

KIADVÁNYAINK

- „*A kényes úrfi s a rongyos baka*”: Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról (Petőfi Sándor, Jókai Mór). (Szerkesztette Mezei Zsolt). Pápa, 2001. 278 oldal.
- Források Pápa város 1848/49. évi történetéből (Válogatta, szerkesztette, a tanulmányokat és a jegyzeteket írta Hudi József). Pápa, 2001. 400 oldal.
- Francsics Károly visszaemlékezései (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2001. 293 oldal.
- Hunkár Antal visszaemlékezése és iratai. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 300 oldal.
- Nemes Székely János csöglei közbirtokos naplója 1808–1866. (Sajtó alá rendezte és szerkesztette Hudi József). Pápa, 2004. 302 oldal.
- Köblös József: A pápai reformátusok küzdelmei a szabad vallásgyakorlatért. Pápa, 2005. 142 oldal.
- A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2006. 1072 oldal.
- A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai. I. 1585–1760. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2009. 760 + VII oldal + CD-melléklet.
- „Processus visitationis” Torkos Jakab egyházlátogatása 1747-ben. (Szerkesztette Köblös József) Pápa, 2011. 276 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkesi anyakönyvei 1823–1952. (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2012. 380 oldal.
- „A késő idők emlékezetében éljenek” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkesi önéletrajzai (1943) (Szerkesztette Kránitz Zsolt) Pápa, 2013. 1216 oldal.

A kiadványok megrendelhetők vagy megvásárolhatók a következő címen:

PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK
8500 Pápa, Pf. 48. Tel.: 89/324–240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

ACTA PAPENSIA XIII. (2013) 3.

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI

PUBLICATIONS BY THE
CALVINIST COLLECTIONS
OF PÁPA

XIII. évfolyam, 2013/3. szám

A TARTALOMBÓL

SZALAYNÉ GUBRICZA EMESE KÖSZÖNTÉSE

NÉMETH BALÁZS: *Beythe István ágendája*

S. LACKOVITS EMŐKE: *Adományok és adományozók a dunántúli református közösségekben*

KÖBLÖS JÓZSEF: *Lelkesi bizonyáglevelek Levéltárunkból*

SZALAYNÉ GUBRICZA EMESE: *Szalóky Dániel önéletrajza*

HUDI JÓZSEF: *Takácsi nemes község alfabetizációja*

ÚJRAOLVASÓ

SZEMLE

Szalayné Gubricza Emese köszöntése

FOLYÓIRATUNKNAK ebben a számában a kiadó, a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, valamint a Szerkesztőség minden tagja nevében nagy szeretettel és tisztelettel köszöntjük az idén hetven éves SZALAYNÉ GUBRICZA EMESÉT.

Nem szokványos életút az övé. Takácsi-szerecsenyi lelkipásztorként és a Gyűjtemények munkatársaként vonult nyugdíjba, ám pályájának kezdete nem követi a Magyarországon ismert lelkipásztori életpálya-modelleket, noha azért nem is az egyetlen kivétel. A pápai Türr István Gimnáziumban szerzett érettségít követően ugyanis SZALAYNÉ GUBRICZA EMESE nem a dunántúli lelkészjelöltek túlnyomó többségének kedvelt főiskoláján, a Budapesti Teológiai Akadémián folytatta tanulmányait, hanem a pápai kórházban helyezkedett el adminisztrátorként.

A Gyűjteményekkel hivatalosan 1986-ban, a budapesti teológia harmadéves, levelezős hallgatójaként került kapcsolatba, amikor KÖVY ZSOLT akkori igazgató májustól részmunkaidős idegenvezetőként, majd októbertől gyűjteményi munkatársként alkalmazta. A Gyűjteményektől több mint húsz éves hűséges szolgálat után, 2007-ben vonult nyugdíjba.

Olvasóink előtt nyilván ismert, hogy a könyvtárat, levéltárat és múzeumot magába foglaló Gyűjtemények helyzetét alapvetően meghatározta, hogy a régi pápai református oktatási intézményrendszer erőszakos megszüntetését követően

egyedül maradt. Még a püspöki hivatalnak is Veszprémbe kellett költöznie, s így Pápa elveszítette a dunántúli reformátusság közösségi életében korábban betöltött szerepét. Ebben az infrastrukturálisan magányos, ám egy dunántúli református számára érzelmileg is nagy kihívást jelentő helyzetben kellett a dunántúli reformátusság örökségét hordozó gyűjteményi intézményegyüttest az adott igen szerény körülmények, személyi és technikai adottságok között gondozni.

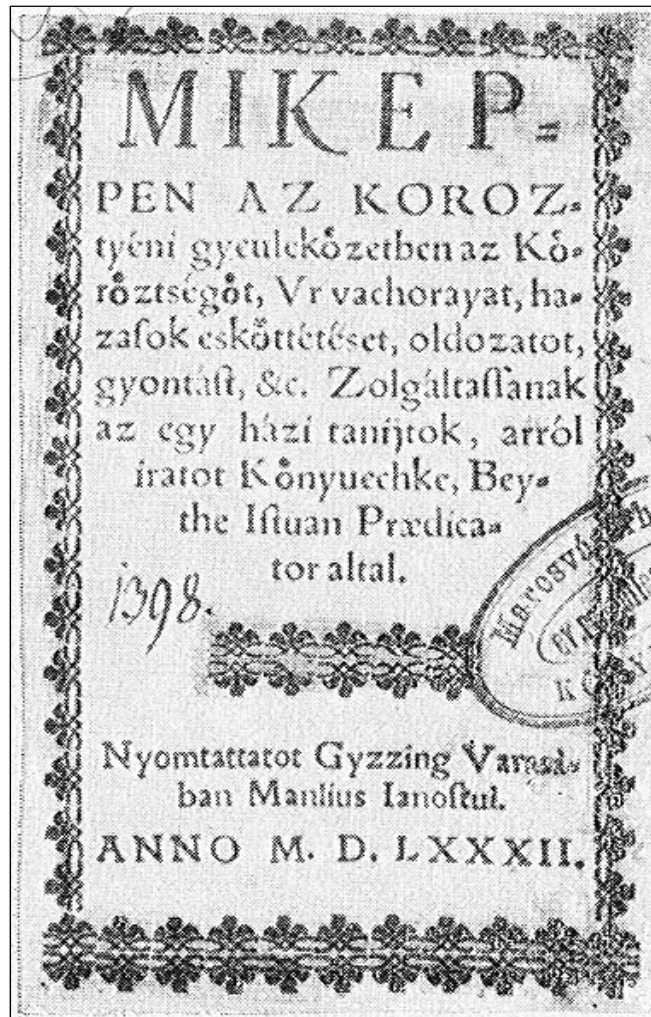
Ebben a helyzetben a Gyűjteményeken belüli három intézmény – könyvtár, levéltár, múzeum – közötti szakmai határvonalak alig-alig léteztek, hiszen a munkatársak alacsony létszáma, no meg a sokszor méltatlan körülmények nem igazán tették lehetővé a hosszú távú, kiegyensúlyozott munkát. Így Szalayné Gubricza Emese nemcsak idegenvezetőként dolgozott, hanem korán bekapcsolódott a levéltári anyag rendezésébe is. Erről KÖVY ZSOLT igazgató az Egyházkerületi Közgyűléshez benyújtott 1986. évről szóló levéltári jelentésében ezt írta: „Új alkalmazott (ti. SZALAYNÉ GUBRICZA EMESE) beállítása lehetővé tette, hogy a levéltárigazgató irányításával a rendezés felgyorsuljon. Az új raktározási rend kialakításában előbbre léptünk. A balatonfelvidéki gyülekezetekből behozott anyagot rendeztük. A dobozolásban is haladunk.” Érzékletes betekintést nyújt az akkori helyzetbe az ugyanebből az évből származó könyvtári jelentés: „KÖVY ZSOLT igazgatón kívül NÁDASDY LAJOS gyűjteményi munkatárs, SZABÓ GYÖRGY református lelkész, gyűjteményi munkatárs, ZSIGMOND VILMA, s SZALAYNÉ GUBRICZA EMESE dolgoznak jelenleg a könyvtárban. NÁDASDY LAJOS végzi az általános revíziót, SZABÓ GYÖRGY katalogizál, s a kéziratárat rendezi, ZSIGMOND VILMA az állományvédelmi napló és a szaknapló beírója, GUBRICZA EMESE a II. világháborús gyűjteményt rendezi. KÖVY ZSOLT, NÁDASDY LAJOS és ZSIGMOND VILMA 4-4 órában, SZABÓ GYÖRGY és GUBRICZA EMESE 6-6 órában dolgoznak. Az igazgató, s a két női munkatárs a múzeumban, ill. a levéltárban is tevékenykedik. Szükség esetén NÁDASDY LAJOS és SZABÓ GYÖRGY is végeznek múzeumi tárlatvezetést.”

Ez a helyzet persze korántsem ismeretlen azok számára, akik valamelyest is otthonosan mozognak a magukra hagyott egyházi gyűjtemények XX. századi történetében. SZALAYNÉ GUBRICZA EMESE hűséggel, odaadással, és pontosan végezte az éppen rá bízott szolgálatot. Később SZABÓ GYÖRGYTŐL ő vette át a kéziratári katalógus gondozását. Ezt a munkát folytatta akkor is, amikor a rendszerváltást követően megnyílt az út a Gyűjtemények helyzetének rendezése felé. Jomagam 1993-ban, KÖVY ZSOLT igazgató úr nyugdíjba vonulását követően kerültem a Gyűjtemények élére, s akkor bizony a fent felsorolt munkatársakon kívül NÁDASDY LAJOS és SZALAYNÉ GUBRICZA EMESE maradt a „régiek” közül. Aztán NÁDASDY LAJOS is nyugdíjba ment, s tényleg a Nagytiszteletű Asszony, „Emese néni” – ahogyan az „újak” közül sokan szólították –, maradt egyedül a rendszerváltást megelőző válságos, de hősi korszakból.

Mindnyájunk nevében mondhatom, hogy a személyi állománynak ez e teljes kicserélődése semmiféle törést, vagy netán feszültséget nem okozott, köszönhetően SZALAYNÉ GUBRICZA EMESE egyéniségének. Szeretettel fogadott mindenkit, nyitott volt a változások iránt, hűséggel végezte tovább a kéziratár vezetését, végezte a feladatát. Közben lelkipásztorként gondozta a takácsi és szerecsenyi gyülekezeteket. De a Gyűjteményekben is lelkipásztor maradt. Ma pápai lakos, s a férjével be-benéznek hozzánk, mi meg örülünk nekik. Én pedig személyesen is találkozom vele szinte minden vasárnap a pápai református templomban, s bizony gyakran eszembe jut, hogy a Gyűjtemények történetének nem akármilyen tanúja és résztvevője Ő.

Hetvenedik születésnapján sok-sok szeretettel és nagy tisztelettel köszöntjük SZALAYNÉ GUBRICZA EMESÉT. Hálát adunk Istennek gondviselő szeretetért és hűségéért, amit rajta keresztül is nyilvánvalóvá tett a Gyűjtemények történetében. Azért imádkozunk, hogy még sokáig maradjon közöttünk!

KÖNTÖS LÁSZLÓ
GYŰJTEMÉNYI IGAZGATÓ, KIADÓ

Beythe István ágendája
(RMK I. 200.; RMNy 517.)

NÉMETH BALÁZS

*A mentalitásváltozás tükröződése
Beythe István ágendájában (1582)*¹

A HUMANIZMUS a mentalitásváltozás csíráit is magában hordozta, ami a „civilizáció folyamatát” elindította.² Ez jelentette a személyiség és az egyéniség kikristályosodását, a személyes érzelm megjelenését;³ másodsor a szokások és életstílus humanizálását, valamint az agresszió visszafogását. Harmadjára jelentette a dolgokhoz való racionálisabb hozzáállást, és a tudás szerepének növekedését. Mindez egy lassú folyamat eredménye volt, mert sokszor a régi az újjal egy időben is megjelenhetett. Ez az úgynevezett „deszinkronizáció”, melynek nyomait a XVI–XVII. századi forrásokban látni lehet.⁴

A mentalitásváltozás, mint a civilizáció folyamata, megjelent az egyházi és a teológiai irodalomban is, noha ezen írások célja nem a civilizáció folyamatának kimutatása, hanem Isten igéjének hirdetése és Krisztus egyedüli megváltó hatalmának felmutatása volt. Ha a kiindulópont különbözik is a humanizmustól, az igeközpontúság még ekkor is, mintegy mellékhatásként mentalitásváltozáshoz is vezetett a civilizálódás folyamatában. Ezt a mentalitásváltozást a reformáció egyházaiban leginkább az egyházi rendtartásokban és ágendákban lehet szemlélni, mert ezek sokat foglalkoznak az úgynevezett „átmeneti rítusokkal”, amikor felváltja a régít az új, és amikor az életben törés áll elő: a régítől búcsút veszünk és az ismeretlen új felé fordulunk. Az átmeneti rítusok segítenek, és vigasztalást nyújtanak az átmenet küszöbe átlépésének nehézségeiben. Ilyen átmeneti rítus pl. a keresztelés, az esküvő és a temetés.⁵

¹ Jelen dolgozat a Pápai Református Teológiai Akadémián 2013. május 8-án elhangzott előadás szerkesztett változata. (– H. J.)

² ELIAS 1987a.

³ ELIAS 1987b., DÜLMEN 1997.

⁴ MUCHEMBLED 1990. 126–137.

⁵ VAN GENNEP 1986.

Beythe István 1582-ben Németújvárott megjelent ágendája több szempontból is jó példa erre a mentalitásváltozásra.⁶ Művében több helyen feltűnik korának átmeneti jellege, így többször együtt jelenik meg a régi az újjal. Beythe István ágendája abból a szempontból is érdekes és sajátos, hogy a református teológiai tartalmat lutheri hagyománnyal és formákkal kívánja harmonizálni. Emiatt a „deszinkronizáció” folyamata sokszor megfigyelhető ágendájában.

A mentalitásváltozást már az agenda bevezetésének első mondata is jelzi, amelyben műve megírásának célját szögezi le: „Az tanításnak, az Isten igéjének prédikálásának tisztí”. Ez világos elhatárolódást jelentett, hiszem a rítusok elsőbbsége helyére az ige hirdetésének elsőbbségét helyezte. Ezzel olyan folyamatot indított el, amely a műveltséget, az értelem által való elfogadást helyezi előtérbe, és általában egy intellektuális folyamatot indított el az egyház keretén belül a mechanikus és ismétlődő rítusokkal szemben, amelyeknek korábban, a sákramentumok révén, döntő szerepük volt. De ez az új folyamat megnyitotta az utat a hit személyessé és bensőségessé válása felé is. Az ige hirdetés a hallgatók esetében megnyitotta a szavak világát, és növelte a szókinccset. Növekedett a kifejezés-készség is a mindennapi életben. Ennek humanizáló hatása a konfliktusok kezelése esetében volt jelentős, mert ezeket az egyének verbalizálni tudták, és nem kellett a vitát erőszakkal és tettlegességgel elfojtani. Ez utóbbi egy néma társadalom konfliktusainak elintézési eszköze volt, és döntően hozzájárult ahhoz, hogy az erőszak, sőt a gyilkosság annyira eluralkodott. Az ige hirdetés elsőbbsége az írásbeliség növekedéséhez is vezetett, úgyhogy ez a protestáns vidékeken Magyarországon magasabb lett, mint a katolikus országrészekben.⁷ Tehát az Isten igéjének középpontba állítása közvetve a humanizáláshoz, a racionalizáláshoz és az intellektualizmus felé vezetett.

A keresztelésnek volt Beythe ágendájában egy, a racionalizmus-felfogás irányába mutató kijelentése. Beythe szerint ugyanis Isten kegyelme nem a keresztelés aktusa és rítusa által lesz valósággá, hanem Isten a csecsemőt már a születése pillanatától védőszárnya alá és kegyelmébe veszi. A keresztelés

⁶ „Mikeppen az korozyéni gyeuleközethben az köröztségöt, vr vachorayat, hazasok esköttétészet, oldozatot, gyontást etc. zolgáltassanak az egy házi tanijtok, arról iratot könyuechke Beythe Istuan praedicator által. Gyzzing MDLXXXII Manlius.” RMK I. 200. RMNy 517.

⁷ BENDA 1976. 54–61.

aktusa így Isten kegyelmének nyilvános kinyilatkoztatása és arról való tanúbizonyosság. Ez a szülőket felszabadította attól a félelemtől, hogy ha a csecsemő keresztelés nélkül halna meg, akkor elkárhozna. Nem szabad elfelejteni, hogy a csecsemőhalandóság a XVI. században igen magas volt. E félelem indított sokakat arra, hogy már az anyaméhben lévő magzatot is megkeresztelték, amit Mélius Juhász Péter püspök szigorúan elítélt, mint babonáságot, amely Isten igéje ellen van.

Beythe elveti a korábbi kereszteléshez tartozó rituálékat, mint az úgynevezett „speciális keresztelő ruhát”, a „korozsmát”, a megkereszteltnek olajjal való megkenését, és a kereszt-formában való vízzel történő keresztelés aktuálisát. Mindezek a rítusok az ördög támadását kívánták elhárítani. A római katolikus nagyszombati ágendárius szerint ezek a rítusok egy bizonyos exorcizmust jelentettek.⁸ Beythe ezzel szemben rámutatott arra, hogy miután Krisztus megváltott minket, megszabadított az ördög hatalmából is. Az imádság segít a kísértésben és a veszedelemben. Ezen a ponton is megfigyelhető az átmeneti kor deszinkronizációja, mert Beythe egyrészt elvetette az exorcizmus rítusát, ugyanakkor a keresztelési rítusok közé, amelyeket a kereszt-szülők mondtak a csecsemő nevében, felvette a következő kérdést: „*János, ellene mondasz-e az ördögnek és minden ő cselekedetének?*” Az ilyen kérdés szinte az összes magyar protestáns XVI. századi keresztelési rendtartásban megtalálható. Az ördög relativizálása mögött a magyar reformátusoknál az a felfogásváltozás mutatkozott, hogy az ördög nem olyan testi valóság, amely az egyénbe behatolhat, hanem szellemi lény, és ezért csak imádsággal lehet ellene küzdeni. Ennek a teológiai igazságnak nagy jelentősége volt a boszorkányüldözések korában, mert ezek számát a református vidékeken radikálisan csökkentette.⁹

A betegségek elhárításával kapcsolatos mágikus gyakorlatokkal szemben a hazai reformátusok hangsúlyozták, hogy a gyógynövények magukban minden mágikus rítus nélkül segítenek a betegségek leküzdésében. Nem véletlen, hogy a XVI. századi két magyar gyógynövénykönyv szerzője református volt: Méliusz Juhász Péter debreceni püspök, akinek a „*Herbárium*”-a 1576-ban, és Beythe András, Beythe István fia, akinek a „*Fives Könyv*”-e 1595-ben Németújvárott jelent meg.¹⁰

⁸ SÖRÖS 1904. 326., TÓTH G. 2005. 39–49.

⁹ KISS 1881. 228–230.

¹⁰ NÉMETH 2005. 251–252.

Beythe nem tartja szükségesnek az asszonyavatást, illetve az egyházkelést, azaz a szülőanyának csak a szülés után hat héttel való első templomlátogatását, miután „megtisztult”. E szokás mögött az az ókorból származó tabufelfogás rejtőzött, hogy a szülőanya a nemi közösülés és a születést követő vérzés miatt „tiszttalan” lesz.¹¹ Beythe határozottan szétválasztotta a testi tisztaságot a lelkitől, és ezáltal egy szerény lépést tett a racionális szekularizáció felé. Ezt a XVI. században a babonás félelemtől való felszabadulásként értelmezték. Beythe óvatosságára vall, hogy ő elvben elvetette az asszonyavatást, de ágendájában gyakorlatilag azt javasolta, hogy a gyerekágyas anya minden időbeli korlátozás nélkül akkor mehet ismét a templomba, mikor érzi, hogy „megtisztult”. Beythe álláspontja, óvatos fogalmazása ellenére is, egy lényeges láncszem volt a szexualitás egyik tabujától való felszabadítás irányában.

Az úrvacsorában a mentalitásváltozást először az jelentette, hogy Beythe szerint az úrvacsora nem engesztelő áldozat, hanem „emlékezet”, „pecsét”, „az üdvösség tanúbizonysága” és „az örök élet megerősítése”. Mindez a racionális gondolkodás felé nyitotta meg az utat. A személyes öntudatot növelte a két szín alatt való kommunió, tehát a hívők a kehelyben bort is kaptak a lelkész-től. Ezt az önbizalmat növelte az a tény is, hogy Beythe szerint a hívők a kelyhet és a kenyeret saját kezükbe vehetik. Ennek további hatása azt jelentette, hogy a hívők és a lelkészek között a régi, áthidalhatatlan választóvonal ledőlt. Beythe szabad választás tárgyává tette azt, hogy a lelkész az úrvacsora során ostyát vagy kenyeret szolgáltat-e ki, habár ő, református szellemben, a kenyér mellett foglalt állást, mivel Jézus is kenyeret használt az első úrvacsora alkalmából. Hasonlóan szabaddá tette, hogy az úrvacsorát oltáron vagy közönséges asztalon osszák-e ki, habár ő maga, Jézus példájára utalva, az asztal használata mellett volt. Az asztal, az oltárral ellentétben, növelte a hívek közötti összetartozás érzését, és csökkentette a távolságot a lelkész és a hívek között. A mentalitásváltozás szemszögéből nézve a legdöntőbb változás az volt, hogy az úrvacsora elveszítette addigi domináló szakrális jellegét, és közösségteremtővé vált, egyúttal a demokratizálódás és az emancipáció irányába is tett szerény lépéseket.

Beythe felvette ágendájába a betegek látogatását is, mert ez, ha a beteg úgy kívánta, a gyónással és az úrvacsora felvételével is össze volt kapcsolva. Beythe világosan elhatárolta magát attól a felfogástól, hogy a betegek látoga-

¹¹ Magyar Néprajzi Lexikon I., Bp., 1979. 244. („gyermekágy”); BENEDEK 1971. 266–270.; Theologisches Begrifflexikon zum Neuen Testament II. Wuppertal, 1977. 1037–1042. („Rein”)

tása az utolsó kenetet jelentené. A beteglátogatás szerinte lelkigondozói szolgálat, Isten ígéjének hirdetése a beteg speciális helyzetére tekintettel. De racionális „világi” kérdéseket is felvetett a látogatás keretében. Felhívta a beteget végrendeletének megírására, mert ez megakadályozza az örökösök civakodását. Beythe elhatárolta magát a középkori testamentumok bevezető részétől, amely a francia történész, Le Goff szerint „útlevelet jelentett a mennybe”, mert a végrendelet „az evilági és túlvilági lét kontinuitásának volt az eszköze” – mondja a francia kultúrtörténész, Ariés Philippe. A középkori testamentum megfogalmazása szinte „szent” cselekménynek számított a Szentháromság, Szűz Mária, a védőszentek és más közbenjárók felsorolásával, akiket a végrendelező lelki üdve érdekében segítségül hívott. A reformátusoknak, így Beythének is, közvetítőre már nem volt szükségük, mert Krisztus megváltói tette a kereszten befejezett tény volt. Így váltak a református végrendeletek, a hit alapján, racionális és pragmatikus okmánnyá.¹² Példa erre Balassi Bálint 1585-ben, a katolikus hitbe való visszatérése előtt kelt végrendelete, melynek bevezető részében csak azt írta, hogy „*ajánlom az én lelkemet az én kegyelmes Istenemnek*”.¹³

Beythe szól ágendájában a személyes gyónásról, amelyet mint lelkigondozói beszélgetést értelmezett és elhatárolta a fülbegyónástól. Ugyanis a bűnöket csak Krisztus tudja megbocsátani és nem a pap. Senki emberfia nem tudja kinyilatkoztatni, hogy valaki már büntelenné vált, Beythe kifejezésével élve „*kész*”, „*mert az emberi méltóság ördögi szó, ellene szól Krisztus méltóságának*”. Tehát nem kell aggódni amiatt, hogy valaki a meg nem gyönt bűnök miatt elkárhozna. Korábban ugyanis állandó félelemben tartotta az embereket az, hogy ha valamely bűnre nem emlékeznek, elkárhoznak. Beythe felhívja a gyónó figyelmét Krisztus megbocsátó hatalmára, és ezért felszólítja, hogy hagyja el a bosszú gondolatát, és inkább bocsásson meg ellenségének, aki kárt okozott neki. Ez a megközelítés fényt vet a korabeli számtalan konfliktusra, erőszakra és bosszúra. Szinte azt lehetne mondani, hogy Beythe Isten megbocsátó hatalmának felmutatásával a bosszú és vérbosszú csíráit szüntette meg. Ezzel a gyónás a humanizálás eszközé vált. Azzal, hogy Beythe a személyes gyónást ágendájába felvette, harmonizáló teológiai felfogást követte.

¹² NÉMETH 2005. 99–100.

¹³ BALASSI 1951. 342–344.

Beythe házassági liturgiája a házastársak intimebb és egymáshoz való személyesebb kapcsolatához vezetett. A házasulandóknak feltett kérdések ugyanis az egymás iránti érzést helyezték előtérbe. A házasság elsőrendű célja nem az utódok nemzése lett, hanem „egy férfi és nő egymáshoz való kötelezettsége”, tehát kapcsolata, és csak ezután következett az utódok nemzése, illetve a házasság mint a bűn ellen való védekezés eszköze, mint a házasság második és harmadik célja. Nem vitás, hogy Beythe a középkor szellemében részletesen szólt a feleség engedelmességéről, de annál inkább ki-domborította, hogy a férj „*hagyja el ifjúságának erkölcsét*”, azaz az iszákosságot, a káromkodást és a veszekedést. Beythe kiemelte a szülők nevelői kötelességét is. Házassági liturgiája a mentalitásváltozás szempontjából kiemelte a házasság személyi és érzelmekkel telített jellegét.

A mentalitásváltozás legerősebben a temetési rendtartásban észlelhető. Beythén kívül a XVI. században, a reformáció hívei közül csak Heltai Gáspár közölt ágendájában 1559-ben temetési rendtartást. A halál értelmezésében volt a legnagyobb szakadás a középkor és a reformáció felfogása között. A reformáció szerint a halottak és az élők között áthidalhatatlan választóvonal van, mivel a megholtak teste a temetőben porladozik, lelkük pedig Istennél van, és nem kóborol a temető és a korábbi lakóhelye között.¹⁴ Ezért a reformáció híveinek Beythe szerint nincsen szükségük mágikus kiengesztelő és közvetítő cselekedetekre és rítusokra, amelyek a holtak lelkét megnyugtatják és közvetítő rítusok által a tisztító tűzből a mennybe segítik, a régi lakhelyüktől pedig távol tartják. Ilyen rítus volt régen a lélekharang megszólaltatása, amely a halott lelkét a temetőbe kísérte, és a gonoszt elűzte. Nem volt szükség a hamuval való behintésre, mely a porból vételt és a porrá válást kapcsolta össze. Az úgynevezett „halotti torra” sem volt a hívőknek szüksége, amely az ókori halotti kultusz maradványa volt, összekapcsolva a szegények megvendégelésével, ami a halottat mintegy megszemélyesítette és esetleges bosszújától megvédte a ház lakóit.¹⁵ Mindezeket a rítusokat a reformátusok és így Beythe is elítélték. A halotti mise is szükségtelenné vált a reformáció egyházai-ban, mert Krisztus az egyetlen közvetítő és a halott lelke már Istennél és

¹⁴ JÜNGEL 1993., MOLTSMANN 1960. 43–61.

¹⁵ MUCHEMBLED 1984. 98., ROHEIM 1925. 155, 166–180. Magyar Néprajzi Lexikon IV. 572 („szegények etetése”) II. 441–443. („halotti tor”); II. 468. („harangozás”), 457. („hamvazószerda”).

nem a tisztítótűzben van. Krisztus megváltó hatalma érvényessé vált a halállal és a temetéssel kapcsolatban is.¹⁶

A fenti teológiai meggondolások alapján Beythe temetési liturgiája leegyszerűsödött és csak prédikációból, imádságból és éneklésből állt. A temetési szertartás racionálisabbá vált, de nem az értelemben vetett hit által, hanem Krisztus megváltói hatalmába vetett hit alapján. A prédikáció nem a halotthoz, hanem a hozzátartozókhoz szólt. Tartalma: hála, köszönet, vigasz és reménység Krisztus megváltásában és az örök életben. Az imádság tartalma csak Isten dicsérete, hála és reménység lehetett, de sohasem valami közvetítés végett, mert Krisztus megváltása már a keresztfán megtörtént. Beythe bibliai igékre támaszkodva előírta, hogy a halottakat a temetőbe és ne templomba, az oltár alá temessék, mert a templom és az oltár nem biztosítja az Istenhez való közelséget. Mindezt bibliai példákkal és igékel támasztotta alá.

Beythe temetési liturgiájában a temetést a halottas háznál kezdi a lelkész, „*mivelhogy az örök életre tartozunk, a halotthoz gyűljünk és mutassuk meg halálakor is hozzá való atyafiúi szeretetünket, elkísérjük és emlékezzünk a magunk kimúlásáról*”. A halottasháztól a halottat a temetőbe kviszik, és közben a diákok és a lelkészek „*Isteni dicséretet énekelnek*”. A temetőbe érkezve a lelkész imádságban hálát ad Istennek, hogy ő uralkodik felettünk, és az örök életre feltámaszt. Ezután egy rövid prédikáció következik, ez a mi porrá lételünkről és az örök élet reménységéről szól, majd „*szép dicséretekkel temetessék el a halott, szülei, atyafiai, barátai vigasztaltassanak*”. Beythe a temetési rendtartást a következő szavakkal zárja be: „*Így azután oszoljanak el és ki-ki mind az ő hivatalában igyekezzék azon, hogy Istennek kedvében éljen és el ne feledkezzék utolsó órájáról*”. E szavak mögött, ha közvetve is, a halotti tor elítélése rejlett, amely egykor a temetési szertartás folytatása volt és lényegében olyan mágikus felfogásokkal és cselekedetekkel volt telítve, melyek többek között azt a célt szolgálták, hogy a halottat kiengeszteljék, hogy ne legyen visszajáró lélek.¹⁷ Mindezeket a reformátorok, így Beythe is, elítéltek, ismételten nem valamiféle racionális gondolkodásból kiindulva, hanem Isten igéjéből és Krisztus megváltó hatalmából.

Beythe befejezésül külön szólt még a szentségekről, tehát a római katolikus egyház hét sákramentumáról. Itt főleg az engesztelő áldozat gondolatát és

¹⁶ LE GOFF 1982. 195–201., Religion in Geschichte und Gegenwart. 3. kiadás, 1957, II. 892–894. („Fegefeuer“)

¹⁷ ROHEIM 1925. 179–196., DÖMÖTÖR 1981. 107–111.

a különböző mágikus, védelmező és ördög-elhárító rítusokat bírálta, mert Krisztus egyedüli engesztelő áldozata következtében nincsen szükség a többi, vagy más áldozatra, és védelmet is csak Krisztus igéje adhat. Így a krisztológiai középpontnak racionális, és a hétköznapi élet félelmeitől való felszabadító ereje lett. De Beythénél a Krisztusban vetett hitnek emancipációs vetülete is volt, mert Isten a Szent Lelket közvetlenül adta, „*de nem az istenkáromlóknak kezük által*”. Ennek közvetlen következménye, hogy „*mindön körösztyén embör papságra vétetött Isten által*”. Az egyetemes papság a keresztyéneket felszabadította a passzív tárgyiasított állapotból, és szubjektumokká minősítette őket, akik nem engesztelő áldozatot, hanem hálaáldozatot hoztak életük bizonyágtétele és életstílusuk által, valamint a „*szegényeknek, nyomorultaknak segítsége és egyéb irgalmasságos cselekedetök*” által. Az, hogy az élet hálaadást jelent, mégpedig nem csupán Isten, hanem felebarátaink felé is, a Heidelbergi Káté szellemére emlékeztet, melyet Beythe maga is ismert. Ez a keresztyén élet Krisztus követését, az embertársak felé való nyitottságot jelentette, amely elhagyta a régi „do ut des” gyakorlatot, és Kálvin ellenszolgáltatást nem váró, ajándékozó szociáletikáját és felelősségét tükrözte.¹⁸ Ennek nagy jelentősége volt, mert kinyilatkoztatta, hogy a keresztyén hitet e világban is meg lehet élni, és nemcsak a világtól távol, pl. egy kolostorban.

Összefoglalásképpen megállapítható, hogy Beythe ágendájában úgy ért el teológiai indokok alapján egyfajta mentalitásváltozást, hogy minimumra csökkentette a rítusokat, kiküszöbölt bizonyos mágikus gyökerű és a katolikus liturgia által integrált szimbolikus cselekedeteket, valamint letompította a szertartások vizuális hatását. A hagyományos, félelemtől átítatott társadalomban mindezek a kollektív öntudat és az együvé tartozás láncszemei voltak. Ezen rítusok hiánya a reformáció után sokak számára tátongó vákuumot jelentett, és az egyedüllét érzését szülte.¹⁹ E rituálék elvesztését Beythe ágendájában Isten igéjének hallása által kívánta kompenzálni, amelyet mindenki megértett, amelynek azután mellékterméke lett a racionalizálódás, a műveltség növekedése, a személyes öntudat, a társadalmi felelősség tudata és bizonyos humanizálódás. A reformáció egyházában ezek lettek mind az együvé tartozás, mind pedig az egyén személyisége előtérbe állításának pillérei.

¹⁸ DAVIS 2007. 162–175.

¹⁹ WEBER 1965. 115–165.

IRODALOM

- BALASSI 1951 = Balassi Bálint összes művei. I. Összegyűjtötte Eckhard Sándor, Budapest, 1951.
- BENDA 1976 = BENDA Kálmán: A felvilágosodás és a paraszti műveltség a 18. századi Magyarországon. = Világosság 19 (1976) 4. sz. 54–61.
- BENEDEK 1971 = BENEDEK Sándor: A Magyarországi Református Egyház istentiszteletének múltja. Sziget in der Wart, 1971.
- DAVIS 2007 = DAVIS, Natalia Zemon: Die schenkende Gesellschaft. Zur Kultur der Französischen Renaissance. München, 2007.
- DÖMÖTÖR 1981 = DÖMÖTÖR Tekla: Volksglaube und Aberglaube der Ungarn. Budapest, 1981. 107–111.
- DÜLMEN 1997 = DÜLMEN, Richard van: Die Entstehung des Individuums 1500–1800. Frankfurt, 1997.
- ELIAS 1987a = ELIAS, Norbert: A civilizáció folyamata. Szociogenetikus és pszichogenetikus vizsgálódások. Budapest, 1987.
- ELIAS 1987b = ELIAS, Norbert: Die Gesellschaft der Individuen. Frankfurt, 1987.
- JÜNGEL 1993 = JÜNGEL, Eberhard: Tod. Gütersloh, 1993.
- KISS 1881 = KISS Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881.
- LE GOFF 1982 = LE GOFF, Jacques: Die Geburt des Fegefeuers. Vom Wandel des Weltbildes im Mittelalter. München, 1982.
- MOLTMANN 1960 = MOLTMANN Jürgen: Erwählung und Bewahrung der Gläubigen. In: MOLTMANN, Jürgen szerk.: Calvinstudien. Neukirchen, 1960. 43–61.
- MUCHEMBLED 1984 = MUCHEMBLED Robert: Kultur des Volkes – Kultur der Eliten, die Geschichte einer erfolgreichen Verdrängung. Stuttgart, 1984.
- MUCHEMBLED 1990 = MUCHEMBLED, Robert: Die Erfindung des modernen Menschen. Gefühlsdifferenzierung und kollektive Verhältnisweisen im Zeitalter des Absolutismus. Hamburg, 1990.
- NÉMETH 2005 = NÉMETH Balázs: „...Isten nem aloszik, rejánk pislong...“ Református életforma kialakulása a folyamatosság és a változások közepette – a 16. századi Magyarország mint példa. Budapest, 2005.
- ROHEIM 1925 = ROHEIM Géza: Magyar néphit és népszokások. Budapest, 1925. (Facsimile kiadás, Bp., 1990.)
- SÖRÖS 1904 = SÖRÖS Béla: A magyar liturgia története. Budapest, 1904.
- TÓTH G. 2005 = TÓTH G. Péter: Egy mondat a kísértésről. = Kortárs 2005. 5. sz. 39–49.
- VAN GENNEP 1986 = VAN GENNEP, Arnold: Übergangsriten. Frankfurt 1986.
- WEBER 1965 = WEBER, Max: Die Protestantische Ethik. Szerk. Winkellmann, Johannes, München, 1965.

ZUSAMMENFASSUNG

BALÁZS NÉMETH

Widerspiegelung des Mentalitätswandels in der Agende von István Beythe 1582.

Der nach der Renaissance einsetzende Mentalitätswandel führte zu einem Prozess der Zivilisierung der Gesellschaft, die eine schrittweise Rationalisierung, Humanisierung und Individualisierung brachte. Auch die reformatorischen Schriften hatten, als Nebeneffekt ihrer theologischen Anliegen, ihren Anteil an diesem Prozess, wenn auch deren zentrales Anliegen ein theologisches war. Diesen Effekt kann man am ehesten an den Agenden und Kirchenordnungen erkennen, die sich mit den sogenannten Übergangsriten befassten, wie Taufe, Trauung und Beerdigung, und dafür ist die 1582 in Güssing erschienene Agende von István Beythe ein anschauliches Beispiel. Die wichtigsten Hebel für den Mentalitätswandel in Beythes Agende waren: die Wortverkündigung in der nationalen Sprache statt magischer Rituale, persönliche Zuwendung statt Formalien, rationale Argumentation statt abgehobener Sakralakte und unmittelbare Verantwortung statt hierarchischer Vermittlung. Wie in vielen Schriften einer Übergangszeit sind auch in Beythes Agende neue und alte Vorstellungen gleichzeitig präsent. Dies ist deutlich erkennbar in den Ordnungen für Taufe, Trauung, Abendmahl, Krankenbesuch, persönliche Beichte und Beerdigung, die Beythe in seiner Agende ausgearbeitet hat.

S. LACKOVITS EMŐKE
*„Isten dicsőségére való buzgóságból
ajándékozta...”*

ADOMÁNYOK ÉS ADOMÁNYOZÓK
A DUNÁNTÚLI REFORMÁTUS KÖZÖSSÉGEKBEN
A XVII–XIX. SZÁZADBAN

A MAGYAR REFORMÁTUS EGYHÁZBAN a kezdetektől fogva figyelemre méltó, nemes hagyomány alakult ki, amelynek során az egyházközségek tagjai a mindenkitől elvárt és kötelező egyházfenntartói összegeken, céladományokon túl, önkéntes pénzadományokkal, különféle, a liturgiát szolgáló ajándékokkal gyarapították egyházuk javait, amelyekről levéltári adatok, tárgyi emlékek, valamint személyes visszaemlékezések tanúskodnak. Ezek az ajándékok Isten dicsőségét hirdették, az egyház iránti hűséget fejezték ki, de emléket állítottak valamely jeles alkalomnak és az ünnep méltóságára ugyancsak utaltak. Ugyanakkor arról sem feledkezhetünk meg, hogy az adományok sok esetben az egyház működését, pasztorációs tevékenységét segítették, támogatták, lehetőséget biztosítottak tehetséges fiatalok tanulására, majd egyházi szolgálatára. Tekintettel arra, hogy a református egyházat gazdag kegyurak nem segítették, támogatása, gyarapítása, javainak biztonságos megóvása a tehetős vagy kevésbé tehetős egyháztagokra maradt, akik az esetek döntő többségében nem fukarkodtak javaikból áldozni egyházközségükre, bár a szekularizációval ez az ajándékozási kedv bizonyos mértékig megcsappant. Mindezeknek ismeretében külön kell beszélnünk a pénzadományokról, amelyek a fenti hármas célt szolgálták, és külön a tárgyi ajándékokról, amelyeknek a liturgiában volt nélkülözhetetlen szerepük.

Az adományozók neve egyes esetekben ismert, míg másokban ismeretlen. Előfordul, hogy csupán nevének kezdőbetűivel jelezte az adakozó, hogy ő áll a jótétemény mögött, míg ismerjük azokat az adományokat, amelyeket névtelenül adtak magukat megnevezni nem akaró személyek, akiknek az adakozás

volt döntően fontos. Nem feledkezhetünk meg azokról az adományokról sem, amelyeket egy-egy egyházközség tagjai, a nőszövetség vagy a dalárda közösen adtak valamilyen, egyházuk számára fontos cél érdekében. Ezekről azonban most nem ejtünk szót, de hangsúlyozzuk, hogy gyakran előforduló esetekről van szó. Természetesen a Dunántúli Református Egyházkerületben történt minden adományozást, minden adományozót nem ismerhetünk, hiszen egy folyamatosan végzett kutatásról van szó, amelynek teljes eredményéről csak akkor beszélhetünk, ha minden egyházközséget megvizsgáltunk. Azonban addig is már képet alkothatunk a tendenciákról, az egyes korszakokhoz köthető adakozások jellemzőiről. Ezt igyekeztünk a XVII–XIX. századra vonatkozóan most megragadni, a XX. századot mindössze néhány adattal érintve csak.

AZ ADOMÁNYOZÁS FORMÁI ÉS GYAKORLATA

A *pénzadományok* egy részét alapítványokba fizették be a hívek, amelyek az esetek egy részében, amint említettük, a tanulást, magasabb iskolai végzettség megszerzéséhez való hozzásegítést szolgálták, másik részüket pedig a templom, a parókia tatarozására, felújítására, torony építésére, harang vásárlására vagy az orgona elkészíttetésére, esetleg megjavítására fordították, sőt, helyenként özvegy lelkésznek megélhetését segítették ilyen módon, enyhítve vagy megoldva mindennapi gondjaikat.¹ Elmondható, hogy a Dunántúli Református Egyházkerületben alig-alig akadt olyan közösség, amelyben ne lett volna legalább egy alapítvány, amely több helyen napjainkban is példaként szolgál. Ugyanakkor az egyházközségi iratokban gyakran találkozhatunk olyan pénzadományokkal, amelyek tűzkárt szenvedetteket, a katolikus restauráció esztendeiben árvaságra jutott eklézsiákat, elszegényedett, szükségét szenvedő közösségeket támogattak, mint pl. Köveskál közeli és távoli református gyülekezeteket, vagy a győriek a vörösberényi, bakonyszentkirályi, neszmélyi, szentgáli, csetényi, padragi, a csallóközi némai tűzi veszedelmet, természeti csapást szenvedetteket.² Adatok igazolják, hogy esetenként a lelké-

¹ Pl. Győrben a 18. században az üldözött lelkészeket és lelkipásztorok özvegyeit egyaránt segítették. PATAKY 1985. 153.

² PATAKY 1985. 152.

szek fizetéséhez járultak hozzá az árvaságra jutottak, de előfordult egy-egy bajba került egyházközségnek a perselypénzzel való támogatása is.³

Gyakori esetnek mondható az, amikor a gyülekezetek tagjai *végrendeletileg* hagytak jelentősebb összegeket, ingatlanokat egyházukra, aminek felhasználására vonatkozóan is hagykoztak, míg más, gyakoribb esetekben csak „Isten dicsőségére” adták, amelyeknek az egyházközség hitéletének, működésének biztosítására való felhasználása a mindenkori lelkipásztor felelőssége volt. Tudjuk, hogy Köveskálon 1669–1820 között három, Csopakon 1745–1807 között négy, Iszkaszentgyörgyön a XIX–XX. században tizenhárom, Csóron 1881–1937 között hat végrendelet szolgált ilyen célokat, Győrből pedig 1827–1846 közötti időből öt ilyen testamentum levelet ismerünk.⁴

Az egyházközségek támogatásának másik jelentős forrását képezték a *telek*, a *föld* vagy *épület* (présház, pince, lakóház) és a termény adományok, amelyeknek értékesítéséből befolyt összeg az egyházközség javára volt fordítható. Becsvölgyén Beccs Ilona, Kanti Rusi (Rózszi) (1801), Vörösszegi Nemes József (1857), Balatonarácson nemes Szilassy Péter (1748), Zánkán a Sebestyén és a köveskáli Nagy család (XVIII. század vége), Győrszabadhegyen Végh József és Csaplár Mária (1932), Székesfehérvárott nemes Pálffy János (1843) és dr. Kiss János (1927), továbbá özv. Kiss Antalné Császár Angéla (1942) és Szűcs Gábor (1955) adományoztak telkeket, épületeket, földeket erre a célra, a terményben történő támogatásnak pedig se szeri, se száma nem volt.⁵ A gabona ajándékozása figyelmet érdemlő abból a szempontból is, hogy helyenként ezzel vetették meg a gabonamagtárak alapjait, amely nagy segítséget jelentett inséges esztendőkből a gazdáknak.

Feltétlenül szólni kell azokról az adományokról is, amelyek kétkézi munkát, fuvart, fát, téglát jelentettek egy-egy templom felépítéséhez, javításához, amelyeket az egyházközségek iratai és a szóbeli visszaemlékezések egyaránt megőrkítettek, megőriztek. Tudjuk, hogy Köveskálon a dudariak, rédeiek, bakonyszentkirályiak, szentgáliak, tapolcafőiek, Csopakon, Mencshelyen a szentgáliak, Zánkán a köveskáliak nyújtottak segítséget, míg Takácsiban az evangélikusok járultak hozzá a reformátusok építkezéséhez. Mindezek természetesen kiegészítették a pénzübeli támogatást.

³ PATAKY 1985. 125–126., 146–147., DÁNYI 1997. 129.

⁴ S. LACKOVITS 2002. 111., S. LACKOVITS 1997. 559., NÉMETH 2011. 115., KISARI PAP 2004. 316–317., PATAKY 1985. 203.

⁵ PAIS NAGY 1989. 122., CSÁSZÁR 1999. 612., THURY 1995. 35., PATAKY 1985. 280., DÁNYI 1997. 129., 131–132.

Rendkívül jelentős esemény volt egy gyülekezet életében a *harang* elkészítése, megáldása és elhelyezése, ami nem kis anyagi áldozatot jelentett. Helyenként alapítványt, célgyűjtést rendeztek ilyenkor, de mellettük feltétlenül meg kell emlékezni azokról a gyülekezeti tagokról, akik egy-egy harang elkészítését vállalták, mint pl. Arácson Baracska Szűcs László, Tótvázsonyban ifj. Kazay Gábor (1845), Iszkaszentgyörgyön id. Kovács József és a császári Szűcs László, Csóron Szekeres János bíró Molnár Ferencsel, Székesfehérvárott pedig a római katolikus Tarr István (1846), valamint özv. Lasits Ferencné (1908).⁶

Rendkívül jelentősnek mondható a *villany bevezetése* egy-egy templomba, parókiára vagy a harangok villamosítása a XX. század végén, amely munkák anyagi hátterét nem egy esetben magánszemélyek biztosították. Hasonlóan kis számban fordult elő *orgona* készítése vagy *harmónium* ajándékozása. Utóbbira példa Literről a pécselyi származású Hajas Gyuláné Lamperth Aranka és Zsámár Jánosné Szabó Vilma ajándéka (XX. század első fele), míg előbbire eddig Balatonfüredről (1883) és Győrből (Szentmihályi Ferenc, 1835) ismertek adatok.⁷

A templomi berendezéseket megvizsgálva, megállapítható, hogy a jótévedők döntően *úrasztalát*, valamint keresztelő kutat ajándékoztak, de előfordult a padok és a szószék elkészítésére felajánlott adomány is. Balatonfüredre Polányi János és hitvese, Kenessey Éva ajándékozott egy barokk stílusú, intarziás, kamarás úrasztalát 1789-ben, amelynek felirata ajtajának belső oldalán olvasható: „Isten ditsőségére Helység akkori Notariusus Polányi János és Hitvese Kenessey Éva magok költségeken készítették... B. Füreden 1789-dik Esztendőben.”⁸ Győrben két alkalommal is úrasztalát ajándékoztak a templomnak. 1825-ben Buús Sámuelné Szalai Julianna, míg 1921-ben Kovács Dezső gondnok és neje Kreszta Anna immáron márványból készítettet.⁹ Fából készült 1850-ben a csóri templom úrasztala, amely a római katolikus Szőgyén Lászlóné Marich Mária ajándéka volt, amelyet azután kőből készülttel váltottak fel, Tenke István és neje Sipos Julianna adományaként.¹⁰ Tótvázsonyban

⁶ CSÁSZÁR 1999. 615., VERESS D. 1994. 165., NÉMETH 2011. 115., KISARI PAP 2004. 311., DÁNYI 1997. 129–130.

⁷ S. LACKOVITS 2007. 638., MIKLÓS 1999. 607., PATAKY 1985. 207.

⁸ A tárgy a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeumában található.

⁹ PATAKY 1985. 178., 272.

¹⁰ KISARI PAP 2004. 79., 309.

márvány úrasztalát készítettett 1855-ben Szalay Ádám és nemes Nagy Erzsébet, Csopakra pedig 1886-ban Págyi János és neje, Király Katalin.¹¹ Szentkirályszabadján márvány úrasztalát ajándékozott a templomba a régi fából való helyett 1911-ben Simon János, valamint első és második felesége, jelesen Bokjás Julianna, Bartza Zsófia. Felirata: „Isten dicsőségére Simon János I. neje Bokjás Julianna, II. neje Bartza Zsófia.”¹² Iszkaszentgyörgyre 1927-ben Bozsa János és felesége voltak az úrasztala adományozói, Litérre pedig 1941-ben maga a lelkipásztor, Patkó Károly, aki márványból készíttette a szent asztalt, felirattal ellátva: „Istenben boldogult felejthetetlen felesége emlékére és Isten dicsőségére.”¹³ Nagyszámú úrasztala ajándékozást ismerünk a Tatai Egyházmegyéből. Mintegy tizenhatra tehető azon eseteknek a száma, amelyek felirattal ellátott asztalokat jelentenek:

Tata, 1786: „A tatai Reformáta Sz: Eklésia Számára Készítették N. Soós Imre és Jó Judith. Anno 1786.”

Nagysáp, 1837: „Az Isten dicsőségére csináltatta Nagy Ferencz a maga költségén 1837dik Esztendőben.”

Tarján, 1850: „Ezen asztalt a Tarjáni Reform: Sz. Gyülekezet számára készíttette Kovács István az édes attyával és testvérével Kovács Judittal Ujszászi Mihálynéval 1850-ik évben.”

Szóny, 1851: „Szőcs Mihál Kovács Anna és Mihál fija. Vejük: Nagy János Szőcs Julianna Hitveseikkel csináltatták Isten dics. 1851ik évben.”

Nagyigmánd, 1856: „Buzgó hit rokonunk Somogyi Ferenc e diszes márványasztalt Istennek szentelte Urnak Testét vérét becsülni mint kelljen; E kegyes áldozat arra példa legyen. Készíttetett 1856-dik évben Febr. 9. Kiss József lelkipásztorságában.”

Héreg, 1862: „A héregi ref. egyház számára készíttette Szabó Gergel nője Dózsa Zsuzsánna 1862. Kovács János prédikátorságában. Legyen dicsőség Istennek.”

Réde, 1863: „Készíttették Idősb s Ifjabb Mltgs¹⁴ Gróf Esterházy Imre urakk 1863.”

Tárkány, 1866: „Varga Ferencné Sz. Tóth Zsuzsánna a sz. Készíttette Isten Dicséretére 1866.”

¹¹ VERESS D. 1994. 165., S. LACKOVITS 1997. 559.

¹² VERESS D. 1998. 244.

¹³ NÉMETH 2011. 117., HUDI 2007. 361.

¹⁴ méltóságos

Bokod, 1870: „Ezen Urnak szent asztala az egyház nőtagjainak kegyes adományából készült 1870-dik évben.”

Bana, 1878: „A banai Helv. Hitv. Ev. Ref. Egyház részére özv. Nagy Istvánné Farkas Katalin csináltatta 1878-dik évben.”

Császár, 1887: „Készítette Paksi Pálné szül. Lődi Zsuzsanna 1887.”

Szomód, 1889: „Miskei Lidia hagyatékából. 1889.” (Minden bizonnyal végrendeletileg hagyta meg az örökösöknek az úrasztala elkészítését az erre a célra szánt pénzből.)

Ács, 1900: „Készítették 1900. évben Péntek Sándorné szül. Péntek Julianna, Péntek Imréné szül. Szőnyi Mária, Péntek Mihályné szül. Varga Apoló, Varga Sándorné szül. Fehér Zsuzsanna, Nagy Sándorné szül. Péntek Mária és Torma Dánielné szül. Varga Julianna.”

Szend, 1903: „Készítette Varga János 1903.”

Csép, 1909: „A csepi ref. egyháznak özv. Szégner Ervinné Thaly Júlia 1909.”

Kocs, 19. sz. II. fele: „E szent asztal Isten iránti hálájuk s vallásos buzgóságuk emlékére Pócze János – Maller Julianna.”¹⁵

Előfordult *gondnoki láda* csináltatása, mint Környén 1749-ben, amelynek felirata: „Készült Anno az 1749 E az Rác Péter és Timár Ferencz költsein die 7 Novembris.”¹⁶

Énekszám kirakó tábla és *énekeskönyvek* ajándékozásáról eddig két esetet ismerünk: előbbi Gyermelyen történt 1959-ben, Baranyai Bálint adománya-ként utóbbi pedig Iszkaszentgyörgyön 1819-ben, öreg Somogyi Mihály és nemes Nyikos Sára ajándéka-ként, egyiket a lelkipásztornak, másikat a kántornak.¹⁷

Ismerünk *padok* készíttetésére vonatkozó adatokat is Győrből 1935-ből Barcza Arnold ajándékát¹⁸, valamint napjainkból, a 2000-es esztendőkből Veszprémből a nagy templomból Fodor József adományát.

Szószerék készíttetésére vonatkozóan eleddig egyetlen esetet ismerünk Győrből 1906-ból, amikor a felszentelt új templomba Balogh Gáborné Szentmihályi Etelka elhunyt Dénes fia emlékére ajándékozta a szószeréket.¹⁹ Únyban

¹⁵ Az egyházmegyére vonatkozó valamennyi adat: S. LACKOVITS 1999. 117–136., idézett hely: 120.

¹⁶ A tárgy őrzési helye a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeuma.

¹⁷ TÓTH 1999. 65., NÉMETH 2011. 82.

¹⁸ PATAKY 1985. 286.

¹⁹ PATAKY 1985. 253.

pedig a *hangvetőt* adományozták, felirata szerint: „Ezen Korona Csináltatot Tot István és Hitvese Latza Katalin kérésére és költségével 1807. Esz.”²⁰

A templomoknak ajándékozott berendezési tárgyak között néhány alkalommal *keresztelőkút* is előfordul. Ez többnyire kevésbé volt használatos, hiszen egyházunkban keresztelő pohárral, majd keresztelő kancsóval szolgáltatták ki a keresztség sákramentumát. Fából készült keresztelő medencét adományozott a csóri templomnak Szőgyének nevelőnője, Erzsébet 1850-ben.²¹ Balatonfüredre 1883-ban özv. Stefanek Jánosné Somogyi Julianna készítette a keresztelő kutat, Tótvázsonyba 1894-ben Pordán Józsefné, Pécselyre 1898-ban, ugyancsak fából, Vári Imre és Czupor Zsófia, Győrbe 1906-ban Konkoly Thege Dénesné Szentmihályi Katalin.²² Szentkirályszabadján az 1911-ben Simon János által adományozott márvány keresztelő kutat felirattal látták el: „Isten dicsőségére Simon János.”²³

Rendkívüli módon megszorodtak az ajándékozások a liturgikus tárgyakat tekintve, legyen szó klenódiumokról vagy úrasztali textiliákról. Óriási könnyebbséget jelentett az adományozóknak, hogy szigorú liturgiai előírások nem kötötték meg ajándékozási kedvüket, hiszen a zsinatok csupán az egyszerűsége, a hivalkodástól való mentességre hívták fel a figyelmét az ajándékozóknak, az alapanyagot, az ékítményt nem határozták meg. Erről meggyőző adatokat találunk Kiss Áronnak a XVI. században tartott magyar református zsinatok végzéseit összefoglaló és elemző munkájában.²⁴

Az ismert személyektől származó *kelyhek* mintegy 25 db-ot számlálnak. Természetesen ezeknek a liturgikus tárgyaknak rendkívül nagy a számuk, hiszen egy-egy gyülekezet az esetek döntő többségében nem egyetlen, hanem legalább két kelyhet birtokolt, egyet a férfiak, egyet a nők használtak az úrvacsora kiszolgáltatásakor. Ismerünk több olyan úrvacsorai poharat, amelyekre az ajándékozóknak mindössze nevük kezdőbetűit vésték fel, amelyek jelenleg még azonosíthatatlanok. Így meg kell elégednünk azzal, hogy eddigi ismereteink alapján mindössze ennyi a száma azoknak a kelyheknek, amelyek esetében az ajándékozó személyét be tudtuk azonosítani. Időrendi sorrendben ezek a következők:

A 17. századból hét darabot ismerünk:

²⁰ S. LACKOVITS 1999. 117–136., idézett hely: 121.

²¹ KISARI PAP 2004. 79.

²² MIKLÓS 1999. 607., VERESS D. 1994. 177., VERESS D. 1992. 219., PATAKY 1985. 253.

²³ VERESS D. 1998. 244.

²⁴ KISS 1881.

Balatonfüred, 1622: Kenessey Péter tihanyi várkapitány egy ezüstkelyhet ajándékozott, amelynek felirata:

„Kenesei: Peter Tyhani
Fő: Kapitan az: Füredi
Templomhoz atta
Isten tisztesse-
Gere anno
MDCXXII.” [1622]²⁵

A Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek Múzeumában két olyan 17. századi kelyhet őriznek, amelyeknek felirata csak az ajándékozóról árulkodik.

Aranyozott vörösréz Kéttornyúlak 1660-ból, felirata: „Az La: Ec: 1660 Laky Varga István. Cinaltata.”

Nagybajcs, 1682. Felirata: „Baiczi Ecclesyae czinaltata Anno 1682 Czifray István.”

Iszkaszentgyörgy, 1642-ből ezüst kehely. Felirata: „Séllei János deák készítettett 1642.” Kilenc esztendővel később, 1651-ben újra egy deák volt az aranyozott rézkehely ajándékozója. Felirata: „Iszka Sz. Györgyi Keszőcze Gergely deák ajándéka 1651-dik eszt.”²⁶

Környe, 1682, Mohácsi Ferenc adománya. Felirata: „Eccl. Dei Kornveien- sis. 1682. Math. 26. X. 27. Bibite ex hoc omnes M:P:T: Franciscus Mohacsi.”²⁷

Dunaalmásra aranyozott rézkelyhet adományozott Maracskó György testvéreivel és feleségével 1693-ban, felirata: „Maracskó György: Simon Kata: cs. Maracskó János: A Dunaalmási R. Sz. Ekklesiáé 1693.” Talpán: „A. D. Almási R. Sz. Eklesiae Maracskó Susanna: 1693: Ajándékozta.”²⁸

A XVIII. századból tizenegy kehely készítettőjét ismerjük név szerint.

Naszályra aranyozott ezüst, lábakon álló úrvacsorai poharat adott paténával együtt 1714-ben egy özvegyasszony. Felirata: „Naszályi Refor. Sz. Ecclesiának ajándékozta N. Vátzi István özvegye Hegedüs Dorko. Ao. 1714.”²⁹ A Tatai Egyházmegyéből ezen kívül még három kelyhet és ajándékozóját ismerjük ebből az évszázadból.

²⁵ UZSOKI 1988. 369.

²⁶ Mindkét adat: NÉMETH 2011. 32., 34.

²⁷ S. LACKOVITS 1999. 122.

²⁸ TÍMÁR 1993. 68.

²⁹ TÍMÁR 1993. 49.

Nagyigmánd, 1732. Felirata: „Nemzetes Pecsvárad Sámuel, Nagy Mihály, Csejte János, Bodai Mihály Uraimék Csináltatták Ez Poharat az Igmándi Ref. Sz. Eklesianak az Urasztalra 1732.”

Előfordult egy-egy klenódiumnak a javítása, felújítása, amit szintén megörökítettek, ahogy történt ez pl. Nagyigmádon: „E Pohár a N. Igmándi Helv. Conf. Levo Eklesiae. Készítették 1679. Ujittatott N. PetsVaradi Sámuel U által T. Hevesi Samuel U Predik. Anno 1753.”

Az etei kehelynek a készítőjét is megörökítette a felirat 1762-ben: „T. N. Néhai Csejtey Sigmond úr özvegye: T. N. Sárosy Juliána asszony csináltatta Komáromban Pap Sámuel által 1762. esztendőben.”³⁰

Becs völgyére 1773-ban adott aranyozott rézkelyhet Babocsai Ferenc, amelynek felirata: „A Bets Völgyi Helv. Conf. Lévó Eclae. Szentgyörgyvölgyi N. Babotsai Ferenc ajándéka 1773.”³¹

Győrbe a század közepén adományozott ón kelyhet Rácz Gergelyné. Tót-vázsonyban 1761-ben ezüst kelyhet adott Kazay Sándor és Pázmándy Éva, Köveskálra 1774-ben aranyozott kelyhet ajándékozott Szigethy István, 1789-ben ezüst kelyhet diszeli Saárosy Péter, majd ő és testvére, Saárosy László még egy kehellyel gazdagították az egyházközséget, egy aranyozott ezüst augsburgi pohárral, Dörögdi Varga András pedig ugyanide kókuszdió serleget ajándékozott.³²

A XIX. századból csupán öt, a XX. században pedig mindössze két ajándékozót sikerült név szerint azonosítani.

Dunaalmás, 1825-ből feliratos réz kehely: „Dunaalmási Lévai István N. Vajda Julianna készítette a Ref. Sz. Ek. Számára 1825.”³³ Ugyancsak Pápán őrzi az egyházkerület múzeuma a középbogárdi aranyozott kelyhet, 1850-ből, amelynek felirata: „Szóke Péter Pál, György, András testvérek 1850.”

Balatonhenye, 1841-ben adott feliratos kehely: „Tekintetes Somody Mózes úr és Hitvese Eszényi Susanna asszonyság a Henyei Reformált Szent Eclesiának Örök emlékül ajándékozta 1841. ápr. 11.”

Csórán 1847-ben ezüst kelyhet adományozott a száz esztendő özv. Pál Gergelyné Halmi Erzsébet, Zánkára pedig esküvőjük emlékére 1865-ben ara-

³⁰ Mindhárom adat: S. LACKOVITS 1999. 122.

³¹ PAIS Nagy 1989. 78.

³² Az adatok forrása: PATAKY 1985. 163., VERESS D. 1994. 62., S. LACKOVITS 2002. 116–117.

³³ TÍMÁR 1993. 68.

nyozott kelyhet adott Árenstein József és Erdl Mária.³⁴ Győrbe 1921-ben a presbiterek 105 darab apró kelyhet vásároltak és ajándékoztak az egyházközségnek, kiváltva ezzel a közös kehelyből történő úrvacsoravételt. Székesfehérvárott pedig 1931-ben a betegeknek való úrvacsorai készletet adományozott egy házaspár, Mészáros Mihály és felesége Kun Anna.³⁵

A névvel ellátott *kenyérosztó és kenyértartó tányérok* száma 22, amelyek a következők. A XVII. századból hat darab:

Győrbe 1648-ban Iványos Miklós ajándékozott egy aranyozott ezüst paténát.³⁶

Etére ugyancsak 1648-ban id. Pázmándy Mihály csepi nemes adományozott egy vésett díszű tányért (a csepi közösség 1788-ig tartozott az etei egyházközséghez).

Almásneszmély, 1649. Felirata: „Istenhez való buzgóságomban én Váradi Eötvös Janos adtam a nesmeli eclezjanak Christus urunk születése után 1649 aprili 11 de”

Komárom, 1669. Felirata: „Nemes Nemzetes Mészáros Tóbiás házastársa Naszvadi Ilona aszszoni csináltata a komáromi helv. Ecclesianak A. D. 1669.”

Nagyigmánd, 1679. Felirata: „Anno Dni 1679; Igmandi Ecclesiaé Farkas Janos Gaspar Janos Gallai Matyas Urk Csinaltattak.”³⁷

Az egyházkerület múzeumában őrzik a szomódi kenyértartó tányért, amelyet 1699-ben ónból készítettek. Felirata: „Szomodi Tanier Biro Mocsi János Csucsi Mihaly Balabas Janos Notarius M:D: Anno 1699.”

A XVIII. századból ismerjük a legtöbb ajándékozó nevét, mintegy tíz esetben.

Naszályra 1714-ben Váczi István özvegye, Hegedüs Dorkó adta az ezüst tányért, a már bemutatott kehellyel együtt, feliratát ott közöltük.

A tótvázsonyi református egyházközségnek 1728-ban és 1759-ben Kazay Sándor ajándékozott feleségével, Pázmándy Évával egy-egy ezüst tányért.³⁸

Alsóörsön az 1741-ből való paténa felirata a következő: „Bádog cziffra tányér, amit Kajárja elköltözött Roboz Benedek ajándékozott 1741-ben.”³⁹

³⁴ KISARI PAP 2004. 79., THURY 1995. 34.

³⁵ PATAKY 1985. 272., DÁNYI 1997. 131.

³⁶ PATAKY 1985. 162.

³⁷ Utóbbi négy adat lelőhelye: S. LACKOVITS 1999. 123.

³⁸ VERESS D. 1994. 62.

³⁹ BORBÁS–LICHTNECKERT 1996. 672.

Arácsra ön tányért adott Kövezöl Ferenc, Iszkaszentgyörgyre pedig ezüstöt Szomodi Mihály és Régeni István.⁴⁰

Kömlőd, 1744. Felirata: „A Rfta Kömlödi Sz. Ecclesia Számára tsináltatta a maga jó szántábul N. és N. Szombati Joseph Úr kedves párja N. és N. Pázmándi Kató Asszoz ezen tánerkát. 1744. esztendőben.”

Tata, 1785. Felirata: „A tatai Refta Sz. Ekkla számára, ezen Tányért tulajdon költségével Ujjabban Tsináltván meg nagyobbította N. Solymosy Gábor akkori Tatai Rector Ao. 1785.”

Gyermely, 1786. Felirata: „Tiszteletes Páhy István Uram Predikátor készítette e tányér az Gyermelyi Refor. Sz. Ekle Számára Anno 1786.”

Mocsa, 1790. Felirata: „Ezen Tányert Ájándékozta N: Nzetes Péts. Várady Sámuel: az Motsai Rfome Sz: Eklésia Számára – T: Tudos Hevesy Pál Úr Predikátorságában: Anno 1790: Die 5t Mens: Decembris.”⁴¹

A XIX. század öt feliratos paténával képviselteti magát. Az egyházkerület múzeumában kettő található.

Az egyik a sáregresi óntányér, 1820. Felirata: „Egeres Echlesia. Ladan. Susana 1820.” Középbogárdról szintén egy óntányér 1850-ből. Az ajándékozótól egy kehely is származik. Felirata: „Szőke Péter, Pál, György, András Testvérek. 1850.”

Mocsa, óntányér, 1858. Felirata: „A Motsaly Sz: Ekle: Szám: Készi: Válgly Sofia, 1858: Mozes János hitvese.”

Kocs, 1869. Felirata: „Készítették a Kocsi ev. Ref. egyház számára 1869 telén dec. 19-én tartott templomszentelési örömmünnep alkalmával Horváth Mihályné és Sándorné.”⁴²

Zánkára a kelyhet adományozó házaspár, Árenstein József és Erdl Mária csináltatta az ezüst kenyérszító tányért is 1865-ben.⁴³

Gyermelyre 1970-ben Tóth András és neje Bokros Julianna 50. házassági évfordulójukra csináltattak egy ezüst paténát.⁴⁴

Különösen nagy számban lelhetők fel az ajándékozók megjelölésével a *bortartó kannák*. Harminckilenc darabot azonosíthattunk a XVII–XX. századból. A XVII. századot öt ismert adományozótól származó bortartó kanna képviseli.

⁴⁰ CSÁSZÁR 1999. 614., NÉMETH 2011. 83.

⁴¹ Az utolsó négy adat forrása: S. LACKOVITS 1999. 123.

⁴² A két utóbbi adat forrása: S. LACKOVITS 1999. 123.

⁴³ THURY 1995. 34.

⁴⁴ TÓTH 1999. 65.

Szendre kocsi Tóth Pálné ajándékozta 1695-ben. Felirata: „1695 TOTPALNI KOCS”⁴⁵

Győrbe Körösi Hajnal Sámuel készítetett 1662-ben ónkannát, Köveskálra pedig Nagy András kettőt is 1692-ben.⁴⁶

Az egyházkerület múzeumában Dunaalmásról származik az 1689-ben készült ónkanna. Felirata: „Istennek Dicsőségére S. Almasi Ecclesia Épületire Csinaltatta ez Kannát Szorád István 1689.”

Ismét a XVIII. század a leggazdagabb bortartó edényekben is. Huszonnégynek ismerjük az adományozóját. Az egyházkerület múzeumában őriznek egy különleges kannát 1764-ből, amely eredetileg fűszertartó volt, mégpedig gyömbér tárolására szolgáló ónedény, nyolcszögletű hasáb, tetején kör alakú nyílással, oldalain vésett virágdíszítményekkel. Felirata: „A N: Aranyosi R. Sz. Ekklában lévő Urk. Szent Asztalára ajándékozta Komárombul N: Kalicza János úr és felesége N. Szabó Éva Asszony T. T. Sz. Györgyi József Uram Prédikátorságában 1764.” Az alább következő hét kanna lelőhelye ugyancsak az egyházkerület múzeuma:

Adásztevel, 1740. felirata: „N. ES. N. Pápai Borbély Abraham. V. Es hazas T. N. Komaromi S ara Ist enes Buzgosagokbol Ajandekoztak Ez Urvatsorajahoz valo Kanat a N. Adas Teveli Helv. Conf. Levő Eccl. T. Naszalyi Istvan V. Predikator A. O. Eh. D. 1740. die 26. Martii.”

Polgárdi, 1771. Felirata: „Polgárdi Reformato. Sz. Ekklesia 1771. VDM Sigism Ketskemeti.”

Bakonyszentkirály, 1774. Felirata: „A Szent Királyi és Cseszneki Ref.: Eklesia Számára tsináltatták Öreg Boros Mihály és fiai Gergely és András T. Bárkás Mihály Uram Pred. 1774.”

Mór, 1787. Felirata: „Horwat Mardon wete 1787.”

Mezőörs, 1789. Felirata: „Mező Örsi Ref: Sz: Eklésia Számára Készitette Tseke Mihál 1789.”

Balatonszőlős, 1794. Felirata: „Hardi Ferentz tsináltatta az Kis Szőlősi Ref. Eclesia számára Anno 1794.”

Ajka, XVIII. század. Felirata: „Csabay István kurátor úr készítette.”

Szőny, 1714. Felirata: „Ez Kanat Atan Zeml a Görne Isten n dicsőse. A Szőni Ecclezianak Anno 1714.”

⁴⁵ S. LACKOVITS 1999. 123.

⁴⁶ PATAKY 1985. 55., S. LACKOVITS 2002. 116–117.

Bana, 1763. Felirata: „N. Sallai Erzsébet Istenhez Való Szeretetibül Csináltatta Ez Kannát a Banai Sz. Eklésiának Anno Dni 1711.”

Kocsra 1765-ben két kannát is készítették. Felirataik: „A kotsi Ref. sz. Ekklesia számára tsináltatta Málosi Ferenz bíró Annó MDCCLXV. Die 16. Febr.” — „A kotsi Ref. sz. Ekklesia számára tsináltatta Őri F. Pál Préd. Annó MDCCLXV. Die 16. Febr.”

Nagyigmánd, 1768. Felirata: „Nemes és nemzetes Takács István Uram Készítette e kannát a N. Igmándi Helv. Conf. Levő Ekklesiának az urnak asztalára Tiszteletes Hevesi Samuel Uram Prédikátorságában Anno 1768. Seulspit Junior Samuel Péts Várady.”

Kömlöd, 1771. Felirata: „Pikkel András Uram 1771. Az Isten ditsőségére.” 1772-ben pedig már meg is javította a kannát.

Naszály, 1774. Felirata: „Naszálgi Ref. Sz. Ekklezsia Készítette Pénzes Péter MPJ JD 1774.”

Almásneszmély, 1775. Felirata: „Készítette, E Kannát Szomodon: lakozo Borsos Péter Uram a: Neszmeli: Refta: Sz: Ekklesia: Szamara. Tiszteletes T. Beretzki Mártony Uram Prédikátorsagaban Anno 1775. ben; Metszette N:es Nem: PétsVárady Sámuel: Eötvös. Komár.”

Neszmély, 1780. Felirata: „Pordány Istvany Ajándékozta a Neszméli Refta Sz: Eclsia Hasznára az Úr Asztalához Aó 1780.”

Tárkány, 1788. Felirata: „Tárkáni: Refta: Sz: Ekle: Számára Csináltatta: Farkas András Farkas Ferentz Kurátorságában. 1788.”

Az etei ónkannát hálaajándékképpen készíttette betegségéből való felgyógyulását követően Németi István prédikátor szintén ebben az évszázadban.⁴⁷

Győrbe 1717-ben aranyozott fedeles ezüst kannát ajándékozott nemes Zámori uram, 1726-ban pedig aranyozott ezüst fedelű bortartó edényt Körösi Hajnal Sámuel.⁴⁸

Tótvázsonyba Tholdi Kata ajándékaként került 1732-ben egy ónkanna, a másik pedig Csúzi Cseh Józseftől 1755-ből.⁴⁹

Becsvölgyére Mileji Salamon Ferenc és János csináltattak két bortartó kannát 1772-ben.⁵⁰

⁴⁷ Az utolsó tizenegy adat forrása: S. LACKOVITS 1999. 123–124.

⁴⁸ PATAKY 1985. 162.

⁴⁹ VERESS D. 1994. 62.

⁵⁰ PAIS NAGY 1989. 79.

A XIX. századból mindössze nyolc név szerinti ajándékozásról tudunk, a XX. századból csupán kettőről. Az egyházkerületi múzeum tárgyegyütteséből négy bortartó kannán találtunk az adományozók személyére vonatkozó feliratokat:

Sáregres, 1838, varjúorrú ónkanna. Felirata: „Sáfrán István Sörös Anna ajándéka Sár Egresi Reformata Ekkleszia számára 1838.”

Sáregres, 1838, az előbbi párja, valamivel kisebb méretben. Felirata: „Sáfrán István, Sörös Anna ajándéka Sár Egresi Reformat: Ekkleszia számára 1838.”

Noszlop, 1840. Felirata: „A Dörögdi Eklezija számára készült Gyórfy Miháné tsináltatta 1840.” A feliratból arra következtethetünk, hogy a köveskáli Gyórfy család egyik nőtagja volt a készíttető, a dörögdi gyülekezetnek szánta, de valamilyen módon a noszlopiak tulajdonába került.

Vilonya, 1856. Felirata:

„ Alsó Puskás
József Aján
Déka
1856. Vilonya.”

Tárkány, 1803. Felirata: „Özvegy Kalmár Mihájne Költségével készült: 1803.”

Különleges, körte alakú kannát adományozott a várnagy a komáromi rabok részére az úrvacsora kiszolgáltatására, amelyet királyi parancs szorgalmazott a XIX. században. Felirata: „Nemes Komárom megye dologházában lévő reform. Rabok számára kiszolgáltatandó Szent Urvacsorához készítetté nyár hó 6-án 1841 Kossa József várnagy.”⁵¹

Mocsán 1858-ban két ajándékozás történt, mindkét kanna feliratos ónedény. Felirataik: „A Motsalyi Ref. Sz. Eccla. Szám. Kész. N. Valgy G. úr N. Botlik E. 1858.” – „A Motsalyi Sz. Ekla. Szam. Keszi. Tót Istvány. 1858.”⁵²

Szentgyörgyvölgyön Antal József volt az ajándékozó, akitől két XX. századi mázas cserépkorsót kapott a gyülekezet, ami jelenleg az egyházkerület múzeumában található. Felirataik: „Antal József Szentgyörgyvö.” – „Antal József Velemér 1904.”

⁵¹ Az utolsó két adat forrása: S. LACKOVITS 1999. 124.

⁵² TÍMÁR 1993. 59.

Református közösségekben általában nem használták a keresztlőkutat. Az első időkben még az úrvacsorai kelyhekkel kereszteltek, majd külön keresztlő kancsót és vízfelfogó tálat készítettek, azaz *keresztlői készletet*, amelyeket a keresztség sákramentumának kiszolgáltatásakor az úrasztalára helyeztek el. Szép számban ismerünk ilyen keresztlő edényeket, de közöttük az ajándékozók nevét már lényegesen kevesebb örökítette meg. Ahogy eddig minden liturgikus tárgynál, ezúttal is csak azokat vesszük sorra, amelyek esetében az ajándékozás ténye megragadható.

Az egyházkerület múzeumában hat XVIII. századi és egy XIX. századi keresztelési együttest találtunk, de még hét településen sikerült ilyen típusú együttesnek nyomára akadnunk. Összesen tizennégy keresztlői készletet vehettünk számba.

A XVIII. századi keresztlői készletek a következők:

Magyarlad, 1700. Felirata: „Sotra Mihály 1700.”

Polgárdi, 1722. Felirata: „Monár Ferecné Aszszonyom vete ezt a N. Polgári Szen. Eckl. Anno 1722.”

Nagyigmánd, 1770. Felirata: „N. Es Nemzetes Takáts János Uram készítette e tálat a N. Igmándi Helv. Conf. Levő Ekklesiában az Urnak Asztalára Tiszteletes T. Hevessy Sámuel Uram Prédikatorságában Anno 1770. Mellyet emlékezetnek okáért fel metzsett ifjú Pétsvárady Sámuel Die 7 Maji.”

Adásztevel, 1771. Felirata: „ANO 1771. Nemes Adas Teveli Ecclesianak csináltatta Ulmint Bodai Orsik és Somogyi Ersok e Körstölő Melencét.”

Pápadereske, 1771. Felirata: „Deretskei B...TS Mihály és hitves társa N. Balikó Ersébeth tulajdon költségekkel tsináltattak Nagy Isten Ditsőségére jan. Ha valaki ujjá nem születetik víztől és lélektől nem mehet be az Istenek országába. Tsel. 2: 38. keresztelkedjete meg kiki közületek a Jésus Kristusnak nevében a bünöknek megmosatására. 1771.”

Bakonyszentkirály, 1776. Felirata: „T. Bárkás Mihály Uram tsináltatta 1776.”

Kisigmánd, 1774. Felirata: „Nemes Nemzetes Vitézlő Szokolai István Uram tsináltatta e keresztlő edényt a N. Igmándi Helv. C. levő ekklesiának számára T. ifju Hevesi Sámuel uram predikatorságában melyet fel metszett ifju Petsváradi Sámuel uram Anno 1774 esztendőben.”⁵³

⁵³ S. LACKOVITS 1999. 124.

Csorra Kutas Mihály adott ezüst keresztelő együtttest a XVIII. században, 1894-ben pedig Tótvázsonyban Pordán Józsefné, a keresztelőkúttal együtt.⁵⁴

Almásneszmély, 19. század. Felirata: „Isten Dicsőségére Csizmadia Dániel és felesége.”

Nagybajom, 1813. Felirata: „Nagy Bajomi Reform. Sz: Ekklesiae 1813 Csináltatta Konyi József.” (Ezt az egyházkerület múzeuma őrzi.)

Keresztelési célra Becsvölgyére vízfelfogó tálat és kancsót készítettett 1906-ban Bán Miklósné, Szentkirályszabadjára ezüstözött együtttest ajándékozott 1911-ben Simon János, aki egyébként is jótévője volt az egyházközségnek.⁵⁵

Balatonhenyére a faluban őshonos kismemesi család sarja ajándékozott az egyháznak keresztelő kancsót 1907-ben, amelynek felirata: „A balatonhenyei ev. ref. egyháznak ajándékozta Hegyi Klára tanítónő 1907.”

A liturgikus tárgyak mellett különösen nagy számban ismertek a *liturgikus textilek*, amelyek az egyházközségeknek szánt adományok java részét alkotják. Sok közöttük az adományozókra utaló és az adományozás idejét megjelölő felirattal ellátott *úrasztali terítő*, továbbá az úrvacsora jegyeinek letakarására szolgáló *úrasztali kendő*, amelyek méretben térnek el egymástól.

Hozzávetőlegesen 980–1020 között van a *liturgikus textíliák* száma, de a gyűjtemény napjainkban is folyamatosan gyarapszik, ezért nem lehet a létszámot lezárni, csupán csak a korábbi évszázadokra vonatkozóan.

A jelen tanulmányban nem foglalkozunk a korábbi évszázadok liturgikus textíliáival, hiszen ezt több rész tanulmányban, majd pedig egy összefoglaló, a rendelkezésemre álló és több esztendő alatt feltárt adatok segítségével a részletekkel is foglalkozó írásomban megtettem, amely egy gyűjteményes kötetben illusztrációkkal együtt megjelent.⁵⁶ Most mindössze arra térek ki, amelyek az utóbbi idők ajándékozását érintik, jelezve és igazolva, hogy gyűlekezeteink adakozó kedve nem szűnt meg, ma is élnek, akik önzetlenül, az egyház iránti hűségből és Isten dicsőségére, továbbá valakinek, valaminek az emlékére készítették/készítik az úrasztalához a mívesen ékített textileket.

Annyit azonban szükségesnek tartok hangsúlyozni, hogy az ajándékozások egyházunk történetének legvészterhesebb időszakából valók java részben, amikor különösen gazdag ékítményekkel ellátott, létszámában kiemelkedő

⁵⁴ KISARI PAP 2004. 79., VERESS D. 1994. 177.

⁵⁵ PAIS NAGY 1989. 79., VERESS D. 1998. 244.

⁵⁶ S. LACKOVITS 2012. 287–331.

textilegyüttest vehettünk számba. Megjegyzésre érdemes még az is, hogy az adományozók többsége a nők közül került ki, sőt, több özvegyasszony megtalálható közöttük. A textíliák adományozása különösen gazdag múlttal rendelkezik, hiszen ezeknek a terítőknak, kendőknek sem alapanyagát, sem ékítményét, sem színét liturgiai előírások nem kötötték meg, csupán arra hívták fel nyomatékosan az ajándékozók figyelmét, hogy adományaik egyszerűek, hivalkodástól mentesek legyenek. Így kerülhettek közéjük női selyem fejkendők és vállkendők, gazdagon ékesített turbántakarók, de gyarapodott a gyűjtemény arannyal hímzett kontyolókendővel és török jegykendővel is.

A hívek adományai a hűség megnyilatkozásai, a hála és kegyelet jelei voltak. Mindezeket túl nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy ez az emlékeanyag a kor jellegzetes magyar munkáit képviseli, némelyike eredetileg nem is egyházi, hanem világi használatra készült, de később, kegyes adományként a liturgikus textilek közé került. Közöttük sok olyant találunk, amely a magyar paraszti hímzések mintakincsével rendelkezik, mások viszont az úrihímzések, e sajátos magyar hímző stílus jellegzetességeit, egyedül álló motívumkincsét őrizték meg.⁵⁷

Ez az ajándékozásra serkentő érzelmi-gondolati háttér napjainkig megmaradt. Közülük most egyet emelek ki, ami azért különös és nem gyakori eset, mert ugyanazon személynek több adományával, egyedülállóan szép példájával találkozhattunk.

Máthé Attiláné Farkas Emese őszinte szívvel készített liturgikus textíliáiról van szó. Emese Asszony ennek a hagyománynak követőjeként készítette el azokat a rendkívüli munkát, áldozatot, odaadást és szeretetet igénylő textilegyütteseket, amelyekkel az egeraljai (2008), a kadarkúti (2009), a veszprémi (2010), a sólyi (2010) és a csöglei (2011) református gyülekezeteket ajándékozta meg. Valamennyi liturgikus textilegyüttes a klasszikus református liturgikus textíliák legszebb példái közé tartozik, kifejezve az önzetlenséget, a hagyományokhoz és a református egyházunkhoz való hűséget, az Isten iránti hódolatot, valamint a szeretetet egyaránt.

Máthé Attiláné Farkas Emese mezőmésesi néhai Farkas Jenő református lelkipásztor és Józsa Teréz tanítónő gyermeke. A II. világháború viharaiában, 1944-ben kényszerültek elhagyni Erdélyt és leltek új otthonra 33 esztendeig a Somogy megyei Kadarkúton. Az alkotó 2009-ben Isten dicsőségére és elhunyt

⁵⁷ S. LACKOVITS 1996. 163–164.

szülei emlékére készítette el azt a textilegyüttest, amely a kadarkúti templomban az úrasztalára, a harmóniumra és a szószék mellvédjére került. 2010-ben a veszprémi református nagytemplomot ajándékozta meg a gyülekezet fennállásának 450. évfordulójára egy terítő együttestel, amely az úrasztalát és a gyülekezeti terem szószékét, harmóniumát ékesíti. Még ugyanebben az esztendőben készítette el a sólyi református gyülekezetnek azt a textíliagyüttest, amely annak emlékére készült, hogy férje, Máthé Attila mérnök (a veszprémi gyülekezetnek több mint egy évtizedig áldozatos, hűséges gondnoka) és családja, Máthé István református lelkész, feleségével Muzsnay Mária tanítónővel, valamint gyermekeikkel együtt itt találtak menedéket az Erdélyből való menekülésüket követően, de ide vonult vissza a lelkészházaspár egyik fia, Máthé Attila testvére, Máthé Csaba ny. lelkipásztor feleségével, Farkas Emese testvérével, Farkas Ildikóval.

2011-ben a csöglei gyülekezetet ajándékozta meg gazdagon ékesített liturgikus textilekkel Máthé Attiláné Farkas Emese, korán elhunyt testvérüknek, Farkas Csaba egykori csöglei lelkipásztornak emlékére. Mindezeket megelőzte az egeraljai református templomnak készített terítő együttes 2008-ban. Valamennyi textília a kalotaszegi hímzőművészet legszebb kompozíciói közé tartozik, mind méreteit, mind ékítményeit tekintve. A változatos minták a textilek szélein, szélközepein, a sarkokban és középen helyezkednek el. A motívumok között a kalotaszegi írásos hímzésben hagyományos „görginás ágat”, körtét, szilvماغot, „ugorkát”, majorannát, a folyónak mondott hullámvonalat, a tejesrózsának nevezett rozettát, amely az Európa-szerte kedvelt virág, a rózsza, ami a magyar népművészetnek is egyik leggyakrabban alkalmazott eleme és vallásos jelkép. A minta kalotaszegi megnevezése „bécsi horgas” vagy „horgasbécsi”, a koszorúba rendezett virágok pedig a „kocsikerekes” motívumok. A csöglei textileken megtaláljuk még a sarkokba elhelyezett szíves, „kétpatkós” kompozíciót, valamint a „horgas, pipás, körmös, seprűs” elnevezésű mintaelemekből álló széllezárást. A Kadarkútra készített textilegyüttest az Országos Népművészeti Zsűri a legmagasabb érték kategóriába sorolta. Bár a készítő és adományozó egyik textílián sem örökítette meg a nevét, de hisszük, hogy az egyházközségek levéltárában nyoma maradt ajándékozásának.

Úrasztala (Takácsi, 1792)
(Pápai Református Gyűjtemények, Múzeum)

Kehely-részlet (Kéttornyúalak, XVII. század)
(Pápai Református Gyűjtemények, Múzeum)

Fedeles kókuszdiókehely (Bajka, 1696)
(Pápai Református Gyűjtemények, Múzeum)

TANULSÁGOK

Visszatekintve az eltelt négy évszázadra, két kérdés fogalmazódik meg:

- 1.) Kik voltak az ajándékozó személyek és családok?
- 2.) Mit fogalmaztak meg a liturgikus tárgyakra került feliratokkal?

Az adományozók olyan református családokból származtak, amelyek részben nemesi, részben jobbágyi, részben pedig egyházi lélekösszeírásokban szerepeltek a századok folyamán. Némelyek nagy ismertségnek örvendtek. A Becs család Becsvölgye és környékének volt jótévő mecénása. A Barcza, Cseh, Cseke, Csekő, Gyórfy, Hardi, Hegyi, Kazay, Kenessey, Király, Laky, Miskey, Págyi, Pálffy, Rádóczy, Saáry, Sebestyén, Sólyom, Somody, Szigethy, Szilassy, Tuba, Vécsey nemzetségek tagjai jelentős szerepet játszottak a Balatonfelvidék vagy a Balaton-mellékének kismemesi, valamint paraszti társadalmában és a térségben a református egyház állandó, nem egy esetben kiemelkedő támogatóiként ismertek.

A pécselyi Király nemzetségből származott az egyik kiemelkedő jelentőségű református énekköltőnk, Pécselyi Király Imre is († 1640/41.). Egyes családnevek kisebb régiókhoz, sőt nemzedékeken keresztül egy-egy falu közösségéhez köthetők. A Mezőföldi Református Egyházmegyében mai napig élnek Berkes vagy Naszályi családnevet viselők. Győrszabadhegyen pedig nagy számban található ma is Csaplár családnevű reformátusok. A Balikó, Kazay, Noszlopi, Pázmándy, Péntek, Séllyei, Székely, Torma ugyancsak ismert dunántúli református családneveket jelentenek. Egy csoportjuk lelkipásztorokat is adott a közösségeknek, sőt, lelkész dinasztiák leszármazottai voltak némelyek, mint a Bocsor, Borsos, Csúzi-Cseh, Édes (Édes Gergely költő családja), Kádártai, Kecskeméthy, Komáromi, Móricz, Munkácsy, Nádudvari, Nagy, Naszályi, Őri, Pados, Pályi, Pap (Pap Gábor dunántúli püspök családja), Sákfai, Szathmári, Torkos.

A Pályi nemzetség történetével, az innen kikerülő lelkészekkel külön kötetben foglalkozik egyik mai leszármazottjuk.⁵⁸ Sokak nevével találkozunk a Pápai Református Kollégium diáknévsoraiban, amelyből 1585-től ismerhetjük meg az itt tanulókat.⁵⁹ A lelkészek, rektorok beazonosítása pedig a Dunántúli

⁵⁸ PÁLYI 2012.

⁵⁹ KÖBLÖS 2006.

Református Egyházkerület prédikátorainak és rektorainak fennmaradt névsorának, szolgálati helyeik megjelölésének segítségével végezhető el.⁶⁰

Ugyanakkor nem elhanyagolható a polgárok, mesterek, jobbágyivadékok száma sem, mint Várady Eötvös János, Pécsvárady Sámuel, Czifray István ötvösök, vagy az Ábrahám, Áfrán, Fábián, Faragó, Füstös, Jakab, Miklós, Molnár, Nagy, Répás, Rózsa (Rusa, Rusi), Sörös, Szabó, Szalai, Szarka, Tóth, Török, Varga családok tagjai.⁶¹

Az Ajkára 1647-ben úrasztali kendőt adományozó Bika Ferenc felmenői valószínű zászlótartók voltak. Somogyi Győző festőművész szíves szóbeli közléséből tudom, hogy ez a tisztség rendkívül nagy erőt követelt, ezért több esetben is a Bika névvel illették ezeket a személyeket, amely azután családnévként élt tovább.

Ugyanakkor vannak olyan személyek is, akik a korabeli politikai és közéletben játszottak meghatározó szerepet. Közéjük tartozik a balatonfüredi református egyháznak kelyhet adományozó Kenesei (Kenessey) Péter. 1617-ben Pápan a hat főből álló vitézi rend egyik képviselője, majd 1625-ben ugyanitt a várban lovas hadnagy volt, de 1621-ben az úriszék tagjai között bíróként foglalt helyet. 1617–1629 között a várórség tiszti karának tagja, a gyalogok vajdája, majd tihanyi kapitány. Egyébként régi dunántúli birtokos nemesi családból származott, akiknek Győr, Sopron, Fejér, Veszprém, Somogy és Zala megyében egyaránt voltak birtokaik.⁶²

A Babocsay vagy Babolcsay családról tudott, hogy a vagyongyűjtő Babocsay Ferenc veszprémi várkapitány volt, Rummy Katával való házasságából született Magdolna lánya, aki Széplaki Botka Ferenc pápai lovas hadnagy felesége lett. A Botka nemzetség hatalmas birtok tulajdonosa volt. A Botkák közül követ, alispán egyaránt kikerült, de a XVIII. század végére kihalt a család. Sándor Zsuzsanna a református egyház egyik legbőkezűbb támogatója volt. A Ságfai nemzetségből származott, apja a pápai vár helyettes kapitánya, majd Forgách Simon lovasezredének századparancsnoka, anyja pedig Festetich Krisztina volt. Első férje a Mankó-bükki Horváth családból származó Miklós, a második nádasdi Sárközi János volt, de mindkettőtől özvegyen ma-

⁶⁰ KÖBLÖS-KRÁNITZ 2009., továbbá GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012.

⁶¹ A nevek egy része a feldolgozott úrasztali textilek adományozói között található meg, akiknek megemlézése itt sem hiábavaló, hiszen beletartoznak az adományozók közösségébe. S. LACKOVITS 2012. 301–302.

⁶² UZSOKI 1988. 370–374.

radt.⁶³ Ugyancsak a Ságfai nemzetség leszármazottja volt az ajándékozásokkal nem szűkölködő Ságfai Rebeka asszony.

A Noszlopi család közismert volt Dunántúl-szerte, több adomány származik tőlük. Meg kell még említeni az adományozók között a győrszemerei Szalay Istvánt, aki 1748-ban Bécsbe ment el a közösség szabad vallásgyakorlatának visszaadása ügyében. Ugyanitt volt adományozó Losonczy János, aki kijárta a közösségnek Mária Teréziánál a szabad vallásgyakorlatot, sőt, a vármegyétől 1752-ben a templomépítési engedélyt is megszerezte.⁶⁴ A győri Székely Istvánról is tudjuk, hogy kiterjedt nemzetség sarjaként önzetlen támogatója volt az egyháznak.

Nem hagyhatjuk említés nélkül a zánkai bőkezű adományozót, Árenstein Józsefet és nejét Erdl Máriát. Árenstein József bécsi piarista tanár volt, aki a rendből kilépve és reformátussá áttérve feleségül vette a gazdag bécsi polgárlányt, a református vallásra tért Erdl Máriát és így váltak a kis gyülekezet jötevőivé.⁶⁵

A sárkeresztesi református templomnak egy selyemmel és fémszállal hímzett török kendőt ajándékozott a helyi birtokos felesége, a római katolikus Hochburg Jánosné 1715-ben. Dr. Gelencsér József jogtörténész szíves szóbeli közléséből tudom, hogy a házaspár a térség legvagyonosabbjai közé tartozott, a csókakői uradalom tulajdonosai voltak a török hódoltságot követően. Külön érdekessége az ajándékozásnak, hogy az az adományozó készítményeként szerepel az egyházközség protocollumában. Azonban a díszes textília meggyezik a győri gyülekezet, feltehetőleg végváriak ajándékozta török kendőjével, eredetileg turbántakaróval, így joggal feltételezzük, hogy ez a textilemlék a törökökkel meg nem szakadt, sőt a XVIII. században is a Balkánról folytatott kereskedelmi kapcsolatok révén juthatott el a Dunántúlra, ahol az ajándékozó megvásárolhatta azt. Ismert tény az is, hogy a törökök már a XVII. századtól nem csupán egyedi darabokat, hanem sorozatban, háziiparszerűen készítettek díszített textileket, amelyeket kereskedelmi forgalomban árusítottak.⁶⁶ Minden bizonnyal ez is közéjük tartozott.

A csóri Szógyén Lászlóné Marich Mária ugyancsak római katolikusként ajándékozta a gyülekezetnek a fából készült úrasztalát és rá saját készítésű,

⁶³ NAGY 1857. I. 79–80., 1858. II. 215–218., 1863. X. 40–43., 59–61.

⁶⁴ TÓTH 1927. 35–36.

⁶⁵ THURY 1995. 33–34.

⁶⁶ GERVERS-MOLNÁR 1983. 16., valamint S. LACKOVITS 2005. 257.

fehér patyolatra veres szőr (gyapjú) hímzésű, ezüst csipkés terítőt.⁶⁷ Római katolikus postamester volt Tarr István, aki 1846-ban a kisharangot ajándékozta a székesfehérvári református közösségnek.⁶⁸ Feltétlenül szót érdemel a Rédének 1863-ban úrasztalát adományozó Esterházy Imre gróf és fia, ami nem tartozik a mindennapi események közé.

A liturgikus tárgyakra került, az ajándékozás tényét és az ajándékozó személyeket megörökítő feliratok több dologról árulkodnak. Elhelyezkedésük sok azonosságot mutat, hiszen a hely kötött volt, a teljes felületet nem tölthette ki az adományra vonatkozó írás. Mellettük több alkalommal bibliai idézetek, vallásos feliratok is felkerültek, elhelyezésüket megfelelő módon, a díszítménnyel, továbbá egyéb feliratokkal összhangban, a felszín harmonikusan kitöltve, művészi elvárásoknak megfelelően kellett az alkotóknak megoldaniuk. Többnyire arányosság tapasztalható az ékítmények és a feliratok elhelyezésében. Ez különösen megfigyelhető a textíliák esetében.

A betűtípusok, valamint az írásmód többnyire a latin írás újkori típusait és változatait mutatja, bár előfordulnak gyenge, hibás utánzatok. Nyilvánvalóan a készítő felkészültségétől, írásismeretétől és készségétől, művészi látásmódjától nagyban függött a liturgikus tárgyra került felirat. Előfordult, hogy a mester német anyanyelvű lévén – pl. Móron –, s így hibásan, a német hangzásnak megfelelően írta fel a magyar nevet, többre nem futotta igyekezetéből. A feliratokhoz a mintát minden bizonnyal a kézzel, papírra vetett szövegekből megismerhető betűformák jelentették. Így a humanista kurzíva alap mellett barokkos és klasszicista jellegzetességeket egyaránt felfedezhetünk, talpas betűkkel, latin antikvával, de a német hatású gótikus kurzíva szintén megfigyelhető.

A számjegyek írására az antikva, továbbá a merev, ünnepélyes díszírás, a fraktur jellemző,⁶⁹ a számok pedig sok esetben összefüggő, egymástól arányos távolságban elhelyezkedő foltot alkotnak. A helyesírás többnyire megfelel a korabeli helyesírásnak, bár ez is nagyban függött a felirat készítőjének, sőt megrendelőjének felkészültségétől. Akár ugyanazon szövegen belül is előfordult eltérés.

Az írásra rendelkezésre álló felületek korlátozott volta miatt alkalmazták a szövegen belüli rövidítéseket: csonkítást, összevonást, sor fölé írt különleges

⁶⁷ KISARI PAP 2004. 79.

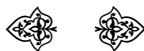
⁶⁸ DÁNYI 1997. 129.

⁶⁹ JAKÓ 1987. 184–187.

jelet (*suprapositio*), az elhagyást, amikor egyetlen betű jelentette a fogalmat, mint pl. R=református, H=Helvética, vagy néhány szókezdő betű meghagyásával csonkították a szót, így pl. Ekla=eklézsia, Tiszt=tiszteletes, Sze=szent, AD=Anno Domini, Ns=nemes, de használták egyszerre a csonkítást az összevonással, mint pl. Rfta=reformata, nzts=nemzetes, vagy az összevonással való rövidítést: Ao=anno, Bañña=Báránia.⁷⁰

Ezek a feliratok a prédikációs irodalom hatását elsősorban azokban az esetekben fedezhetjük fel, amikor valamilyen bibliai idézetet tettek az egyszerű információs közlés mellé, de rábukkanunk a korabeli élőbeszéd jellegzetességeire is. Nagyon lényeges jellemzőjük a tömörítés, amelynek lényege, hogy röviden nyújtottak gazdag információt. Ehhez hozzátartozik az is, amikor egyetlen mondatba, két sorba foglalva tájékoztattak a célról, az adakozóról, az időpontról, a készítőről, a lelkésről, a gondnokról egyszerre.

Mindezen formai jegyeken kívül, amelyek a tartalom külső megjelenését adták és nagyon fontos szerepet játszottak a közlendők megismertetésében, azonban a lényeg az adományokon, az adományozások célján volt, nem elhanyagolhatóan pedig magának az ajándékozónak személyén, amit így adott közösségének és a következő nemzedékeknek tudtára. Az indítékok között a hűség, a szeretet, Isten dicsőségének hangsúlyozása, valamely jótéteményért való hálaadás, ünnepi alkalmak, emlékezések mellett és mindezek túl nem lehet figyelmen kívül hagyni azt az egyszerű személyes indítékot, amivel az adakozó önmagát mutatta meg közösségének. Áldozat volt ez is, ugyanakkor példaadás egyszerre, a jelennek szóló és a jövőnek küldött üzenet, amely a liturgikus tárgyakra került feliratok formájában megfogalmazott szavak és az adományokban megmutatkozó tettek összhangjáról, egységéről tanúskodik.

⁷⁰ A paleográfiai jellemzőkre vonatkozóan lásd: JAKÓ 1987. 199–201.

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
MEÉ	= Magyar Egyháztörténeti Évkönyv
VMMK	= A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei

IRODALOM

- BORBÁS– LICHTNECKERT 1996 = BORBÁS László – LICHTNECKERT András: Alsóörs egyházai és iskolái a XVIII–XX. században. = LICHTNECKERT András (szerk.): Alsóörs története. Veszprém, 1996. 671–714.
- CSÁSZÁR 1999 = CSÁSZÁR Attila: A balatonarácsi református egyház. = LICHTNECKERT András (szerk.): Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999. 611–618.
- DÁNYI 1997 = DÁNYI László: A Székesfehérvári Református Egyházközség története. Székesfehérvár, é. n. [1997.]
- GERECSEI– KÖBLÖS– KRÁNITZ 2012 = GERICSEI Zsolt – KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: A Tatai Református Egyházmegye lelkészi adattára 1554–2012. = AP 12 (2012) 1–4. sz. 135–546.
- GERVERS-MOLNÁR 1983 = GERVERS-MOLNÁR Veronika: Ipolyi Arnold hímzésgyűjteménye az Esztergomi Keresztény Múzeumban. Bp., 1983.
- HUDI 2007 = HUDI József (szerk.): Litér község története. Litér, 2007.
- JAKÓ 1987 = JAKÓ Zsigmond: A latin írás története. Bp. 1987.
- KISARI PAP 2004 = KISARI Sándorné PAP KOVÁCS Magda: Csór község története. Csór, 2004.
- KISS 1881 = KISS Áron: A XVI. században tartott magyar református zsinatok végzései. Budapest, 1881.
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A Pápai Református Kollégium diákjai. 1585–1861. A kollégium fennállásának 475. évében. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 9.)
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009 = KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dunántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760. PÁPA 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 10.)
- MIKLÓS 1999 = MIKLÓS Ferenc: A balatonfüredi református egyház. = LICHTNECKER András (szerk.): Balatonfüred és Balatonarács története. Veszprém, 1999. 603–610.
- NAGY 1857–1868 = NAGY Iván: Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal. I–XIII. Pest, 1857–1868.
- NÉMETH 2011 = NÉMETH Gyula: Emlékezetnek kövei. Az Iszkaszentgyörgyi református egyházközség és a református elemi népiskola története. Iszkaszentgyörgy, 2011.
- PAIS–NAGY 1989 = PAIS Sándor–NAGY KOLOZSVÁRI István: Göcseji kálvinisták. Becsvölgye, 1989.
- PÁLYI 2012 = PÁLYI Zsófia Kata: A Pályi család prédikatori öröksége. Egy református lelkészcsalád nemzedékeinek története. Pápa, 2012.
- PATAKY 1985 = PATAKY László: A győri református egyház története. Győr, 1985.

- S. LACKOVITS 1996 = S. LACKOVITS Emőke: A dunántúli reformátusok liturgikus textíliái a XVI–XIX. században. = MEÉ 2. 1996. 163–190.
- S. LACKOVITS 1997 = S. LACKOVITS Emőke: Népelet, néphagyomány, népi műveltség. = LICHTNECKERT András szerk.: Csopek története. Veszprém, 1997. 461–596.
- S. LACKOVITS 1999 = LACKOVITS Emőke: Református templomok és gyülekezeti élet a Tatai Egyházmegyében. = KÖRMENDI Géza (szerk.): Paraszti élet a Duna két partján IV. Tata, 1999. 117–136.
- S. LACKOVITS 2005 = LACKOVITS Emőke: Török hatások a bakonyi és a Balaton-felvidéki református liturgikus textileken, valamint a paraszti hímzéseken. = Kriza János Néprajzi Társaság Évkönyve 13. Kolozsvár, 2005. 253–271.
- S. LACKOVITS 2007 = S. LACKOVITS Emőke: Litér néprajza. = HUDI József (szerk.): Litér község története. Litér, 2007. 620–725.
- S. LACKOVITS 2012 = S. LACKOVITS Emőke: „Az Úrnak irgalmát örökké éneklek...” Református vallási néprajzi tanulmányok. Veszprém, 2012.
- S. LACKOVITS 2002. = S. LACKOVITS Emőke: Köveskál. Bp. é. n. [2002.] (Száz magyar falu könyvesháza)
- THURY 1995 = THURY Etele: A zánkai ev. ref. egyház rövid története. Reprint. Zánka, 1995.
- TÍMÁR 1993 = TÍMÁR Ágnes: Szülőfalum egyháztörténete. Naszály, 1993.
- TÓTH 1927 = TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története. Pápa, 1927.
- TÓTH 1999 = TÓTH Krisztina: A gyermelyi református egyház története. Bp., 1999.
- UZSOKI 1988 = UZSOKI András: Kenesei Péter tihanyi kapitány és címeres ezüstkelyhe. VMMK 18/1987. Veszprém, 1988. 365–395.
- VERESS D. 1992 = VERESS D: Csaba: A három Pécsely története. Veszprém, 1992.
- VERESS D. 1994. = VERESS D: Csaba: Tótvázsony múltja és jelene. Veszprém, 1994.
- VERESS D. 1998 = VERESS D. Csaba: Szentkirályszabadja évszázadai. Szentkirályszabadja, 1998.

SUMMARY

EMŐKE S. LACKOVITS
“Presented on the devotion to the Honour of God...”
Donations and bestowers in the reformed communities in Transdanubia
between the 17th and 19th centuries

From the very beginnings, a tradition formed in the Hungarian Reformed Church, on the basis of which the members of the parishes contributed to the functioning and growth of the church not only with their tax but also with voluntary donations (money, foundations, pieces of their property) as well. This social practice was important because the reformed church was not donated by big landlord patrons.

Ethnographer S. Lackovits Emőke presents the donation habits of the reformed community in Transdanubia using the special literature, the rich archival material and the subsisting liturgical objects. These presents advocated the glory of God and expressed loyalty towards the church. In many cases, they helped the functioning and the pastoral activity of the church but also provided possibilities to talented young people to study at secondary schools and divinity colleges and later work for the church.

The names of bestowers are either known or unknown. Individuals, parish churches, religious societies helped the church with their donations as well.

The study shows the forms and practice of donation in details: sums, properties, pieces of church equipment, the renovation work of church buildings and also their modernization (e.g. electrification), voluntary manual jobs by the congregation. The liturgical objects from the 17th century (communication cups, cans for wine, plates, textiles) reflect puritan view concerning their material and adornment. The church museum in Pápa stores as many as 1.000 liturgical textiles (tablecloth, shawl) from the 17th-20th centuries.

Due to these partly noble, partly pheasant or civil bestowers, the reformed communities survived through centuries and kept their identity in spite of the secularization and the anti-clerical policy of the communist regime.

Nánási-kehely és augsburgi kehely (Köveskál)

HUDI JÓZSEF
*Takácsi nemes község alfabetizációja
a későrendi korszakban*
(1698–1847)*

PÁPA VÁROS szomszédságában, a város és vár vonzáskörzetéhez tartozó Takácsi község a Pápa–Győr közötti stratégiai fontosságú országút első állomása volt. A járási központtól mintegy háromnegyed mérföldnyire fekvő község¹ a török uralom végén sem pusztult el, de népessége igen megfogyatkozott. Évtizedeket vett igénybe számbeli és anyagi gyarapodása.

A XVII. század végén, 1698-ban történt katolikus egyházlátogatás idején mindössze 10 ház állt a faluban. A népesség többsége protestánsnak számított, de 10 katolikust is számba vettek. A közösség hitéletét a református lelkész irányította. Bár a vizitátor a községet egyházi nemesek (praedialisták) birtokolta településnek írta le, valójában kuriális (egytelkes) falunak számított. Kiváltságos jogállása kedvező helyzetet teremtett az újjáépítés számára.²

Az erőszakos rekatolizáció/katolikus megújulás a XVIII. század közepére jelentős sikereket ért el, de nem tudott teljes győzelmet aratni. Az egyház-szervezés azért lehetett sikeres, mert a pápai főesperesség 1777-ig a győri püspökséghez tartozott, s a győri püspök saját birtokán, a szomszédos Vaszaron 1702-ben szervezett plébániát, amely a környező községekben is térítő munkát végzett.³ Egyes plébánosok kemény fellépése azért nem érhetett el átütő sikert, mert Takácsi nemes község volt és a protestáns nemesek érdekeiket jól tudták érvényesíteni.

A református és evangélikus közösség egyaránt a nemesek támogatását élvezte; a reformátusok anyaegyházat, míg az evangélikusok leányegyházat

* A tanulmány a PRТА kutatóprogramja keretében készült.

¹ KORABINSKY 1786. 745.

² RAJCZI 1984. 294. ILA–KOVACSICS 1964. 367.

³ VERESS D. 1998. 28., 34., HUDI–MEZEI 2010. 193.

alkottak, s csak a második világháború előtt tudtak anyaegyházat szervezni.⁴ A győri püspök támogatását élvező vaszari plébánia csak leányegyházat (fi-liát) tudott létesíteni, melyet az egyházhatóság később sem volt képes anya-egyházzá fejleszteni. A két leányegyház templomot épített, és a XIX. század elején iskolát is létesített.⁵

1. sz. táblázat
Takácsi népességének alakulása a török uralom után⁶

Év	Házak száma	Népesség	
		száma	Növekedése (1774 = 100%)
1698	10	50 ⁷	–
1774	n. a.	974	100,0
1785	208	1119	114,8
1818	n. a.	1428	146,6
1829	193	1471	151,0
1847	205	1381	141,7

A rendi korszak végén Takácsi a pápai felső járás egyik legnépesebb köz-ségének számított. A 17 községből álló közigazgatási egységben Vaszar 1740 lakossal állt az élen, Lovászpátona mezőváros (1633 lakossal) és Pápateszér (1244 lakossal) követte, Takácsi a 4. helyen állt. A többi település lélekszáma az 500–1000 közötti sávban mozgott, de akadt ennél kisebb lélekszámú tele-pülés is. 315 lakosával Bakonyság volt a legkisebb.⁸ A környéken Béb, Csót, Vaszar tisztán katolikus helységnek számított, míg Nagygyimót Takácsihoz hasonlóan jelentős számú katolikusnak, evangélikusnak és reformátusnak adott otthont.

⁴ VERESS D. 1998. 50.

⁵ A katolikus templom 1787–1795, az evangélikus 1806–1808 között épült. Az első evangéli-kus tanító, Takács János működése 1806-ban kezdődött, az első katolikus tanító Nagy József volt. VERESS D. 1998. 44–50.

⁶ A táblázat és a következő táblázat adatainak forrásai: SCHEMATISMUS 1818. 88., NAGY 1828. 434., ROSOS 1848., DANYI-DÁVID 1960. 246–247., ILA-KOVACSICS 1964. 367–368., RAJCZI 1984. 294., HUDI et al. 2002. 290.

⁷ Becsült adat. Ha feltételezzük, hogy egy házban egy család élt, a demográfusok által a XVIII. századi családnagyságra elfogadott ötös szorzóval megkapjuk a minimális lakosságszámot.

⁸ ROSOS 1848.

2. sz. táblázat
A népesség vallási megoszlása a török hódoltság után

Év	A felekezet neve és lélekszáma				Össz.
	református	evangélikus	katolikus	izraelita	
1698	n. a.	n. a.	10	–	50 ⁹
1774	576	249	149	–	974
1785	n. a.	n. a.	237	n. a.	1785
1818	1130 ¹⁰		286	12	1428
1829	1151 ¹¹		303	17	1471
1847	769	417	274	21	1381

Az elszórt adatokból kitűnik, hogy Takácsin mindhárom számottevő felekezet gyarapodott a XVIII–XIX. században, emiatt a protestáns többség – katolikus kisebbség viszony lényegileg változatlan maradt. Ugyanez elmondható a nemesi többség – paraszti kisebbség viszonyról is, hiszen 1847-ben 1016 nemes mellett csupán 365 nem nemes élt a faluban. A lakosok 74%-a kiváltságos osztályhoz, annak legalsó, paraszti színvonalon élő rétegéhez tartozott.¹² A nemesi közbirtokosságot a reformkorban 151 birtokos alkotta.¹³

A rekatolizáció megindulása előtt a községben élő katolikusok békésen megfértek a protestánsokkal. Az 1710-es években a Balassa, Bornemissza, Farkasdy, Hajdán, Horváth, Kalmár (Kolmár), Kelemen, Kis, Kövér, Mesterházy, Szakál, Szily, Szombathy, Szűcs, Töreky, Újhelyi, Vitális famíliák alkották a nemesi közösséget, amely a későbbiekben új családokkal egészült ki.¹⁴

A protestáns nemesek befogadták a katolikus jobbágyokat, szolgákat is, akik utóbb a győri püspöki egyházszervezés alanyai lettek. A felekezeti viszonyok hosszú időszak alatt szilárdultak meg. A XVII. század végén, XVIII. század elején csak a református anyaegyház létezett, így a község törzslakosságát a reformátusok alkották.¹⁵ Az evangélikus nemesek házasság, munkavállalás útján akadálytalanul áramlottak be, és a nemesi közösség részévé

⁹ Becsült adat.

¹⁰ A protestánsok száma együttesen.

¹¹ A protestánsok száma együttesen.

¹² ROSOS 1848.

¹³ VeML IV. 1. b. 1066/1836. (június 19.) közgy. sz. A pápai felső járás településeinek összeírása a királyi koronázási honorárium kivételéhez.

¹⁴ VERESS D. 1998. 28.

¹⁵ Bél Mátyás 1735-ben elkészült megyeleírása is református lakosságú falunak tartotta. BÉL 1989. 60.

váltak. Evangélikus jobbágyok nagyobb számban 1747-ben telepedtek le, amikor Vaszaron választás elé állították őket: katolikus hitre térnek, vagy elköltöznek. Tömegesen az elvándorlás mellett döntöttek. Egy részük Geccsén, másik részük Takácsiban telepedett le.¹⁶ Elköltözésük feszültséget okozott Vaszaron, mivel éves vármegyei adójuk a katolikus jobbágyokat terhelte.¹⁷ Protestáns jobbágyok a környék protestáns településeiről szintén beköltöztek a faluba.

A XVIII. század közepén többszörösen rétegzett helyi társadalom alakult ki, hiszen minden felekezetben voltak nemesek (a katolikusban néhányan, a két protestánsban sokan), s minden felekezetben voltak jobbágyok (a katolikusban sokan, a két protestánsban kevesebben). S létezett egy átmeneti réteg: az agilisoké, akik félig nemesek, félig jobbágyok voltak. Agilisnak tekintették azt a paraszttrendűt (és annak leszármazottait), aki nemes nőt vett feleségül, s akinek hozományába nemes birtok (leánynegyed) is tartozott, mely adómentesnek számított; az agilis saját személye után viszont adót fizetett. A részleges adómentesség miatt szabadosnak (libertinus) is nevezték őket.

A későbarokk korban, sőt még a felvilágosodás és liberalizmus korában is az egyén és közösség viszonyát alapvetően vallási hovatartozása határozta meg. A hagyományos társadalomban minden személy valamely felekezethez kötődött. A katolikus–protestáns viszonyt 1781-ig, a türelmi rendelet bevezetéséig az ellenségeskedés jellemezte, amely a hétköznapi világot is meghatározta. Ezt követően a vallásháború időszakát fokozatosan a békés egymás mellett élés, sőt a bizonyos fokú együttműködés korszaka váltotta fel.

Az egyén vallási-világnézeti nevelését a család, illetve az egyházi fenntartási iskola végezte. Az alfabetizáció sikerének legfontosabb előfeltétele az iskola megléte volt. A faluban sokáig csak református iskola működött, ebbe jártak az evangélikusok gyermekei is (ahogy az evangélikus templom megépültéig, 1806-ig a református templomot is közösen használták). A saját templom felépítése után a pápai evangélikus egyház lelkipásztora vagy káplánja tartotta az istentiszteletet a takácsi leányegyházban.¹⁸

A takácsi református tanítók már a XVII. század utolsó évtizedeiben is működtek, pontosabb névsorukat azonban csak a XVIII. század második har-

¹⁶ HUDI–MEZEI 2010. 159.

¹⁷ VeML IV. 1. t. A vaszari jobbágyok folyamodása a vármegyéhez adójuk mérsékléséért. Vaszar, 1748. A folyamodás a Takácsiba költözést említi, így bizonyos, hogy az evangélikusok többsége itt telepedett le.

¹⁸ A leányegyház csak 1938-ban szervezték anyaegyházzá. Vö. VERESS D. 1998. 18.

madától ismerjük.¹⁹ Az iskolába járás azonban nem feltétlenül jelentette azt, hogy a gyermekkorban tanultak jól bevéődtek és a felnőttkorban is használható tudást jelentettek. A tendencia azonban világosan kirajzolódott: egyre több ember tanult meg írni, olvasni és sajátította el az elemi ismereteket; a XVIII–XIX. századi oktatási reformok fokozatosan társadalmi követelménnyé emelték a rendszeres iskolába járást és a tanulást.

Az alfabetizációs folyamat olyan kulturális-kommunikációs forradalomként értelmezhető, amely lehetővé tette a modern polgári társadalom kialakulását és megszilárdulását. A polgári korban a hivatalos állami statisztika a műveltségi szinteket is mérte, de a rendi korszakban nem léteztek statisztikák. Az alfabetizáció-kutatás ezért sajátos módszereket dolgozott ki az írni tudás mérésére. A legelterjedtebb módszer a névalírások gyűjtése és elemzése.²⁰ A hivatalos iratokon ugyanis az érintett személyeknek és a tanúknak alá kellett írnia a nevét. Ha nem tudott írni, más írta le a nevét, a neve mellé pedig vagy a névíró vagy az illető keresztet rajzolt. Mivel az elemi iskolákban a XVIII. században sok esetben (különösen a leányoknál) csak a nyomtatott betű olvasását tanították (az írni tanításért külön kellett fizetni), a kutatónak a csak olvasni tudókra vonatkozó adatokat is gyűjteni kell a levéltári források tanulmányozásakor.

Az alábbiakban néhány olyan Takácsira vonatkozó forrást mutatunk be és elemzünk, amely nagyobb számban tartalmaz aláírásokat. Mintául a helyi református egyházközség iratait választottuk, amelyek a XVIII. század elejétől kezdve maradtak fenn.²¹ Mielőtt azonban ezt megtennénk, röviden szólnunk kell a községi írásbeliség fejlődéséről.

Az írásbeliség terjedését bizonyítja, hogy a község 1742-ben készített pecsétnyomót, amely mezejében nemesi szimbólumot: egy meztelen kardot tartó kezét ábrázol. A köriratban az évszám és a falu nevének rövidítése: B. N. T. F. P. TY. = „Becsületes Nemes Takácsi Falu Pecsétye 1742” olvasható.²²

A pecsét értelmezéséhez tudnunk kell, hogy a XVIII. század közepétől Magyarországon általánosan elterjedt a községi pecséthasználat. Egyes neme-

¹⁹ Az ismert tanítók névsorát lásd: KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009. 301.

²⁰ A magyarországi és európai kutatási eredményeket is hasznosította: TÓTH 1996.

²¹ A levéltárban található 1. sz. iratsomó felirata szerint 1660–1800 közti iratokat tartalmazott, az 1660. évi irat a Horvát családra vonatkozott. A XVII. századbeli iratoknak egyelőre nem bukkantunk a nyomára, de az archívum rendezése során még előkerülhetnek.

²² TÖREKY 2008. 322. A községmonográfia írója az 1749-es iraton talált pecsétlenyomaton a TY betűt nem vette észre. VERESS D. 1998. 35.

si községekben már a XVII. század második felében is készítették pecsétnyomót. Ennek alapján azt mondhatjuk, hogy Takácsi a jobbágyközségekkel egy időben vezette be a pecséthasználatot. Korábban a hivatalos iratokat Veszprém vármegye tisztségviselői, illetve birtokügyletek esetén elsősorban a győri káptalan mint hiteleshely állította ki – a birtok-adásvételek, cserék bevallásai (fassiói) közül több is található a református egyházközség irattárában, ami mutatja a református egyházközség és a takácsi községi önkormányzat szoros összefonódását.

A XVIII. század második felében Takácsiban már több önkormányzat élt egymás mellett: a nemesi község, amely az egész község irányítását végezte; emellett az agilis község, amely az adót fizető agilisek önkormányzata volt, továbbá a református egyházközség. Az evangélikusokat a türelmi rendelet után újjászerveződő pápai anyaegyházhoz gondozta. A községben élő néhány izraelita család a pápai hitközséghez tartozott.²³ A szőlőbirtokosok a vaszari, majd a takácsi határhoz tartozó gyulai hegyközség tagjai voltak. A hegyközség eljárásága önálló adminisztrációt végzett. A jegyzőkönyvben nemcsak a tisztújítások eredményeit, hanem a birtok-adásvételeket, számadásokat is följegyezték. A külön bíró vezetésével működő agilis község nem készített pecsétnyomót. A református egyházközség viszonylag későn, a reformkorban kezdett saját pecsétet használni, amelynek mezejében a református templom stilizált ábrázolása látható.²⁴

Az egyes nemes családok levelesládájában is számos oklevelet, iratot őriztek, melyek közül teljességében egy sem maradt fenn. A szocializmus éveiben ugyanis még azok a családok is megsemmisítették a múltjukra vonatkozó dokumentumokat, amelyek addig féltve őrizték.²⁵

A családi levéltárak nagyságáról tudósít az az iratjegyzék, amelyet özvegy nemes Horváth Andrásné sz. nemes Halasi Nagy Zsuzsanna halála (1830) után készítettek az almáriumban és nemes Győry Ferenc házában talált oklevelek alapján.²⁶ Ez a jegyzék 1640–1802 közötti időszakból 91 tételszám alatt

²³ Az 1803. évi adóösszeírásban Takácsiban élő izraelita nem szerepel, később azonban 2–3 árendás család élt a faluban. HUDI 2006. 198.

²⁴ DREL III. 66. TREI 1829. A takácsi református prédikátor konvenció levele. Takácsi, 1829. február 28. A szerződés nagyobb hitelességét szolgálta, hogy az esperes is láttamozta.

²⁵ Győry Endréné (Pápa, Dózsa György u. 38. sz. alatti lakos) közlése szerint így járt el a Takácsin lakó Győry család is.

²⁶ DREL III. 66. TREI 1830. Özvegy nemes Horváth Andrásné sz. Halasi Nagy Zsuzsanna halála után készült iratok jegyzéke.

sorolta fel a különféle okleveleket, iratokat (osztályleveleket, adásvételi szerződéseket, zálogleveleket, elismervényeket, nyugtákat, káptalan előtti bevallásokat, ügyvédvallásokat, tanúvallomásokat, tiltakozásokat, adósleveleket, bizonyosságleveleket stb.)²⁷

Az írásbeliség terjedésének kezdeti időszakában a helyi igényeket a falu jegyzője (református kántortanítója), esetenként a református lelkész elégítette ki. A nemesi község nevében kiállított iratokon már az 1740-es években megjelent az előjáróknak (a nemesség öreg esküdtjének és a tanúknak) a neve, de azokat a jegyző írta az iratra. Az 1750-es évektől egyre több iraton jelöltek a név mellé keresztet, jelezve, hogy az aláíró analfabéta. Az 1780-as években a hivatalos szerződéseken már mindenütt megtaláljuk a hitelesítők nevét saját aláírással vagy kereszttel.

A kurátori számadásokat a nemes község előjárósága előtt minden év március 12. táján hagyták jóvá, a rövid jegyzőkönyvet a lelkész vette fel. Ennek 1776-tól van nyoma az irattárban. 1829-től a gondnoki számadásokat külön jegyzőkönyvbe jegyezték fel; ez a kötet 1855-ben telt be. A legrégebbi, közelebről meg nem nevezett protocollumot 1720–1747 között vezették.²⁸

A TAKÁCSI REFORMÁTUS GAZDÁK ÍRNI TUDÁSA 1787-BEN

1787-ben összeírták azokat a takácsi református egyháztagokat, akik mint „jószívú keresztyének” kisebb-nagyobb összegeket adományoztak a templom építésére. Az összeírás a kurátor házában 1787. április 5-én tartott eklézsiái gyűlésen készült, s a megajánlott összeget tartalmazza, de néhány esetet kivéve az adakozók írni tudását vagy nem tudását is jelöli.²⁹

²⁷ Az iratjegyzék 47. tételszáma alatt az alfabetizáció szempontjából fontos vármegyei megintó levelet jegyezték fel: 1790. szeptember 20-án Veszprém vármegye nevében Káldy János járási szolgabíró és Eöry István esküdt azért inti meg agilis Horváth Ferenc és György takácsi lakosokat, hogy adják vissza a N. Horváth András és felesége által számukra 135 forint ellenében zálogba adott három darab szántót, mivel az ügyletről kiállított adós- és záloglevelet a férj *nem subscribálta*. Az aláírás hiánya miatt tehát érvénytelennek tekintették a szerződést. A zálogbirtokosok „hosszu feleletet” adtak a megintésre ahelyett, hogy visszaadták volna a birtokrészeket. A megintést és a rá adott feleletet is azonos szám alatt leltározták.

²⁸ A gondnoki számadáskönyvre utal: DREL III. 66. TREI. A takácsi református egyház inventáriuma. Takácsi, 1873. március 14.

²⁹ DREL III. 66. TREI. A református templomra adakozók összeírása. Takácsi, 1787. április 5.

3. sz. táblázat
A takácsi református egyháztagek írni tudása 1787-ben

Sorsz.	Név	Írni tud	
		igen	nem
1.	N. N. ³⁰ Horváth József úr	1	–
2.	N. Demeter János úr	–	1
3.	N. Kiss János	–	1
4.	N. Vincze János	–	1
5.	N. Kovács Mihály	–	1
6.	N. Bodor János	–	1
7.	N. Katona Sándor	–	1
8.	N. Balogh Ferenc	–	1
9.	N. Takács András eskütt	–	1
10.	Baráth János	–	1
11.	Kovács Márton	–	1
12.	N. Kiss György	–	1
13.	Baky Ferenc	–	1
14.	N. Kiss Mihály	–	1
15.	Gyimóthi Ádám	–	1
16.	N. Kalmár Ferenc	–	1
17.	Benkő Pál	–	1
18.	N. Ács Ferenc	–	1
19.	Csurgai Ferenc	–	1
20.	N. Demeter György	–	1
21.	N. Demeter Sándor	–	1
22.	N. Kovács István	–	1
23.	N. Csurgai Pál	–	1
24.	Benkő János	–	1
25.	N. Németh Ferenc	–	1
26.	N. Benedek Mátyás	–	1
27.	N. Bodor György	–	1
28.	N. Györi János	1	–
29.	N. Györi László	–	1
30.	N. Horváth György	–	1
31.	N. Horváth Ferenc	–	1
32.	N. Györi István	–	1
33.	Farkas Ádám	–	1
34.	Farkas Ádám fia, János	–	1
35.	N. Györi Gergely	–	1

³⁰ N. = nemes; N. N. = nemes nemzetes

36.	N. Bodor Gergely	-	1
37.	Özv. Varjas Miklósné	-	1
38.	Özv. Mozgai Istvánné	-	1
39.	N. Csószy András	-	1
40.	Barthi György	-	1
41.	N. Csurgai István	-	1
42.	N. Győri Mártonné	-	1
43.	N. Horváth István	-	1
44.	Özv. Perei Mihályné N. Bodor Katalin	-	1
45.	Özv. Mozgai Istvánné	-	1
46.	Mozgai János	-	1
47.	N. Győri Péter	-	1
48.	N. Horváth László	-	1
49.	Özv. N. Kovács Jánosné Horváth Julinka	-	1
50.	Szenes István	-	1
51.	N. Kiss Gergely	-	1
52.	N. Balassa [Balassa] János	-	1
53.	Csabi Mihály ifjú egyházfi	-	1
54.	Mózes Ferenc	-	1
55.	N. Rigi György	-	1
56.	Bolla Ferenc	-	1
57.	N. Szokolai János	-	1
58.	Bornamisza [Bornemissza] Ferencné	-	1
59.	Bornamisza [Bornemissza] Örzse	-	1
60.	Baki Ferenc	-	1
61.	Nímet [Német] Pál	-	1
62.	N. Takács András	-	1
63.	Nagy János	-	1
64.	N. Nagy István	-	1
65.	Varga Istvánné	-	1
66.	Varga Mihály	-	1
67.	Balása [Balassa] Györgyné	-	1
68.	N. Kis István	-	1
69.	N. Horvát András	-	1
70.	Baki Mihály	-	1
71.	Kovács Györgyné	-	1
72.	Orbány István	-	1
73.	Nagy Mihály	-	1
74.	Orbány József	-	1
75.	Benkő Ádámné	-	1
76.	N. Kan Mihály	-	1

77.	N. Pacsai János	–	1
78.	N. Nagy István	–	1
79.	N. Nagy Mihály	–	1
80.	N. Nagy Péter	–	1
81.	N. Kovács András	–	1
82.	Kovács Pál	–	1
83.	Kovács Ferenc	1	–
84.	N. Balása [Balassa] Pál	–	1
85.	Ács György	–	1
86.	Pintér István	–	1
87.	N. Szakál István	–	1
88.	Szabó Ferenc	–	1
89.	Gyarmati Ferenc	–	1
90.	N. Katona Péter	–	1
91.	N. Kis Péter	–	1
92.	N. Vargyas [Varjas] János	–	1
93.	N. Ács Mihály	–	1
94.	Horváth Péter	–	1
95.	Bolla Mihályné	–	1
96.	Tóth Istvánné	–	1
97.	N. Balása [Balassa] Nihály	–	1
98.	Míhes [Méhes] Jánosné	–	1
99.	Nímet [Német] Istvánné	–	1
100.	Murai István	–	1
101.	N. Győri István	1	–
Mindösszesen		4	97

1787-ben a közösség felnőtt tagjai még alig tudtak írni. Hivatalos irat készítését vagy értelmezését másra bízta. Néhány évtizeddel később azonban már érezhető a változás.

FARKASDI PUSZTA KÖZBIRTOKOSAINAK ALFABETIZÁCIÓS SZINTJE 1814-BEN³¹

A község szomszédságában fekvő farkasdi pusztá³² külön közbirtokosságot alkotott, amelynek rendtartását 1814-ben fogadták el közös szerződés formá-

³¹ A Takácsiban lévő farkasdi pusztá birtokosainak egyezséglevél formában kiadott rendtartása. Takácsi, 1814. március 21. DREKK O.794. Miscellanea. Nr. 365/54.

jában. A közbirtokossági szerződést aláírók túlnyomó többsége nemességét is jelölte a névírásakor, kivétel volt Benkő Sámuel, Kolmár János, Horváth János és Német Ferenc, akik nem írtak N. betűt a nevük elé.

4. sz. táblázat

Farkasdi puszta közbirtokosainak alfabetizációs szintje 1814-ben

Sorszám	Név	Írni tud	
		Igen	nem
1.	Ács Péter	–	1
2.	Benkő Sámuel	1	–
3.	Győri László	1	–
4.	Győri László	1	–
5.	Horvát Ferenc	–	1
6.	Horvát János	–	1
7.	Horváth Ferenc	1	–
8.	Horváth György	1	–
9.	Horváth György	–	1
10.	Horváth István	1	–
11.	Horváth István	1	–
12.	Horváth János	–	1
13.	Horváth Károly	1	–
14.	Horváth Lajos	–	1
15.	Horváth László	1	–
16.	Kis János	1	–
17.	Kolmár János	1	–
18.	Kováts András	–	1
19.	Kováts István	–	1
20.	Kováts István	–	1
21.	Kováts István	–	1
22.	Marton László	1	–
23.	Nagy István	1	–
24.	Nagy Péter	1	–
25.	Német Ferenc	–	1
26.	Pacsai Jánosné Őri Zsuzsanna, özvegy	–	1
27.	Pacsai József	1	–

³² Farkasd, Farkasd puszta a középkorban kurialista falu, 1697-ben Felsőgörzsönyhöz, 1857-ben és később Marcaltóhoz tartozott. ILA-KOVACSICS 1964. 183.

28.	Tóth (Tott) Mihály	–	1
29.	Vintze János	1	–
Mindösszesen		16	13

Ha a farkasdi közbirtokosságot 29 birtokosból álló társulásnak tekintjük, akkor megállapítható, hogy 16 közbirtokos tudott írni 1814-ben: a birtokosok 55%-a. Ha Győri Lászlót, Horváth Istvánt és Kováts Istvánt két ágban is előforduló birtokosnak vesszük, s csak egyszer szerepeltetjük, 26 birtokost vehetünk figyelembe, akik közül 14 írta alá a nevét, ami kerekítve 54%-nak felel meg. Másfél évtizeddel később a református egyháztagok az egyházi földek rendszeres trágyázása érdekében kötöttek szerződést, melyet a jelenlévők aláírtak.³³

5. sz. táblázat
A takácsi református gazdák írástudása 1828-ban

Sorsz.	Név	Írni tud	
		igen	nem
1.	N. Áts Péter kurátor	1	–
2.	N. Kováts János	1	–
3.	N. Horváth György	1	–
4.	N. Vintze János	1	–
5.	N. Nagy István	1	–
6.	N. Horváth Lajos	1	–
7.	Horváth János	1	–
8.	N. Vintze Ferenc	1	–
9.	N. Kováts István	1	–
10.	N. Horváth Ferenc	1	–
11.	N. Győri László	1	–
12.	N. Kalmár János	1	–
13.	N. Győri Ferenc	–	1
14.	N. Bodor Imre	1	–
15.	N. Győri László	1	–
16.	N. Balog Ferenc	1	–
17.	Bona István	–	1
18.	N. Kováts József	–	1
19.	N. Vajda János	–	1

³³ DREL III. 66. TREI. A takácsi református egyháztagok szerződése az egyházi földek rendszeres trágyázásáról. Takácsi, 1828. május 4.

20.	Tóth Mihály	-	1
21.	N. Kis János	-	1
22.	N. Kozma István	-	1
23.	N. Horváth Ádám	1	-
24.	N. Börötzki János	1	-
25.	N. Horvát János	1	-
26.	Udvardi László	-	1
27.	N. Huszár János	-	1
28.	N. Győri Vince	-	1
29.	N. Kozma Ferenc	-	1
30.	N. Börötzki Istvánné	-	1
31.	N. Győri Márton	-	1
32.	N. Demeter István, ifjú	1	-
33.	N. Huszár István	1	-
34.	N. Csősz Ferenc	1	-
35.	N. Győri István	1	-
36.	N. Takáts János	1	-
37.	N. Farkasdi József	-	1
38.	Orbán Ferenc	1	-
39.	Horváth János	1	-
40.	N. Gyimóti László	1	-
41.	N. Gyimóti Ádám	-	1
42.	N. Farkasdi József	1	-
43.	N. Kiss József	1	-
44.	N. Gyimóthi István	1	-
45.	Sirály Ferenc	1	-
46.	Horvát István	1	-
47.	Csősz János	1	-
48.	Csabi János	1	-
49.	Kováts János	1	-
50.	Kis István	-	1
51.	N. Borsos Márton, ifjú	-	1
52.	Györgyák Mihály	-	1
53.	Áts János	-	1
54.	Pintér Ferenc	1	-
55.	Benedek István	-	1
56.	Csurgai István	-	1
57.	N. Győr[i] Mózes	1	-
58.	Kovács Péter	-	1
59.	Takáts Pál	-	1
60.	Áts János	-	1
61.	N. Vintze János, ifjú	1	-

62.	Kis János	–	1
63.	N. Horvát Imre	–	1
64.	N. Bodor István	–	1
65.	N. Szakál Mihály	–	1
66.	N. Dömötör István	–	1
67.	N. Sibrig János	–	1
68.	Erdél[y]i István	1	–
69.	N. Kiss Dániel	1	–
70.	N. Kiss Gergely	1	–
71.	N. Kis Ferenc	1	–
72.	N. Kis Imre	1	–
73.	N. Takáts István	1	–
74.	N. Kan János	1	–
75.	N. Patsai József	1	–
Mindösszesen		45	30

A következő évből egy újabb tömeges aláírást tartalmazó irat maradt fenn, amely meglepően magas írástudásról tanúskodik. Fölmerül a kérdés, mi a nagy eltérés magyarázata.

6. sz. táblázat
A takácsi református gazdák írni tudása 1829-ben³⁴

Sorszám	Név	Írni tud	
		Igen	nem
1.	N. Vintz [Vintze] János	1	–
2.	N. Kováts Istvánn	1	–
3.	N. Vintze János	1	–
4.	N. Demeter Istvan	1	–
5.	N. Nagy István	1	–
6.	N. Györi Ferenc	1	–
7.	N. Horvát Ferenc	1	–
8.	N. Kalmár János	1	–
9.	N. Horvát János	–	1
10.	N. Horváth Lajos	1	–
11.	N. Balogh Ferentz	1	–
12.	N. Bodor Imre	1	–
13.	N. Áts Péter	1	–

³⁴ DREL III. 66. TREI. A takácsi református egyháztagok észrevételei és kívánságai a prédikátor rétje egy részének közlegelővé alakításával kapcsolatban. Takácsi, 1829. június 7.

14.	N. Györi László	1	–
15.	N. Farkasdi Josef	–	1
16.	N. Györi Vintze	1	–
17.	N. Takáts János	1	–
18.	N. Kozma István	1	–
19.	Szójártó Pál	1	–
20.	N. Benedek Istvány	1	–
21.	N. Szákál [Szakáll] Mihály	1	–
22.	N. Kan János	1	–
23.	N. Balassa János	1	–
24.	N. Kovátsits János	1	–
25.	N. Horvát Dániel	1	–
26.	N. Csőszi János	1	–
27.	N. Börötzki János	1	–
28.	N. Kis Imre	1	–
29.	N. Györi Moses	1	–
30.	N. Takátsi János	1	–
31.	N. Kiss János	1	–
32.	N. Turgai Pál	1	–
33.	Németh [Németh] Ferentz	1	–
34.	N. Csőszi Ferentz	1	–
35.	N. Györi Mihály	1	–
36.	Ns. Ifj. Vintze János	1	–
37.	N. Kiss Josef	1	–
38.	N. Dömötör Istvan	1	–
39.	Farkas Ferentz	1	–
40.	N. Kis János	1	–
42.	Ns. Horváth János	1	–
43.	Németh István	1	–
44.	N. Kiss János	1	–
45.	Ns. Vintze László	1	–
46.	Kováts Péter	1	–
47.	Ns. Zsibrik János	1	–
48.	N. ifju Kováts Josef	1	–
49.	N. Kováts János	1	–
50.	N. Vintze Istvány	1	–
51.	Öreg Kováts István	–	1
52.	N. Kováts Jossef kurátor	1	–
53.	Tóth Mihály egyházi	–	1
54.	Zsirai Ferentz egyházi	–	1
Mindösszesen		49	5

A különféle időmetszetben készült okiratok aláírásait összesítve azt találjuk, hogy míg 1787-ben a 101 személy közül mindössze 4 (kerekítve 4%) írta alá a nevét, addig 1814-ben a 29 személy közül 16 (55%), 1828-ban 75 személy közül 45 (60%), 1829-ben viszont 54 közül 49 (91%) tudott írni. A két utolsó névlista közül az 1829. évit aligha fogadhatjuk el megbízható forrásnak, ugyanis a sok hasonló írásmód arra enged következtetni, hogy több kéz más helyett írt alá. Ezt erősíti, hogy több személy (pl. Ács Péter, három Kovács István nevű) 1828-ban nem tudott írni, a következő évben viszont „megtanult”. A szerződés inkább azt a mentalitásbeli változást jelzi, ami 4 évtized alatt bekövetkezett: míg 1787-ben nem kellett szégyenkezni az névalírás nem tudása miatt, addig 1828 táján akkor is aláírtak (aláírtak maguk helyett), ha egyébként alig (vagy sehogyan sem) tudtak írni. A kurátor kezdetleges névírása 1829-ben kizárja, hogy a számadást önállóan tudta volna vezetni.

A felmérés a férfiak írástudását mérte, három időpontban egy-egy özvegyasszony is szerepelt, egyik sem tudott írni. A hagyományos férfiközpon-tú helyi társadalomban a nők körében jóval nagyobb volt az analfabétizmus, mint a férfiak körében, hiszen a közvélekedés szerint a nők elsődleges szerepe a háztartás vezetése és a gyermeknevelés volt. Róluk azért tudunk jóval kevesebbet, mert a fennmaradt források is a férfiak világát tükrözik, a nők életére alig világítanak rá.

A község összlakosságának alfabetizációs szintje még a XIX. század második felében sem volt megnyugtató. Az első hivatalos népszámlálás adataiból az alfabetizációs folyamat állapotára is következtethetünk.³⁵

7. sz. táblázat

Takácsi község lakosságának alfabetizációs szintje 1870-ben

<i>Műveltségi szint</i>	<i>Lakosok</i>	
	<i>száma</i>	<i>%</i>
Csak olvasni tud	221	15,6
Írni-olvasni tud	744	52,5
Analfabéta	451	31,9
Összesen	1416	100,0

³⁵ Az 1870-es adatok forrása a 7. és 8. sz. táblázatban: Veszprém megye 1870-ik évi népszámlálásának eredménye. Hivatalos kiadás Veszprém megye bizottmányának 582/1871. sz. a. kelt határozata folytán. Veszprém, 1871. 6–7.

1870-ben a lakosságnak alig több mint a fele tudott írni-olvasni; közel 16%-a csak olvasni volt képes. Vaszaron, a szomszédos jobbágyfaluban a lakosoknak csak 30,6%-a tudott írni-olvasni, 34,9%-a pedig csak olvasni. Míg Takácsiban az analfabéták 31,9%-ot, Vaszaron 34,5%-ot tettek ki. Vagyis a nemesi községben jóval magasabb szintű alfabetizációról beszélhetünk. Ez a folyamat a következő évtizedekben előrehaladt. 1900-ban Takácsiban a polgári lakosság 1437 főt tett ki, ennek 76%-a (1093 fő) tudott írni-olvasni.³⁶ A felnőtt lakosság analfabétizmusát az I. világháború előtt és után a felnőttoktatás keretében, az analfabéták számára szervezett tanfolyamok segítségével igyekeztek felszámolni. A statisztika a nemek közötti különbségeket is mérhetővé teszi.³⁷

8. sz. táblázat

Takácsi község lakosságának alfabetizációja 1870-ben nemenkénti megoszlásban

<i>Műveltségi szintek</i>	<i>Férfiak</i>		<i>Nők</i>	
	<i>száma</i>	<i>%</i>	<i>száma</i>	<i>%</i>
Csak olvasni tud	62	8,9	159	22,1
Írni-olvasni tud	459	66,0	285	39,6
Analfabéta	175	25,1	276	38,3
Összesen	696	100,0	720	100,0

A csak olvasni tudók aránya magasabb a nők mint a férfiak körében; a többi kategóriában a férfiak markáns különbséggel vezetnek. A férfiak körében általános az írni-olvasni tudás.

Vaszaron magasabb (18,4%) a csak olvasó férfiak aránya, jóval kisebb (45,6%) az írni-olvasni tudó, és jóval magasabb az analfabéta férfiak aránya (36%). Rosszabbak a mutatók a nők esetében: igen magas a csak olvasó nők aránya (51,8%), jóval kevesebben tudnak írni-olvasni (15,3%), valamivel kisebb viszont az analfabéták aránya (32,9%).

Az összehasonlítás azért tanulságos, mert rávilágít arra a társadalmi jelenségre, hogy a nemesi közösségekben előbb felismerték a tanulás gyakorlati

³⁶ A magyar korona országainak 1900. évi népszámlálása. Első rész. A népesség általános leírása községenként. Bp., 1902. 157.

³⁷ Uo.

hasznát, és komolyabban vették gyermekeik iskoláztatását, emiatt jobb esélyekkel indultak a polgárosodás kezdeti szakaszában.

A takácsi férfiak tanulás útján történő társadalmi felemelkedésére már a XVIII. században is találunk példát. Kolmár János pápai ügyvéd Takácsiból származott és a takácsi protestáns közösség jogtanácsosának számított. Takácsi birtokosként élő kapcsolata volt a szülőfalujával. Kolmár János táblabíró 1823-ban, elhunyt édesanyja végrendeletének végrehajtójaként 50 váltóforint értékű alapítványt tett a református lelkipásztor fizetésének kiegészítésére.³⁸

Az elemi népiskolát végzetek közül többen tovább tanultak a pápai kollégiumban és értelmiségi pályát választottak.³⁹ Az elsők között volt Nagy István, aki az 1730-as években tanult Pápán.⁴⁰ 1773-ban egy újabb Nagy István járt a pápai reformátusok vallásgyakorlatának betiltása miatt ekkor Adásztevelen működő kisgimnáziumba.⁴¹ A század végétől szinte évente tanultak takácsi diákok Pápán. Előfordult, hogy egy évben akár többen is. 1797-ben a teológiát és filozófiát tanuló deákok közt találjuk Győri Jánost és Sámuel, a poéták osztályában Kis Józsefet, a gimnáziumi coniugisták között Horváth Istvánt.⁴² 1799-ben például Balassa Bálint a syntaxista novitiusok, míg Győri Bálint, Kis Ferenc, Kováts Ferenc, Nagy János és Seregély Zsigmond a coniugisták osztályában tanult.⁴³ 1839/40. tanévben a gimnázium I. osztályába járt Csabi Imre, a II. osztályába Győry Gergely, az V. osztályába pedig Kovács Gábor.⁴⁴ A gimnázium után jogot tanult és ügyvéd lett Pente Sámuel és Szép Lajos.⁴⁵ Pente 1821-ben, Szép Lajos 1823-ban írta alá az iskolai törvényeket, s ezzel a diákkormányzat (coetus) tagja lett.⁴⁶

A helyi közösség számára a mintát a lelkészek és tanítók adták. Ők formálták át a helyi közvélekedést, amely már nemcsak a jó gazdálkodást, a birtokok gyarapítását, az erkölcsös életet, hanem a tanulás által szerzett tu-

³⁸ DREL III. 66. TREI. Kolmár János táblabíró kegyes alapítványa. Takácsi, 1823. május 3.

³⁹ Ezért is meglepő, hogy Takácsi nem szerepel az írókat adó települések között, nyilván azért, mert az egyházi írókat a szocializmus évtizedeiben csak a legkritikább esetben vette számba az irodalomtörténet, illetve az irodalmi kultuszápolás. HARMATH-KATSÁNYI 1984.

⁴⁰ KÖBLÖS 2006. 151.

⁴¹ KÖBLÖS 2006. 170.

⁴² KÖBLÖS 2006. 189., 191., 194.

⁴³ KÖBLÖS 2006. 199–200.

⁴⁴ KÖBLÖS 2006. 266., 269–270.

⁴⁵ Penthe Sámuel azonos lehet azzal a révkomáromi ügyvéddel, aki Kacz József tehető komáromi gazda nővérének, Juditnak a lányát, Máriát vette feleségül. KACZ 2011. 18., 21.

⁴⁶ KÖBLÖS 2006. 817., 819.

dást is egyre inkább értéknek kezdte tekinteni. Ennek köszönhető, hogy a takácsi református közösségből több lelkész is kikerült a XVIII–XIX. század folyamán. Közéjük tartozott többek közt az 1781-ben pappá szentelt, 1782–1796 között a belsősomogyi egyházmegyében (Hetesen, Ötvöskönyiban, Zádoron, Inkén) szolgáló Demeter János, az 1821-ben felszentelt és 1835-ben bekövetkezett haláláig az őrségi egyházmegyében (Őriszentpéteren, Nagyrákoson) működő Győry János. Az ő kortársa volt a peretakácsi születésű Bodor János (1798–1838),⁴⁷ a következő nemzedékből került ki Gyenge Károly (1819–1893) és Kovács Gábor (1823–1893), már a polgári korszakhoz kötődik Győry János (1868–1941), aki 1915-től nyugdíjba vonulásáig szülőfalujában tevékenykedett.⁴⁸

Ennek a hagyománynak a folytatója volt a szintén takácsi születésű, kisbirtokos családból származó Győry Elemér (1891–1978), aki a Dunántúli Református Egyházkerület püspöki tisztségét a legnehezebb időszakban, 1943–1961 között látta el.⁴⁹

RÖVIDÍTÉSEK

DREKK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtára, Kézirattár
PH	= Pápai Hírlap
TREI	= Takácsi Református Egyházközség iratai
VeML	= Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára
VMMK	= A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei

IRODALOM

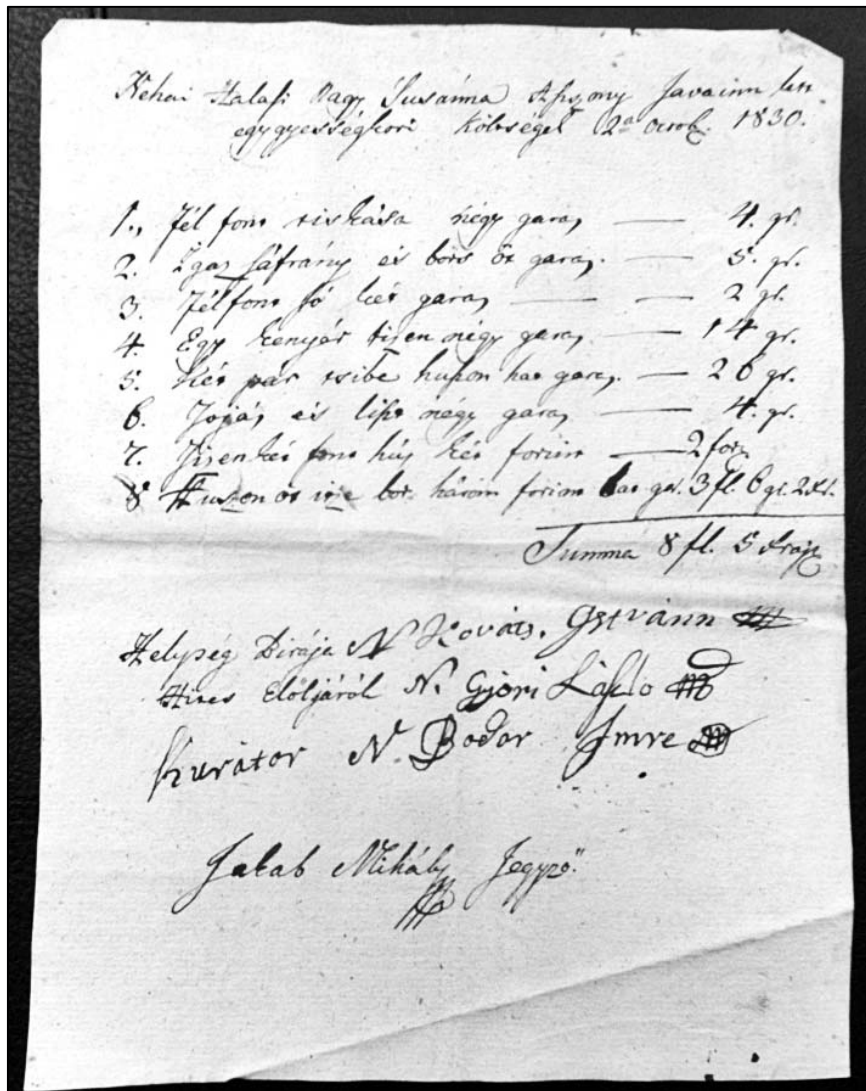
- BÉL 1989 = BÉL Mátyás: Veszprém vármegye leírása. Fordította Takáts Endre. A fordítást az eredetivel egybevetette Wellmann Imre. Szerk.: Kredics László. Veszprém, 1989. (A Veszprém Megyei Levéltár kiadványai, 6.)
- DANYI-DÁVID 1960 = DANYI Dezső-DÁVID Zoltán (szerk.): Az első magyarországi népszámlálás (1784–1787). Bp., 1960.
- HARMATH-KATSÁNYI 1984 = HARMATH István-KATSÁNYI Sándor: Veszprém megye irodalmi hagyományai. Veszprém, 1984. (Horizont Közművelődési Kiskönyvtár, 10.)

⁴⁷ KÖBLÖS 2006. 815.

⁴⁸ KRÁNITZ 2012. 153., 153., 256–257. A kötetből hiányzó életrajzi adatokat számítógépes életrajzi adatbázisunkból merítettem. Győry János rövid életrajza: KRÁNITZ 2013. 602. Haláláról a helyi sajtó is beszámolt: Gyászrovat. = PH 38/1941 (május 3.) 2.

⁴⁹ 1943-as önéletrajzát közli: KRÁNITZ 2013. 908–910., rövid életrajzát lásd: ZOVÁNYI 1977. 232–233.

- HUDI 1995 = HUDI József: Veszprém vármegye politikai elitje a XVIII–XIX. században (1711–1918). = Az átmenet avagy Veszprém megye a rendszerváltás időszakában. Tanulmányok. Szerk.: Oláh Miklós. Veszprém, 1995. 25–61.
- HUDI 2006 = HUDI József: A pápai zsidóság 1803. évi összeírása. = AP VI (2006) 1–4. sz. 187–198.
- HUDI et al. 2002 = Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk. és sajtó alá rendezte: Hudi József, Jakab Réka, Koncz Pál, Köblös József, Kránitz Zsolt, Mezei Zsolt. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 5.)
- HUDI–MEZEI 2010 = HUDI József–MEZEI Zsolt (szerk.): Vaszar község története. Vaszar, 2010.
- ILA–KOVACSICS 1964 = ILA Bálint–KOVACSICS József: Veszprém megye helytörténeti lexikona. Bp., 1964.
- KACZ 2011 = Kacz Lajos visszaemlékezései. Sajtó alá rendezte, a bevezető tanulmányt írta, jegyzetekkel ellátta és szerkesztette Hudi József. Pápa, 2011.
- KORABINSKY 1786 = KORABINSKY, Johann Matthias: Geographisch-historisches und Produkten Lexikon von Ungarn. Pressburg, 1786.
- KÖBLÖS 2006 = KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 9.)
- KÖBLÖS–KRÁNITZ 2009 = KÖBLÖS József–KRÁNITZ Zsolt (szerk.): A Dánántúli Református Egyházkerület prédikátorai és rektorai I. 1526–1760. Pápa, 2009. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 10.)
- KRÁNITZ 2012 = KRÁNITZ Zsolt: „Késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Jubileumi kötetek 1.)
- KRÁNITZ 2013 = KRÁNITZ Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések, 13. / Jubileumi kötetek, 2.)
- NAGY 1828 = NAGY, Ludovicus: Notitiae politico-geographico statisticae incltyi regni Hungariae, partiumque eidem adnexarum. Tom. I. Budae, 1828.
- RAJCZI 1984 = RAJCZI Pál: A pápai főesperesség egyházlátogatási jegyzőkönyve 1698. = VMMK 17. 1984. 281–292.
- ROSOS 1848 = N. Veszprém megye első alispánjának Szent Király Szabadgyai Rosos István urnak a’ megye állapotjáról 1847-ik évre készített hivatalos jelentése, melly 1848-ki Február 3-kán közgyűlésen felolvasatott ’s 94-ik p. a. kinyomatni rendeltetett. Veszprém, 1848.
- SCHEMATISMUS 1818 = Schematismus venerabilis cleri almae dioecesis Weszprimiensis pro anno a Christo nato MDCCCXVIII. Weszprimii, 1818.
- TÓTH 1996 = TÓTH István György: Mivelhogy magad írást nem tudsz... Az írás térhódítása a művelődésben a kora újkori Magyarországon. MTA Történettudományi Intézete, Bp., 1996. (Társadalom- és művelődéstörténeti tanulmányok, 17.)
- TÖREKY 2008 = Veszprém megye településeinek címerai és zászlai. Főszerk.: TÖREKY András. Kemendollár, é. n. [2008.]
- VERESS D. 1998 = VERESS D. Csaba: Takácsi évszázadai. Egy hajdani nemes falu története a kezdetektől napjainkig. Veszprém, 1998.
- ZOVÁNYI 1977 = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977.³

SUMMARY

JÓZSEF HUDI

Literacy in the noble village of Takácsi in the era of late feudalism (1698–1847)

The study using archival sources examines the process of literacy in a Hungarian agricultural village. Since the village called Takácsi located in Veszprém county with a population of 1381 in 1847 was inhabited by yeomanry with reformed faith, the author elaborated such contracts from the archive of the Reformed Church of Takácsi which were signed by many. Those who could write signed their name, and those who couldn't drew a cross next to their name. With a quantitative evaluation of the signs, the author could draw a conclusion concerning the literacy of the total population.

Although a reformed teacher worked in the village from the end of the 17th century, only 4 percent of the farmers were able to write in 1787, but that number increased to 60 percent by 1828. None of the widows whose names were mentioned in the sources could sign their name. By 1870, 68 percent of the total population could either write or read, which showed a spectacular change comparing to the previous century. At that time, 9 percent of men and 22 percent of women could only read, which showed the difference between genders and the reason of which was that the majority of women learnt only to read at school in the 18th century. Women only gradually caught up with the level of literacy of men.

From the 18th century, youth from the village went on with their studies in the reformed secondary school in Pápa, then became students of divinity or students at the academy of law, and graduated as teachers, lawyers and clergymen increasing the number of Hungarian intellectuals. Present study deals with these intellectuals individually.

KÖBLÖS JÓZSEF
Lelkészi bizonyáglevelek
a Dunántúli Református Egyházkerület
*Levéltárában*¹

NÁLI MIHÁLY lelkészi bizonyágleveleit közöltük az *Acta Papensia* előző számában, hogy közelebről is megismerhessük azokat a dokumentumokat, amelyekkel a lelkész igazolhatta sikeres tanulmányait és papi vizsgáit, vagy amelyek lehetővé tették számára a kibocsátást, a felszentelést, illetve a megválasztott lelkészi állás elfoglalását. Akkor egy olyan iratcsomó darabjait publikáltuk, melyek mind egyetlen lelkész okmányait tartalmazták.

Mostani közleményünk szintén négy bizonyáglevél szövegét közli, azzal a különbséggel, hogy ezek az okmányok egymással semmilyen összefüggésben nincsenek. Négy különböző személy négy különböző típusú bizonyítványáról lesz szó, melyek levéltárunk rendezése során különböző helyekről is kerültek elő. Ennek az „okmánykalászatnak” az a célja, hogy kiegészítse, tovább árnyalja azt a képet, mely az előző közleményben publikált források alapján kialakulhatott az olvasóban a papi bizonyáglevelekkel kapcsolatban.

A BIZONYÁGLEVELEK EGYKORI TULAJDONOSAI

Négyük közül kettő személye viszonylag ismertebb. Szinnyei biobibliográfiai munkája és Zoványi lexikona is közöl róluk életrajzi és irodalmi adatokat. A róluk való megemlékezést segíti a rendelkezésünkre álló szakirodalom, a másik két személy esetében azonban adattárunk forrásai állnak csak rendelkezésünkre. Kezdjük ez utóbbiak életrajzával!

¹ A közlemény a PRTA kutatóprogramja keretében készült.

1. Csuporos Ferenc

1736-ban született Szentgálon. Tanulmányait a helyi iskolában kezdte, majd – az 1815-ös egyházlátogatási jegyzőkönyv életrajzi bejegyzése szerint, mely alighanem saját bemondásán alapszik – „folytatta és végezte *Debretzenbenn*”.² A gond csak az, hogy neve nem fordul elő a debreceni kollégium törvényeit aláírók között.³ Ezután 1757-ben felsőöri rektor lett, ahol 1766-ig szolgált.⁴ Ezt követően életrajzában mintegy 8 éves hiány mutatkozik,⁵ majd 1773-ban vagy 1774-ben szülőhelyén, Szentgálon lett káplán.⁶ 1776-ban a nagyvázsonyi gyülekezet hívta meg prédikátorának, így az önéletrajzi bejegyzés 1775-ös évszáma is hibás.⁷ Esperese júliusban exmittálta, püspöke decemberben szentelte.⁸

Ami tanulmányait illeti, néhány dolog valóban azt látszik valószínűsíteni, hogy nem volt hivatalos teológiai végzettsége. Az anyakönyvi bejegyzés hiánya, a feltűnően hosszú rektori időszak, az életrajzában összerosni igyekezett nyolc esztendő egyaránt gyanússá teszik az életrajzi bejegyzésben szereplő állítás igazát. Szemet szűrő az is, hogy az esperesi exmissionális szintén kerüli kollégiumok, akadémiák konkrét emlegetését, holott ez például Fábíán József

² 24. Novembris 1815. *Predikátor Csuporos Ferentz. Született Szent Gálonn 1736^{ban}; tanulását kezdette Hazájábann, folytatta és végezte Debretzenbenn; Oskola Mesterré lett 1757^{benn} Felső Örbenn, és ott szolgált 12 esztendőig; azután Káplán volt Hazájábann 2 esztendeig; innen vitetett Nagy Vásonyba rendes Predikátornak 1775^{benn}; 1783^{től} fogva szolgált Szent Istvánonn. DREL II. 217. b. 1815. 11. Ehhez igen hasonló a Predikatori Tárház 1808-as évfolyamában közölt életrajz: „Tiszteletes Csuporos Ferentz Úr született 1736 Szent Gálon Veszprém Vármegyében. Tanult hazájában és Debretzenben. Oskola Mesterré lett Felső Örbenn 1757-ben, és folytatta ezen hivatalt 12 esztendőig. Ezután káplánkodott Hazájában két esztendeig, rendes Predikátorrá lett Nagy Vásonyban 1775ben, 1783ban Szent-Istvánra költözött.” FÁBIÁN–LÁTZAI 1808. 176.*

³ Sem a Thury Etele-féle régi névsorban, sem a Szabadi István által szerkesztett, legújabbban megjelent kiadványban nem fordul elő. THURY 1908. SZABADI 2013.

⁴ PATAKY 1990. 157. PATAKY 1992. 194.

⁵ Ha az 1. sz. jegyzetben olvasható évszámokat összeadjuk, 1757 és 1775 között csak 14 esztendő jön ki! Ezenfelül nagyvázsonyi lelkészsége csak az 1776-ban kezdődött, így itt is le lett nyelve egy év.

⁶ Ha valóban két évig káplánkodott Szentgálon, annak már 1773/1774-ben kellett elkezdődnie. 1745 és 1775. március 8. között Naszályi Száz István volt a szentgáli lelkész, őt 1775. március 22-től Kótzán Ferenc követte, aki 1785-ig szolgált. Csuporos talán az öreg Naszályi mellé került, hogy segítségére legyen. Naszályi 1776 tavaszán meg is halt, 1766. IV. 8-án Köveskálon temették. Mindenesetre Csuporos nem szerepel a szentgáli segéd- és helyettes lelkészek névsorában, ott az első adat 1886-ból való! TtREL I. 8. d. 8. Köveskál. 6. d. 11. Szentgál. I. 2. 5. II. 24.

⁷ Az előző lelkész, Toronyai János 1776 elején még nagyvázsonyi prédikátor volt, 1776 márciusában ment át Csórra. TtREL I. 8. d. 6. Csór. 6. d. 9. Nagyvázsony. 2. 3. Miután nem betegség vagy öregség miatt esett ki a nagyvázsonyi szolgálatból, hanem egy másik gyülekezethez ment át, nem valószínű, hogy Csuporos személyében segédlelkészt kapott volna.

⁸ Az exmissionálist lásd a források között: 1. sz. **dokumentum!** 1776. december 3-án Adásztevelen kelt papi diplomáját a püspökön kívül Pados Ferenc veszprémi esperes és Szatmári Ács András adászteveli lelkész írta alá. DREL I. 24. f. 5a.

hasznos tartalmú, szintén a források közt közölt exmissiójában⁹ olvasható. Csuporos felszentelése sem egyházkerületi közgyűlés keretében történt, holott ez akkor már általánosan bevett gyakorlat volt,¹⁰ ezzel elkerülhetővé vált a tanulmányi előélet nyilvános firtatása. A teljes igazság kedvéért jelezzük, arra más esetben is van példa, hogy Torkos püspök Adásztevelen, pusztán az ottani lelkész, Szatmári Ács András jelenlétében szentelt lelkészt.¹¹

Mindezek azt látszanak valószínűsíteni, hogy a hosszas rektori szolgálat alatt, talán autodidakta módon felszedett teológiai tudás elegendőnek bizonyult ahhoz, hogy a Pados Ferenc előtt lezajlott vizsga sikeres és meggyőző legyen, és a veszprémi esperes a lelkészi szolgálathoz elegendőnek ítélje meg Csuporos képzettségét, ugyanakkor igyekezett védencét mentesíteni mindazok alól a kellemetlenségek alól, melyek egy egyházkerületi gyűlésen felszentelésével kapcsolatban felmerülhettek.

Mi magyarázhatja ugyanakkor azt, hogy Csuporos miért nyilatkozott mégis tanulmányaival kapcsolatban a fent említett módon? Talán nem járunk messze az igazságtól, ha anélkül, hogy megítélni akarnánk, azt feltételezzük, hogy az idős, majdnem 80 éves, tekintélynek örvendő lelképásztor szégyellte bevallani, hogy nincs felsőfokú teológiai végzettsége.

Ezután a kitérő után lássuk további pályáját! Nagyvázsönyban 1783-ig szolgált, akkor a királyszentistvániak meghívását elfogadva gyülekezetet váltott.¹² Még 1816 tavaszán is ott szolgált, de márciustól már Berecki József személyében káplánt kellett mellé állítani.¹³ Nem sokkal később meg is halt, április 27-én temették.¹⁴

⁹ Lásd a 2. sz. dokumentumot!

¹⁰ Az 1770-es évekből fennmaradt jegyzőkönyvek a jelenlévők felsorolása után általában rögtön a felszenteltek neveit közölték. A Csuporos felszentelését közvetlenül megelőző gyűlésen 1776 júniusában a komáromi egyházmegyéből 4, a barsiból és a tataiból 2–2 lelkészt szenteltek, akik esperesük által „*státuáltattak, kiknek Testimoniamaik examináltak, Halgatóik és életek, Tudományok, Társalkodások felől jó bizonyosságot tévén az Úr szolgálattában meg-erősítetttek.*” A felszentelését követő, 1777 júniusában tartott gyűlésen „*consecráltattak, Papi Szent Hivatalokban meg-erősítetttek tipteletes Kármán János Diós-Jenei, Miklós Dávid Alsó-Órsi, Szecsodý János Kis-Kefi Predikátor Uraimék, ki is a' magok Seniori és az Ekklesiáknak Követei által Commendáltak.*” DREL I. 1. a. 2. 433–434, 435–436. Ha a szentelés egyházkerületi gyűlésen lett volna, a résztvevők kérték volna a teológiai végzettségről szóló bizonyosságleveleket is.

¹¹ Torkos Jakab püspök 1779. január 21-én állította ki Almási Ádám rátóti lelkész papi diplomáját. DREL I. 24. f. 6. Almási – Csuporossal ellentétben – adatokkal igazolhatóan nemcsak a debreceni kollégiumot végezte, hanem 1776-ban a baseli egyetemen is járt. THURY 1908. 273. VERZÁR 1931. 322. RÉVÉSZ 1861. 242. HEGYI 2003. 61.

¹² TtREL I. 8. d. 8. Királyszentistván. 5, 10–11, 12.

¹³ DREL II. 217. b. 1816. 12.

¹⁴ TtREL I. 8. d. 8. Királyszentistván. 11. Életpályájára nézve még egyéb források: DREL I. 1. u. Királyszentistván 3. DREL II. 217. a. Kivonat. 110 (1782-ben már Szentistvánon volt lelkész!). DREL II. 217. b. 1814. 16. DREL III. 242. g. 1. TÓTH 1927. 32. TtREL I. 8. d. 6. Balatonszőlős. 16. d. 7. Hajmáskér. 7. d. 8.

Családi kapcsolatairól annyit sikerült kideríteni, hogy felesége Téglási Sára volt. Házasságukból legalább hat gyermek született. Éva 1758-ban, Sára valószínűleg valamikor az 1760-as években, Zsuzsanna alighanem az 1770-es évek elején, János 1776-ban, Erzsébet 1780-ban, József 1781-ben. Közülük József 6 éves korában meghalt, Sára 1784-ben Tamassa Ferenc tótvázsonyi lelkészhez, Zsuzsanna 1793-ban Tustyán József nemesifjúhoz ment feleségül, Erzsébetnek Szentgyörgyi István, Évának Kiss Ferenc királyszentistváni rektor volt a férje. Éva 1802-ben halt meg, 44 éves korában.¹⁵

2. Kelemen László

Születésének helyét és dátumát nem ismerjük. Középiskolai tanulmányait Miskolcon végezte, 1775-ben írta alá a sárospataki kollégium törvényeit. 1784-ben a tarcali iskolába ment rektorkodni, majd 1786-ban kapott addigi tanulmányairól bizonyáglevelet.¹⁶ Lelkészévé az előd, Molnár Mihály halála¹⁷ után hívta meg a kamocsai gyülekezet, szolgálatát 1787 végén kezdte.¹⁸ Az 1788. május 27-én tartott egyházkerületi közgyűlésen szentelték lelkésszé tíz társával együtt.¹⁹ 53 esztendeig, egészen 1840 őszén bekövetkezett haláláig²⁰ Kamocsán szolgált.

Az egyházmegyei közgyűlési és egyházlátogatási jegyzőkönyvek bejegyzései alapján megállapítható, hogy Kelemen hosszú szolgálata alatt két jelentősebb építkezés történt. Az iskolaépület újjáépítésének tervezési fázisa 1825-ben indult, és bár volt némi vita a lelkész és a gyülekezet között amiatt, hogy az új iskolaépületet a parókia telkének legvégén akarták felhúzni, a régi épület helyét azonban a prédikatori telekhez csatolták, és az iskola megközelítését keskeny, kerítéssel határolt „sikátor” létesítésével tették lehetővé, így a terv 1827–1829 között meg is valósulhatott.²¹ 1828 novemberében az egyházlátogatási jegyzőkönyv ezt írta az iskoláról: „A’ tsinos, tágas és világos, és akármelly Ekklé’siában is építés mustrájául szolgálható Oskola közel van az ő tökéletes elkészüléséhez, úgy hogy abba a’ gyermekek még a télen által

Magyarbarnag. 8. d. 9. Nagyvázsöny. 2, 3. d. 11. Vilonya. 8.

¹⁵ TtREL I. 8. d. 8. Királyszentistván. 10–11. TtREL I. 8. d. 9. Nagyvázsöny. 8.

¹⁶ HÖRCSIK 1998. 307. A bizonyáglevél: a 3. sz. dokumentum.

¹⁷ 1787. X. 31-én temették. TtREL I. 8. d. 7. Kamocsa. II. 11–12.

¹⁸ 1787. XII. 2-án. Uo.

¹⁹ DREL I. 1. a. 2. 508. DREKK O. 394f. 17. KRÁNITZ 2012. 83.

²⁰ 1840. IX. 26. TtREL I. 8. d. 7. Kamocsa. II. 17.

²¹ DREL II. 259. a. 1825. 11. 1826. 16. 1829. 9–10.

szállíttatnak.”²² 1831 januárjára a sikátor is elkészült.²³ A parókia telkének csökkenése miatti prédikatori panaszok végleg 1838-ban orvoslódtek, amikor megvették és elbontották a szomszéd házat, az addig ott lakóknak pedig máshol vettek házat.²⁴

A másik építkezés a templomot érintette. A színreformátus község lélekszáma lassú, folyamatos emelkedésben volt,²⁵ ami nyilvánvalóan gyülekezetének létszámában is visszatükröződött. Lassan a templom is kicsinek bizonyult. Kibővítésének 1836-ban álltak neki, mely így mintegy 1/3 résszel lett nagyobb. Ezügyben teljes volt a lelkész és a gyülekezet előljárói közötti egyezés. 1837-ben már meg is történt a felújított istenháza felszentelése.²⁶

A díjlevéllel kapcsolatban viszont sorozatosak voltak a viták. 1807-ben Kelemen kérvényt intézett az egyházkerülethez, hogy végre rögzítsék addig meghatározatlan fizetését.²⁷ Az 1808-as közgyűlésen az a döntés született, hogy a prédikatori fizetés összességében nem lehet kevesebb 150 pozsonyi mérő búzánál.²⁸ Ez azonban alighanem csak ábránd maradt. 1817-ben a gyülekezet, szegénységére hivatkozva kérte a gabona- és nádfizetés lejjebb szállítását. Az egyházmegye egy vegyes bizottságot küldött ki, mely megegyezést munkált ki a felek között. Ennek értelmében ezután egy pár már nem másfél, csak 1 véka búzát fog adni, s mivel így a 150 pozsonyi mérőnyi búza nem fog kijönni, a különbözetet készpénzben, 100 váltóforinttal egyenlítik ki.²⁹ Továbbra is nagy elmaradások lehettek, mert Kelemen 1839 júniusában az egyházkerületen panaszt tett amiatt, hogy fizetése csorbát szenved. Az egyházkerület az ügyet visszautalta az egyházmegyéhez, mint elsőfokú bírósághoz.³⁰ Az 1840. januári egyházlátogatáskor a lelkész azt a javaslatot tette, hogy a gyülekezet a 100 váltóforint helyett 60 forintot fizessen ezüstben. Az egy-

²² DREL II. 259. b. 1828/29. 2.

²³ Uo. 1829/30. 20. 1830/31. 19.

²⁴ Uo. 1838. 17.

²⁵ 1828-ban 1047, 1831-ben 1031, 1834 januárjában 1029, novemberében 1055, 1835-ben 1119, 1836-ban 1137, 1837-ben 1238, 1838-ban 1268, 1840-ben 1274 lélek lakta. DREL II. 259. b. 1828/29. 1. 1830/31. 19. 1833/34. 29. 1834/35. 2. 1835/36. 1. 1836. 3-4. 1837. 6. 1838. 17. 1839/40. 26. Az 1831-es kolerajárvány miatti lélekszám-visszaeséstől eltekintve tehát folyamatos a növekedés. Hogy a falu majd minden ekkori lakosa református volt, azt többek között az 1829-es egyházmegyei közgyűlés végén található lélekszám-kimutatás is bizonyítja, ahol Kamocsa esetében a helység és a gyülekezet rubrikájában egyaránt 1047-1047 lélek szerepel. DREL II. 259. a. 1829. 26-27. Emellett: „Egy Catholicus sem lévén a' Helységbe a' Decretalis Innepek ki hirdettetni nem szoktak.” DREL II. 259. b. 1830/31. 19.

²⁶ Uo. 1836. 3-4. 1837. 6.

²⁷ DREL I. 1. a. 3. 163.

²⁸ Uo. 174.

²⁹ DREL II. 259. a. 1817. 15. 1818. 20-23.

³⁰ DREL I. 1. a. 6. 250.

házmegye végül felszólította a kamocsaiakat a hiányzó gabona behajtására, a pénzbeli változtatást viszont nem hagyta jóvá, mert ez a szerződést károsan befolyásolhatja, hisz remélni lehet, hogy a 100 forintot előbb-utóbb ezüstben fogják fizetni.³¹ A probléma tehát Kelemen lelkészsége idején nem oldódott meg.

A gyülekezettel való kapcsolata tehát meglehetősen hullámzó lehetett. Az 1810-es és 1820-as években háromszor is próbálkozott gyülekezetet váltani,³² azonban ez nem járt sikerrel. Később, úgy látszik, megbékélt szolgálati helyével, mert több ilyen próbálkozásáról már nem tudunk. Ahogy az évek múlásával lassan megöregedett, többször is kért káplánt maga mellé. Az első két esetben inkább még az feltételezhető, hogy lelkészjelölt fiait pályakezdését próbálta egyengetni: 1815-ben Mihályt, 1831-ben pedig Lászlót szeretne volna Kamocsára exmittáltatni. Mihály kibocsátását az egyházmegye pont azzal utasította el, hogy apja még nem szorul rá helyettesre,³³ 16 évvel később azonban kérését teljesítették, részint öregedésével és lábfejével, részint azzal indokolva, hogy a fiatal Lászlónak is jót tesz, ha apja adja át neki gazdag lelkipásztori tapasztalatait.³⁴ 1835-től kezdve folyamatosan voltak káplánjai.³⁵

Kora előrehaladtát egyházlátogató elöljárói másban is érzékelték. Bár dicsérték az anyakönyvek és a presbiteri jegyzőkönyvek vezetését, de többször tettek észrevételeket a számadásokkal kapcsolatban, különösen azért, mert nehezen vette át a „parancsolt normákat”.³⁶

Mindazonáltal tisztelték és becsülték magas korát és lelkipásztori tapasztalatait. Ennek jele, hogy miután 1838. január 16-án 51. hivatali és házaseve alkalmából a királyhoz folyamodott „*valamely ötet megkülömböztető érdemjelért*”,³⁷ a helytartótanács és Komárom vármegye felkérésére egyházmegyei bizottság szállt ki Kamocsára érdemei felmérése érdekében,³⁸ és 10 pontban

³¹ DREL II. 259. b. 1839/40. 26. DREL II. 259. a. 1840. 23.

³² 1816 novemberében 7 társával együtt a negyedi, 1817-ben 3 másik jelölttel együtt a farkasdi, 1826-ban pedig tizenegyedmagával a madari gyülekezet meghívását szeretne volna elnyerni. DREL II. 259. a. 1816. 21. 1817. 10. 1826. 10.

³³ Uo. 1815. 6.

³⁴ Uo. 1831. 17–18.

³⁵ 1835–1836 között Sallós József, 1836-ban Szobonya József nyugdíjas lelkész, 1837–1838 között Borza József, 1839–1840 között Molnár János. Uo. 1836. 7. 1840. 2, 12. DREL II. 259. b. 1836. 3–4. 1837. 6. 1838. 17. TtREL I. 8. d. 7. Kamocsa. II. 23.

³⁶ Pl. DREL II. 259. a. 1827. 17–18. 1828-ban az agentiale bevételeit csak papírosokon vezette. Ezzel kapcsolatban jegyzik meg: „*Ez a' rendhez nem szokott öreg az ő üres képzelődésében maga előtt Böltsnek 's hogy a' nálánál Ifjabbaktól igazgattasson, szégyenleni láttatik.*” DREL II. 259. b. 1827/28. 27–28.

³⁷ A folyamodvány másolata: DREL I. 1. b. ad 119/1939. 1. sz.

³⁸ A bizottság kiküldését elrendelő levél és a jelentés kísérlőlevele: Uo. 2–3. sz.

összegzett megállapításait – melyek között a kolerajárvány idején kifejtett tevékenységét is említik – az egyházmegyei főgondnok útján terjesztették a megfelelő királyi kormányhivatalok elé. A felterjesztést az egyházmegyei közgyűlésen is felolvasták, és érdemei méltatása mellett tiszteletbeli egyházmegyei tanácsossá választották az időközben 82. életévébe lépett idős lelkipásztort.³⁹ Végül az ügy az egyházkerület elé került, ahol, miután a király Kelemen „*egy aranyérdempénzel*” megjutalmazta, 1840-ben a közgyűlés is elismerését fejezte ki a szuperintendencia legidősebb lelkipásztorának.⁴⁰ A kamocsai halotti anyakönyv bejegyzése szerint a szalagos (polgári) közép arany érdempénzt kapta.⁴¹

Ami családi viszonyait illeti, Kelemen László házastársa a nemes Laki Mária, kamocsai elődje, Molnár Mihály lelkész özvegye volt, akit 1788-ban vett feleségül.⁴² Mária 5 évvel élte túl férjét, 1845 decemberében, 83 éves korában halt meg.⁴³ Házasságukból legalább hat gyermek született: Mihály 1789-ben, Károly 1791-ben, Mária 1793-ban, János 1799-ben, László 1802-ben és Klára 1806-ban.⁴⁴ Közülük Sára 1811-ben, 10 évesen meghalt, Klára 1825-ben, 18 évesen feleségül ment a 21 esztendőes nemesócsai Nagy Zsigmond nemeshez, Mária 1831-ben 37 évesen az Aranyoson lakó 20 éves özvegy Csepi István nemeshez, János pedig 1837-ben, 36 évesen feleségül vette az Apáczaszakállason lakó néhai Zsemlye Gergely nemes lányát, a 19 éves Lídiát.⁴⁵

Külön emlékezünk meg Mihály és László fiairól, akik lelkészek lettek.

Kelemen Mihály felsőbb tanulmányait Losoncon kezdte, majd Pozsonyban folytatta, 1807-ben a debreceni kollégiumban írta alá a törvényeket. Ezután három évig Törökszentmiklóson rektorkodott, majd Bécsben tanult. 1815–1817 között a komáromi gimnázium rektorhelyettese volt. 1816-ban jelölték lelkésznek, 1817-ben szentelték. 1817–1824 között Csallóköz aranyoson, 1824–1872 között pedig Búcsón szolgált megválasztott lelkészként. Emellett 1845-től

³⁹ „...a’ mint közönséges hírlapok után tudjuk, már egy középrendű polgári érdemjel vagy közép nagyságú arany érdempénz /:medaille:/ meg van igérve, sőt már útban van...” DREL II. 259. a. 1839. 11.

⁴⁰ DREL I. 1. a. 6. 250.

⁴¹ TtREL I. 8. d. 7. Kamocsa. II. 17. Személyére vonatkozó egyéb adatok: DREL II. 259. a. 1816. 9. 1817. 12. 1818. 11. 1828. 18. 1839. 15. 1842. 17. DREL II. 259. b. 1831/32. 2. 1832/33. 15. TtREL I. 8. d. 6. Búcs. IV. 40. d. 9. Negyed. 25, 34, 138. Nemesócsa. II. 2, 3. d. 11. Vágfarkasd. II. 8, 11, 13. Zsigárd. 3. TÓTH 1820. 15. TÓTH 1833. 43.

⁴² 1788. I. 17. Apja a nemesócsai Laki István nemes volt. Uo. 12, 15.

⁴³ 1845. XII. 12. TtREL I. 8. d. 6. Búcs. II. 19.

⁴⁴ Mihály 1789. X. 22-én született, 26-án keresztelték; Károly 1791. X. 5-én született, 10-én keresztelték; Mária 1793. VIII. 20-án született, 26-án keresztelték; János 1799. I. 1-én született, 7-én keresztelték; László keresztelése 1802. VII. 14-én, Kláráé 1806. III. 31-én volt. TtREL I. 8. d. 7. Kamocsa. II. 12–13.

⁴⁵ TtREL I. 8. d. 7. Kamocsa. II. 16–17. d. 9. Nemesócsa. II. 5.

egyházkerületi és egyházmegyei tanácsbírói, valamint egyházmegyei pénztárosi tisztséget is viselt. 1872. április 4-én halt meg. Felesége Szabó Ágnes, majd Szabó Terézia, végül Hegedűs Erzsébet volt.⁴⁶

Az ifjabbik Kelemen László tanulmányait szülőfalujában, Kamocsán kezdte, majd Komáromban és Pozsonyban folytatta. Közben 1816-ban a komáromi gimnázium rektorhelyettese volt. 1821-ben írta alá a pápai kollégium törvényeit. 1826–1828 között Mocsán rektorkodott. 1830-ban jelölték lelkésznek. Mint már korábban szóba került, 1831-ben apja kérésére Kamocsára ment káplánnak, majd 1831–1832 között Martoson adminisztrátorként működött. 1832-ben választották meg és szentelték fel megyercsi lelkésznek. Ott 1863-ig szolgált, amikor is a szapiak hívták meg. Szapon 1885. július 4-én bekövetkezett haláláig lelkészkedett. Felesége Baranyai Julianna, majd Czina Zsófia volt.⁴⁷

3. Fábíán József

A tudós folyóiratszerkesztő, könyvkiadó és tudományos ismeretterjesztői tevékenységet is folytató prédikátor személye és munkássága legalábbis Veszprém megyei berkekben közismert és köztudott.

Fábíán József 1761-ben született Alsóörsön kismemesi családból. Tanulmányait a helyi református népiskolában kezdte, majd a debreceni kollégiumban folytatta, ahol 1779-ben kezdte a teológiát, 1789-ben pedig a kollégium széniora lett. 1790–1793 között svájci akadémiákon tanult tovább: Zürichben 1790–1791 között be is iratkozott,⁴⁸ de önéletrajza szerint Bernben is megfordult.⁴⁹ 1793-ban a Tolna vármegyei Nagyszokoly gyülekezetébe hívták, de ő

⁴⁶ DREL I. 1. a. 4. 73, 160, 561. DREL I. 1. a. 5. 288, 293, 320. DREL I. 1. a. 7. 227, 411, 450. DREL II. 70. a. 1843. 1. DREL II. 259. a. 1816. 6. 1817. 2, 9, 16, 17. 1824. 16, 19. 1829. 26. 1833. 3. 1836. 1, 7. 1837. 1, 2. DREL II. 259. b. 1829/30. 30. 1830/31. 27. 1831/32. 11. 1833/34. 20. 1834/35. 9. 1835/36. 8. 1836. 9. 1837. 1. 1838. 23. 1839/40. 21. 1840/41. 23. 1841/42. 7. 1842/43. 15. 1844. 8. 1845/46. 16. 1847/48. 22. DREKK O. 394t. 20. TtREL I. 8. d. 6. Bátorkeszi. I. 9, 10, 13, 14, 20. Búcs. I. 1. II. 5, 8, 10, 19-24, 25, 33. Csallóközarányos. 1, 17-18, 19. Csep. II. 3, 4. IV. 40-41. d. 7. Dunamocs. 7, 32. Ekecs. 8. Hetény. 11. Kamocsa. II. 19, 21. d. 8. Kisújfalu. II. 24, 31. Komáromszentpéter. 4, 7, 19. Marcellháza. 5. Mocs. 7. d. 9. Nagymad. 15. d. 10. Perbete. 6, 7. Révkomárom. 15. d. 11. Vágfarkasd. II. 10, 11. Zsigárd. 4. TÓTH 1820. 14. TÓTH 1833. 16, 43. KRÁNITZ 2013. 84. SZABADI 2013. 910.

⁴⁷ DREL I. 1. a. 5. 183, 288. DREL II. 70. b. 1826. 18. 1827. 10. 1828. 13. DREL II. 259. a. 1816. 1, 6. 1817. 8. 1823. 33. 1824. 20. 1831. 17, 18, 45. 1832. 7. 1833. 3. 1835. 32. 1839. 26. 1840. 8. DREL II. 259. b. 1831/32. 1. 1832/33. 13. 1834/35. 1. 1835/36. 16. 1836. 21. 1837. 18. 1838. 27. 1839/40. 17. 1841/42. 19. 1842/43. 13. 1847/48. 13. DREKK O. 394t. 65. TtREL I. 8. d. 6. Csallóközarányos. 21. Csilizpatas. 2, 11, 12. Csilizradvány. 8. d. 7. Ekecs. 6. Kamocsa. II. 21. d. 8. Martos. 1, 16. Megyer. 1, 9. d. 9. Nagymegyer. 20. Nemesócsa. II. 5. d. 11. Szap 12 (tévesen: Mihály!). Tany. 6. TÓTH 1833. 44. VÉGH 2001. 116. KÖBLÖS 2006. 818. KRÁNITZ 2012. 116.

⁴⁸ HEGYI 2003. 104 (745. sz.).

⁴⁹ „A Veszprémi Tractus Senior Tiszteletes Fábíán József. Született Alsó Örsön Szala Vármegyében 1762. (!) 19. Februarii. Tanult hazájában és Debretzenben, hol 1779-ben Deákká lévén lakott tizenegy esz-

inkább a dunántúli egyházkerülethez tartozó Vörösberény meghívását fogadta el,⁵⁰ ahová februárban esperese kirendelte, majd a május 28-i koci egyházkerületi közgyűlésen püspöke fel is szentelte.⁵¹ 1808 elejétől haláláig Tótvázsonyban szolgált. Eközben egyházmegyéje vezetésében is részt kapott: 1800-tól tanácsbíró, majd 1805-től haláláig esperes volt. 1825. január 29-én halt meg.

Ami családi viszonyait illeti, első felesége Somogyi Zsuzsanna volt, akitől hat gyermeke született: Ágnes 1792-ben, ő 1810-ben meghalt; Gábor 1795-ben, Gedeon 1796-ban, Zsuzsanna 1801 körül, ő is meghalt 1810-ben; József 1808-ban, végül Ágnes 1812-ben. A két idősebb fiút taníttatták: Gábor 1821-ben megszerezte az ügyvédi diplomát, több nyelven beszélt, híres író, irodalom-szervező és műfordító lett. Aradon halt meg 1877. december 10-én. Gedeon földmérőnek tanult, 1825-ben, apja halálakor Sümegen élt.

1815-ben meghalt Somogyi Zsuzsanna. József ekkor hamarosan újra meg-nősült, és Medgyesi Zsuzsannát vette feleségül, akitől három gyermeke született: Terézia 1816-ban, Zsuzsanna 1821-ben és Dénes 1823-ban. Legkisebb fia születése után két évvel azonban váratlanul szélütés érte, és halálával népes családja gondviselő nélkül maradt.

Ami tudományos munkásságát illeti, a vörösberényi paplakban külföldi természettudományos munkáit olvasgatva fizikai-kémiai laboratóriumot rendezett be, és különféle kísérleteket végzett a borkészítéssel, a kenyérsütéssel, az elektromossággal és a légköri jelenségekkel kapcsolatban. 1805-től Veszprémben elindította a Prédikatori Tárház kiadását, mely az első hazai magyar nyelvű protestáns egyházi folyóirat volt. Tótvázsonyi éve alatt szorgalmazta

tendőkig. A' kisebb gyermekek Tanítója, 'Sidónyelyben Praeses, végre 1790-ben Senior vala, melesleg tanított sokakat Frantzia nyelvre is. Tigurumban és Bernában töltött két esztendőket..." FÁBIÁN-LÁTZAI 1808. 173. A berni akadémiára az 1790-es évtized elején beiratkozott magyar diákok között neve nem szerepel. HEGYI 2003. 78. Tigurum Szinnyeinél már Genfre lett fordítva, ezt a tévedést Zoványi és Hudi is átvette. SZINNYEI 1891–1914. III. 25. ZOVÁNYI 1977. 186. HUDI 2002a. 11.

⁵⁰ Ismét Fábían saját fogalmazású életrajzát idézzük: „1793ban hívatata vólt a' Nagy Szokoli Ekklesiában, de ezt elbocsátván lett Veres Berényi Prédikátorrá, 1800ban Tractuális Assessorrá, 1805ban (!) Seniorrá. ...” FÁBIÁN-LÁTZAI 1808. 173. Ebbe az is belefér, hogy csak hívták Nagyszokolyba, de a meghívást nem fogadta el. Ezt Szinnyei így értelmezte: „1793-ban haza érkezvén kevés ideig a nagy-szokoli ekkleziában hivataloskodott, onnét a veresberényi gyülekezet meghívását fogadta el...”. SZINNYEI 1891–1914. III. 25. Mindez Zoványinál egy hibás adattal torzult: „Hazájába visszatérvén 1793-ban nagyszokolyi, már 1795 végére vörösberényi, majd tótvázsonyi lelkész lett.” ZOVÁNYI 1977. 186. Ezt Hudi is átvette. HUDI 2002a. 11. Nagyszokolyban 1793-ban valóban lelkésváltás volt, de Fábían neve nem szerepel az ottani lelkésznévsorban. Kiss Ferenc 1768 márciusától 1793-g szolgált, őt 1793. március 23-án Vécei József követte. PAPP 1992. 138. Ekkor Fábían már több, mint egy hónapja Vörösberénybe lett kibocsátva! Lásd a következő jegyzetet!

⁵¹ Az exmissionálist közöljük a források között (2. sz. dokumentum). Papi diplomáját levéltárunk őrzi. DREL I. 24. f. 9a. Felszenteléséről hírt ad: DREL I. 1. a. 2. 535.

a tehénhimlő-oltás terjesztését, a népoktatás színvonalának emelését, megszervezte az egyházmegyei olvasókört. 1818-ban kiadta a Lelkipásztori Tárház egy évfolyamát, mely a Prédikátori Tárház folytatásaként a második magyar nyelvű protestáns egyházi folyóiratnak számít. A periodikákon kívül összesen hat műve jelent meg nyomtatásban, ezek között két tankönyv a saját munkája, egy szőlőműveléssel, egy borászattal, egy mezőgazdasággal és egy táplálkozással kapcsolatos kötet pedig fordítás. Kéziratban fennmaradt még két tankönyv-tervezete, sok prédikációját és egyéb kisebb írásait pedig a két Tárház közölte.⁵² Életpályáját és tudományos munkásságát részletesen ismerteti a Hudi József kollégám által 2002-ben írt és szerkesztett Fábrián-életrajzi emlékkönyv.⁵³

4. Mándi Márton Gábor

Végül negyedikként emlékezzünk meg egy legalábbis Vespém vármegyei körben szintén közismert papi személyiségről!

Márton Gábor 1776. február 16-án született Balatonhenyén, ahol apja, id. Mándi Márton István akkor már harmadik éve szolgált gyülekezeti lelkipásztorként.⁵⁴ 16 évvel idősebb bátyja, ifj. Mándi Márton István ekkor éppen a

⁵² HUDI 2002a. 7–36, 138. SZINNYEI 1891–1914. III. 25–26. ZOVÁNYI 1977. 186.

⁵³ Adattárunkban Fábrián Józsefre a következő adatok találhatóak: DREL I. 1. a. 2. 535, 596, 730. DREL I. 1. a. 3. 36, 39, 79, 80, 87, 107, 108, 128, 165, 168, 176, 177, 181, 185, 190, 204, 211, 213, 216, 219, 220, 221, 227, 229, 244, 248, 258, 261, 277, 290, 291, 293, 296, 321, 322, 325, 343, 380, 394, 395, 396, 401, 406, 409, 410, 416, 431. DREL I. 1. a. 4. 1, 2, 11, 13, 16, 17, 21, 60, 65, 70, 74, 105, 106, 116, 124, 138, 163, 164, 169, 173, 213, 225, 228, 232, 250, 275, 291, 294, 307, 375, 465, 505, 509, 520, 543, 562. DREL I. 1. a. 5. 18, 65, 170, 264, 269, 309, 344. DREL I. 1. a. 6. 29, 54, 74, 76, 134, 138, 139, 192, 193, 245, 277, 362. DREL I. 1. a. 7. 55, 169, 170, 198, 277, 284, 358, 362, 424, 470, 570. DREL I. 1. u. Alsóörs. 13. Vörösbény. I. 8. Tótvázsony. 14. DREL II. 35. a. 2. 76. DREL II. 70. a. 1. 168, 225. DREL II. 70. a. 4. 23. DREL II. 138. a. 2. 200, 250, 326. DREL II. 217. a. Kivonat. 1, 10, 25, 26, 29, 30, 98, 108, 119, 128, 129, 132, 133. DREL II. 217. a. 3. 18, 23, 24, 26, 28, 29, 30, 34, 35, 36, 37, 39, 40, 41, 44, 45, 46, 48, 49, 51, 53, 56, 57, 58, 59, 60, 62, 63, 69, 70, 72, 76, 77, 78, 79, 84, 85, 86, 88, 89, 90, 94, 95, 98, 99, 100, 104, 105, 106, 107, 111, 112, 114, 115, 116, 121, 122, 124, 125, 142, 146, 160, 161, 162, 166, 172, 218, 228. DREL II. 217. a. 4. 306, 307, 345. DREL II. 217. a. 5. 24. DREL II. 217. b. 1814, 1815, 39, 1816, 39, 1817, 38, 1818, 38, 1819, 37, 1820, 20, 1821, 24, 1823, 37, 1824, 34. DREL III. 223. e. 3. 60. DREL III. 239. b. 1. 91. DREL III. 252. a. 2. 32, 72–116, 238–250, 306–322, 428, 435. DREKK O. 394t. 41, 45. DREKK O. 580. 40. TtREL I. 8. d. 6. Alsóörs. 5. Balatonfüred. II. 19. Balatonszőlős. 4, 6. Csór. 10. d. 7. Ete. IV. 1. Gyulafirátót. II. 33 (János!). d. 8. Kádárta. II. 24. Királyszentistván. 11. Köveskál. 8, 26. Litér. 2. d. 9. Nemesvámos. 16. Öcs. II. 3. Ősi. 6. d. 11. Szentgál. II. 9, 37. Tótvázsony. 2, 22, 38. Várpalota. 49. Veszprém. 6, 65. Vörösbény. 2. TÓTH 1820. 2, 26, 28, 38. THURY 1893. 84. HÉJAS 1895. 82. THURY 1908. 347, 428. TEMESVÁRY 1966. 43. KREDICS-LICHTNECKERT 1995. 378–381 (Vörösbényben született!). LICHTNECKERT 1996. 297–302, 687–690. HUSZÁR 2009. 64, 81, 84, 86, 234.

⁵⁴ Idősebb Mándi Márton István 1751-ben írta alá a debreceni kollégium törvényeit. 1757–1758 között Peremartonban rektorkodott, majd 1758–1769 között Iszkaszentgyörgyön, 1769–1770 között Pécselyen, 1770–1774 között Felsőörsön, 1774–1777 (1783?) között Henyén, 1783–1789 között Nagyvázsonyban szolgált lelkészként. 1789-ben erőtlensége miatt lemondott hivataláról, és még ebben az évben meg is halt. Felesége Gombos Judit volt. DREL II. 217. a. 3. 14. DREL II. 217. a. Kivonat. 63. DREL II. 217. b. 1. 10. DREL II. 217. c. 1. 5. DREL III. 218. b. 1. 148. DREL III. 223. a. 1. 38, 39, 42, 69, 70. DREL III. 223. e. 3. 76, 77. DREL III. 239. b.

kecskeméti kollégiumban tanult, később, 1790 és 1831 között a pápai kollégium híres professzoraként működött.⁵⁵

Gábor tanulmányait a köveskáli elemi iskolában kezdte, majd a nagyvázsonyiban folytatta, mert apja 1783-tól már az ottani gyülekezetben szolgált. Ezután a hajdúnánási iskolába került, ahol vélhetőleg éppen ekkor, 1786 és 1789 között bátyja volt a rektor. Következő képzési helye Késmárk volt, ahol nyilván a német nyelv tanulása végett ment. Az 1815-ös egyházlátogatási jegyzőkönyvben olvasható rövid életrajza⁵⁶ szerint Debrecenben is tanult, de a kollégiumi törvények aláírói között neve nem szerepel, ezért itt még alighanem gimnáziumi osztály(oka)t járt.⁵⁷ 1791-től a pápai kollégiumban kezdte a filozófia, 1794-től a teológia tanulását. 1796-ban ellenőri tisztséget töltött be, az 1798/99-es tanévben a logikusok és rétorok osztálytanítója volt.⁵⁸

1799-ben a belső-somogyi egyházmegyében lévő kisasszondi gyülekezet választotta meg prédikátorává. Még ebben az évben kibocsátották, és fel is szentelték.⁵⁹ 1801-ben meghívást kapott a csurgói gimnázium másodprofesz-

1. 23, 46, 48, 50, 65–68, 75, 78, 85, 109, 134, 343, 459. DREL III. 241. a. 1. ker. 34, 37, 40, 41, 44. ház. 2. DREL III. 242. g. 1. DREL III. 246. c. 2. TtREL I. 8. d. 6. Balatonhenye. I. 1. II. 4. d. 7. Felsőörs. I. 2. II. 11. Iszkaszentgyörgy. 2–3 (hibásan írja, hogy innen Felsőörsre ment). d. 8. Köveskál. 6, 9, 18, 27. d. 9. Nagyvázsony. 2, 3, 9–10 (Köveskálról került Nagyvázsonyba!). Nemespécse. 2. TÓTH 1833. 170. THURÝ 1889. 115, 117. THURÝ 1908. 232. VERESS 1992. 132. VÁRADY 2000. 156. NÉMETH–KIS 2001. 172. HUDI 2002b. 447.

⁵⁵ Ifjabb Mándi Márton István, az előbbinek fia, 1760. november 25-én született Iszkaszentgyörgyön. Tanulmányait 1771–1773 között Szentkirályszabadján kezdte, 1774-től Kecskeméten, majd 1778-tól Debrecenben folytatta. 1786-ban a hajdúnánási iskolába ment ki rektornak. 1789-ben a göttingeni egyetemre ment. Hazatérése után, 1790-től egészen 1831-ben bekövetkezett haláláig a pápai kollégium professzoraként működött. 1795–1800 között a pápai egyházmegye és a dunántúli egyházkerület ülnöki, 1807/1808-ban, 1817/1818-ban, 1820/1821-ben, 1823/1824-ben 1826/1827-ben és 1829/1830-ban a kollégium rektori tisztségét is viselte. Felesége Zsoldos Katalin volt. DREL I. 1. a. 2. 552, 561, 562, 565, 583, 586, 595, 596, 600, 623, 696, 710, 720. DREL I. 1. u. Adásztevel. 15. Takácsi. II. 25. Tapolcafő. 11. DREL II. 35. a. 2. 53, 74, 101, 103, 104, 105, 106, 108, 110, 112, 113, 114, 116, 118, 119, 121, 122, 124, 127, 128, 132, 136, 137, 139, 140, 141, 144, 148, 152, 156, 158, 159, 160, 162, 163, 171, 173, 274, 328. DREL III. 36. e. 2. 536. DREL III. 223. a. 2. 44, 45, 79, 83. DREL III. 252. a. 2. 69 (Felesége: Zsoldos Zsuzsanna!). DREKK O. 353. 112. DREKK O. 889. 98, 119. TtREL I. 8. d. 6. Balatonhenye. II. 10. Balatonszőlős. 11. d. 7. Felsőörs. II. 26. Iszkaszentgyörgy. 3. d. 8. Litér. 5. d. 9. Nagykeszi. 58. d. 10. Pápa. 198, 204, 205, 208, 211, 212, 213, 214, 217, 219, 220, 221, 226, 228, 229, 231, 233, 235, 236, 239, 242, 246, 264, 274, 294, 297, 299, 300, 317, 320, 323, 335, 352, 356. Révkomárom. 14. TÓTH 1820. 3, 38, 39, 59. TÓTH 1833. 168–211. LISZKAY 1877. 8, 50, 52, 54, 56, 81–82. SZINNYEI 1891–1913. VIII. 730–734. HÉJAS 1895. 82–83, 162. THURÝ 1908. 337, 348. BÓDI 1943. 112–113. BORZSÁK 1955. 193. BODOLAY 1981. 109–114. SZENDREY 1994. 22, 23. ZAJOS 1998. 67. TAR 2004. 119 (736. sz.).

⁵⁶ „Márton Gábor született Henyébenn Szala Vármegyébenn 1776^{dik} esztendőbenn. Tanulását kezdette Köveskálonn, folytatta Nagy Vásonyban, Nánásonn, Késmárkonn, Debretzenbenn és Pápánn, a'hol Logikusok Pretzeptora is volt. Predikátorrá lett 1799^{ben} Kiss Asszondonn a' Belső Somogyi Társaságban. Onnan a' Csurgói Oskolába hívatott Professornak, ismét Nemes Dédenn lett Predikátorrá. 1809^{ben} azonn Tractustól elbútsúzánn Bétsbe ment. Onnan a' Frantzia háború miatt visszajönni kéntelenítettvénn Kádártai Káplánnnyá, 1810^{ben} Köveskáli Predikátorrá lett, azólta itt szolgál.” DREL II. 217. b. 1815. 25.

⁵⁷ SZABADI 2013.

⁵⁸ KÖBLÖS 2006. 184, 186, 775.

⁵⁹ Kibocsátása 1799. május 21-én történt. DREL II. 138. a. 1. 133. Felszentelésére az 1799. május 28-án Mezőszentgyörgyön tartott egyházkerületi közgyűlés keretében került sor. DREL I. 1. a. 2. 656. DREL II.

szori állására, és ugyanakkor elvállalta a helyi gyülekezet lelkészségét is. A Császári Lósi Pál rektorprofesszorral vívott állandó küzdelmei miatt azonban a harmadik tanév tanév elteltével, 1803-ban távoznia kellett,⁶⁰ és Inkére került lelkésznek. Ott közel két évig szolgált.⁶¹ 1805 márciusában már Nemesdédén találjuk, ahol 1809 februárjáig működött, amikor is lelkészi helyét hátrahagyva Bécsbe ment.⁶² Ekkor kapta a belső-somogyi egyházmegyétől elbocsátó levelét, melyet a források között közlünk.⁶³

Bécsből, mint az 1815-ös egyházlátogatási jegyzőkönyvben szereplő életrajza tudósít, Napóleon hadjárata miatt volt kénytelen hazatérni, s ekkor rövid ideig tartó kádártai káplánkodás után⁶⁴ 1810-ben a köveskáli gyülekezet hívta meg lelkészének.⁶⁵ Ott szolgált 1810. március 11-től egészen 1848. január 1-én bekövetkezett haláláig. Ezalatt a veszprémi egyházmegyében és az egyházkerületben több vezető tisztséget vállalt: 1818-tól egyházmegyei tiszteletbeli ülnök, 1821-től egyházkerületi ülnök, 1825-től egyházmegyei pénztáros, 1830-tól egyházmegyei ülnök, 1831-től aljegyző, 1841-től a veszprémi egyházmegye esperese, egyházkerületi számvevő és könyvvizsgáló volt.⁶⁶ Temetése

138. a. 2. 290. Papi diplomája ugyanaznap kelt. DREL I. 24. f. 10a. DREKK O. 394t. 45. KRÁNITZ 2012. 99. Kisasszondi lelkészsége: TtREL I. 8. d. 8. Kisasszond. 11.

⁶⁰ HÉJAS 1895. 59–60, 61, 62, 168–169. CSIRE 1907. 151–152, 154–155, 242. BÓDI 1943. 86, 87–88, 97, 100–101, 106.

⁶¹ DREL I. 1. u. Inke. 2 (másfél év), 21–22 (1803 júliusától közel két év).

⁶² 1805. március 17-től 1809. február 13-ig szolgált, ekkor „bucst mondott eddigi hivatalának, Bécsbe ment.” TtREL I. 8. d. 9. Nemesdéd. 39–40, 104. FÁBIÁN 1906. 34. A belső-somogyi egyházmegyében teljesített szolgálatához még: SZABÓ 1929. 63 (Inkén évszám nélkül), 66, 339. BECK 1935. 33 (Inkén hibásan 1801–1802 között!).

⁶³ Az elbocsátó a belső-somogyi egyházmegye 1809. február 21–23-án kelt Csokonyán tartott közgyűléséből kelt. Ez az általunk közölt 4. sz. dokumentum.

⁶⁴ Alighanem Tarcali József kádártai lelkész 1809. december 17-én bekövetkezett halála után, vagy még előtte kerülhetett oda, egészen Tuba Dániel 1810-es megválasztásáig. TtREL I. 8. d. 8. Kádárta. II. 23–24.

⁶⁵ Lásd az 55. sz. jegyzetet!

⁶⁶ Életének erre a szakaszára, illetve egészére vonatkozó egyéb adatok: DREL I. 1. a. 3. 228, 229, 329. DREL I. 1. a. 4. 203–204, 269, 308, 352, 407, 409, 446, 502, 519, 561. DREL I. 1. a. 5. 42, 85, 134, 145, 171, 181, 207, 235, 277, 287, 320, 353. DREL I. 1. a. 6. 1, 8, 9, 38, 59, 63, 77, 78, 81, 82, 86, 98, 134, 139, 144, 153, 162, 183, 184, 194, 203, 205, 215, 220, 227, 229, 237, 248, 253, 256, 267, 271, 290, 291, 300, 322, 335, 348, 350, 368. DREL I. 1. a. 7. 1, 12, 41, 64, 80, 90, 99, 102, 132, 145, 150, 157, 158, 180, 187, 189, 191, 203, 214, 219, 227, 250–251, 252, 258, 277, 280, 295, 299, 305, 306, 307, 324, 328, 339, 346, 349, 356, 362, 369, 377, 378, 381, 428, 433, 481, 489, 496, 513, 520, 525, 535, 543. DREL II. 35. a. 2. 274. DREL II. 35. a. 3. 114, 220, 234. DREL II. 70. a. 1. 287. DREL II. 70. a. 1839. 12. 1840. 9. 1841. 5. 1842. 5. DREL II. 104. a. 1841. 5. DREL II. 138. a. 3. 17, 18. DREL II. 138. a. 5. 248. DREL II. 138. h. 2. 3. DREL II. 197. a. 2. 113, 338. DREL II. 197. i. 2. 110. DREL II. 217. a. 3. 53, 65, 66, 80, 84, 85, 86, 87, 88, 90, 91, 94, 95, 96, 98, 99, 101, 103, 104., 106, 107, 111, 113, 116, 118, 119, 122, 122, 131, 134, 135, 139, 141, 142, 144, 148, 153, 155, 156, 157, 159, 163, 165, 170, 170, 172, 176, 179, 191, 197, 203, 215, 216, 217, 222, 226, 228, 228, 230, 232, 233, 239, 240, 242, 243, 245, 246, 248, 249, 255, 262, 264, 265, 266, 267, 268, 272, 273, 274, 278, 280, 299, 302, 303, 311, 312, 314, 315. DREL II. 217. a. 4. 1, 3, 8, 10, 17, 32, 33, 34, 36, 41, 42, 43, 45, 46, 48, 50, 70, 71, 75, 76, 77, 78, 84, 88, 95, 104, 109, 111, 112, 114, 115, 117, 121, 122, 151, 152, 153, 154, 155, 156, 157, 158, 164, 171, 182, 183, 185, 186, 198, 248, 249, 250, 251, 252, 254, 255, 256, 257, 260, 291, 293–294, 298, 302, 303, 311, 322, 323, 326, 327, 338, 340, 342, 344, 345, 350, 352, 353, 355, 373. DREL II. 217. a. 5. 3, 4, 7, 10,

1848. január 5-én volt Köveskálón, a beszédet Simon Imre balatonhenyei lelkész mondta felette.⁶⁷

Ami családi viszonyait illeti, bonyolult kapcsolataiban a gyászbeszéd segít eligazodni.

Első felesége Zsoldos János volt köveskáli lelkész lánya, Zsoldos Ráhel volt, akit Köveskálón vett feleségül 1799-ben.⁶⁸ Ebből a házasságból született Kisasszondon István fiuk 1800-ban.⁶⁹ Ő 1809-ben iratkozott be a pápai kollégiumba, 1816-ban írta alá a törvényeket, 1820-ban Seregélyesen rektorodott.⁷⁰ Köveskáli földbirtokos volt, feleségétől, Bíró Máriától Imre és Gyula nevű fiai születtek.⁷¹

Első felesége halála után Gábor inkei lelkészként 1804-ben Balatonhenyén Bodor Juliannát vette feleségül.⁷² Ő 1805-ben gyerekszülés közben meghalt, de a születendő gyermek, Julianna életben maradt.⁷³ Később Győrfi Péter köveskáli nemeshez ment feleségül, Zsófia, Péter, Dénes és László nevű gyermekei születtek.⁷⁴

Márton Gábor nemesdedi lelkészként harmadszorra Boda János ottani második lelkész-előde özvegyét, Márkus Zsófiát vette feleségül 1805-ben Veszprémbe.⁷⁵ Ő alighanem négy gyermeket szült. Az első, József még Nemesdeden született 1807-ben.⁷⁶ Ő adatokkal alátámaszthatóan 1819 és 1825 között tanult a pápai kollégiumban.⁷⁷ Veszprémbe élt, földmérnök volt, feleségétől,

15, 20, 21, 31, 35, 36, 44, 47, 49, 50, 68, 83, 90, 91, 93, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 105, 106, 112, 126, 137, 139, 144, 145, 147, 148, 149, 152, 153, 158, 160, 163, 164, 202, 204, 210, 213, 232, 239, 242, 260, 266, 268, 285, 291, 312, 316, 317, 320, 332, 339, 346, 347, 352. DREL II. 217. a. 6. 1, 8, 9, 15, 16, 27. DREL II. 217. a. Kivonat. 6, 10, 11, 13, 14, 15, 39, 40, 48, 55, 65, 68, 79, 83, 92, 98, 106, 122., 123, 124. DREL II. 217. b. 1814. 9. 1816. 25. 1817. 24. 1818. 31. 1819. 20. 1820. 26. 1821. 29. 1823. 20. 1824. 25. 1825. 28. 1826. 22. 1827. 25. 1828. 16. 1829. 16. 1830. 18. 1831. 16. 1832. 20. 1833. 26. 1834. 15. 1835. 20. 1836. 17. 1837. 20. 1838. 20. 1839. 26. 1840. 20. 1841. 6. 1842. 10. 1843. 11. 1844. 6. 1845. 8. 1846. 11. 1847. 6. DREL III. 223. a. 2. 13, 90, 181, 195, 345. DREL III. 239. b. 1. 98, 136–304, 349, 362–403, 464. DREL III. 239. b. 2. 1–33, 176–181, 233, 235. DREL III. 252. a. 2. 80, 106. DREL III. 241. a. 1. ker. 118, 121, 127. esk. 41, 47, 53. TtREL I. 8. d. 6. Balatonhenye. II. 12, 14. d. 8. Köveskál. 1, 20, 21. d. 9. Monoszló. 10, 12. d. 11. Szentantalfa. 4, 12. Zánka. 2, 8. TÓTH 1820. 27. TÓTH 1833. 16, 29, 31, 181. HUSZÁR 2009. 234.

⁶⁷ A beszéd kéziratban fennmaradt levéltárunkban a DREL III. 239. h. jelzet alatt. A benne a 10. oldalon található, Márton Gábor életútjára vonatkozó adatai meglehetősen pontatlanok!

⁶⁸ 1799. VII. 3. TtREL I. 8. d. 8. Köveskál. 6.

⁶⁹ 1800. V. 11-én, keresztelték 18-án. TtREL I. 8. d. 8. Kisasszond. 11.

⁷⁰ KÖBLÖS 2006. 462, 805, 982, 987, 989, 991, 1002.

⁷¹ DREL III. 239. h. 10.

⁷² TtREL I. 8. d. 6. Balatonhenye. II. 10.

⁷³ 1805. október 22-én halt meg Bodor Julianna, Márton Juliannát 25-én keresztelték. TtREL I. 8. d. 9. Nemesded. Pótadatok. 39.

⁷⁴ Az esküvő: 1821. I. 23. TtREL I. 8. d. 8. Köveskál. 10. A gyerekek: DREL III. 239. h. 11.

⁷⁵ A napi dátum hiányzik. TtREL I. 8. d. 11. Veszprém. 43.

⁷⁶ 1807. VIII. 21. TtREL I. 8. d. 9. Nemesded. Pótadatok. 39.

⁷⁷ KÖBLÖS 2006. 819, 1000, 1007.

Zámbó Juliannától két gyermeke született: Hermina és Elek.⁷⁸ A második gyermek János lehetett, aki valamikor 1808 és 1800 között született, csak közvetett adataink vannak rá: 1818-ban iratkozott be a pápai kollégiumba, még fiatal korában meghalhatott.⁷⁹ Harmadiknak Gábor született 1811-ben Köveskálón,⁸⁰ pápai tanulmányairól 1823–1833 közöttől vannak adataink.⁸¹ Orvos lett, 1841-ben Bécsben meg is jelent egy gyógyászati értekezése.⁸² Apja halálakor valószínűleg már nem élt, mert a gyászbeszéd nem említi. Végül a negyedik gyermek az 1815-ben született Zsófia volt,⁸³ aki 1835-ben Győrfi Pál köveskáli nemeshez ment feleségül.⁸⁴ Ebből a házasságból Dániel és Móric nevű fiúk születtek.⁸⁵

A harmadik feleség, Márkus Zsófia is meghalt 1827-ben.⁸⁶ Gábor még abban az évben negyedszer is megnősült, és Bíró János özvegyét, Vas Máriát vette feleségül.⁸⁷ Az asszonynak már voltak felnőtt gyermekei, ebből a házasságból gyermek már nem született.⁸⁸ Férje 1848. Újév napján bekövetkezett halála után már nem sokáig élt: 1849 szeptemberében, 72 éves korában ő is követte férjét a sírba.⁸⁹

Ami Márton Gábor hosszas egyházkormányzati tevékenysége mellett végzett irodalmi munkásságát illeti, négy nyomtatásban megjelent művéről tudunk. Egy prédikációt, egy halotti beszédet és egy méhészeti szakkönyvet adott ki,⁹⁰ emellett Zoványi szerint még csurgói másodprofesszor korában megjelentetett egy kis kátét vagy valami hasonló munkát, amit azonban a helytartótanács elkoboztatott, így egyetlen példánya sem maradt fenn.⁹¹ Mé-

⁷⁸ DREL III. 239. h. 11.

⁷⁹ Születési anyakönyvi adatunk nincs rá. 1818. október 29-én iratkozik be Márton János, Gábor köveskáli lelkész fia syntaxista novitiusként. 1819. november 6-án is még syntaxista novitiusként szolgálade-ák. KÖBLÖS 2006. 500, 1003. A gyászbeszéd már nem tud róla.

⁸⁰ 1811. VIII. 19. TtREL I. 8. d. 8. Köveskál. 9–10.

⁸¹ 1823-ban iratkozik be syntaxista novitiusként. 1825-ben poeta, 1828-ban írja alá a törvényeket, 1831-ben magántanító, 1833-ban ötödéves teológus. KÖBLÖS 2006. 238, 241, 523, 826, 1005, 1010.

⁸² SZINNYEI 1891–1914. VIII. 730.

⁸³ 1815. III. 23. TtREL I. 8. d. 8. Köveskál. 10.

⁸⁴ 1835. VI. 15. Uo.

⁸⁵ DREL III. 239. h. 10. Móric 1842. I. 8-án született, de a gyászbeszéd elhangzása után, 1848. IX. 10-én meghalt. Született viszont 1850. I. 26-án egy Móric Pál nevű fiuk. TtREL I. 8. d. 8. Köveskál. 10.

⁸⁶ 1827. I. 23. Uo.

⁸⁷ 1827. IX. 8. Uo.

⁸⁸ DREL III. 239. h. 10–11.

⁸⁹ 1849. IX. 13-án halt meg. TtREL I. 8. d. 8. Köveskál. 10–11.

⁹⁰ SZINNYEI 1891–1914. VIII. 729–730.

⁹¹ ZOVÁNYI 1977. 392.

hészeti tevékenységéről és e témakörben megjelentetett szakkönyvéről Hudi József kollégám írt tanulmányt.⁹²

Márton Gáborról részletes életrajz, illetve munkásságát bemutató hosszabb feldolgozás nem készült.

A BIZONYSÁGLEVELEK FAJTÁI

„*Ministerii candidatus ifjabb Kelemen László bé mutatván minden szükséges Oskolai, a' Motsai Ekklesiában fojtatott Tanittói hivataláról való Rectori, Collegiumi, Esperesti 's Püspöki magános meg vi'sgáltatásáról szolló bizonyság Leveleit könyörgött ezen Venerabilis Tractus kebelébe való bé vettetéséért. Kérése meg adatott.*” Ez után a két mondat után olvashatjuk a komáromi egyházmegye közgyűlési jegyzőkönyvében, amit már korábban is említettünk, hogy apja kérésére a fiút az esperes káplánnak Kamocsára exmittálta.⁹³ Ilyen, és ehhez hasonló bizonyságleveleket publikáltunk már Páli Mihállyal kapcsolatos előző tanulmányunkban is, ezek sorát egészíti ki az alább közölt négy bizonyságlevél is.

Az alábbi táblázatban összegeztük, milyen bizonyságlevelek olvashatók két publikációnkban. (A múltkoriakat I., a mostaniakat II. számmal különböztetjük meg.)

<i>Bizonyságlevél fajtája</i>	<i>Forrás sorszáma</i>
Kollégiumi tanúsítvány és kötelezvény egy partikuláris iskola rektor-ságához	I. 1–3.
Iskolarektorságról szóló tanúsítvány (a kollégium részére)	I. 4.
Kollégiumi tanúsítvány az ottani tanulmányokról és az iskolarektorságról (külföldi tanulmányokhoz)	I. 5, II. 3.
Külföldi egyetem tanúsítványa az ottani tanulmányokról	I. 6.
Egyházmegyei vizsgáról szóló tanúsítvány	I. 7.
Esperesi engedély más egyházmegyébe való átmenetelhez	I. 9, II. 4.
Esperesi hozzájárulás gyülekezeti meghívás elfogadásához	I. 8.
Esperesi kibocsátás (kirendelés)	II. 1, 2.
Papi diploma	I. 10.

És most következzenek a források!

⁹² HUDI 2004., HUDI 2009. 126–132.

⁹³ DREL II. 259. a. 1831. 17–18.

FORRÁSOK

1.

Nemesvámos, 1776. július 14.

Pados Ferenc veszprémi esperes Csuporos Ferencet rendeli ki a nagyvázsonyi református egyház lelkipásztori szolgálatára.

Omnibus electis et vocatis sanctis, Christi Jesu fidelibus, nobis in unitate fidei per charitatem coniunctis⁹⁴ praesentes lectoris gratiam et pacem a Deo per communem Dominum et Salvatorem nostrum Jesum Christum in sanctificatione Spiritus Sancti precamur!⁹⁵

Quia nemo sine certa, legitimaque vocatione sanctum hoc munus sacerdotalis officii sibi ipsi usurpare potest (Hebr. 5.), et apostolus serio praecipit, cum qui vocatus fuerit, bonum testimonium ab exteris habere (1Tim 3), ea propter venerunt ad nos cives Helveticae confessioni addicti oppidi Nagy Vásonyiensis significantes virum admodum reverendum dominum Franciscum Csuporos fratrem in Domino nostrum vocatum esse ad ministerium evangelii ab ecclesia Helveticae confessioni addicta Nagy Vásonyiensi, testabanturque dictum dominum Franciscum Csuporos piis et honestis moribus esse praeditum. Petebant insuper, ut publica ordinatione confirmaretur huius viri domini Francisci Csuporos vocatio.

Quorum nos pia petitione adducti publici examinis lance exploravimus eius eruditionem, cognovimusque ipsum dominum Franciscum Csuporos, puram et catholicam evangelii doctrinam, quam ecclesia nostra cum Helveticis et Anglicis ecclesiis unanimi consensu docent et profitentur, amplecti, et ab omnibus fanaticis erroribus, qui damnati sunt iudicio catholicae ecclesiae, abhorrere. Pollicitus est etiam se puram hanc doctrinam, quam professus est coram nobis, fideliter populo traditurum, et nunquam ab ea ullo modo discessurum juravit.

Quare, cum officium nostrum vicinis ecclesiis deesse non debeat, et Nicaena synodus pie decrevit, ut a vicinis ecclesiis ordinatio petatur, nos hunc dominum Franciscum Csuporos publice ordinationis ritu adsumtum in ecclesiam Nagy Vásonyiensem Helveticae confessioni addictam commendavimus ita, ut evangelium Christi libere praedicet et sacramenta a Filio Dei instituta juxta suam vocationem fideliter administret, etc., etc.

⁹⁴ A szövegben hibásan *coniunctionis*.

⁹⁵ A szövegben hibásan *praecamur*.

Precamur¹⁹ insuper, ut Spiritus Sanctus, auctor ministerii huius viri domini Francisci Csuporos ministerium gubernet ad gloriam Dei et Salvatoris nostri Jesu Christi et aedificationem ecclesiae ipsius.

Commendamus itaque jam dictum dominum Franciscum Csuporos omnibus Christi fidelibus, rogamusque, ut eum sine omni haesitatione pro vero et legitimo ordinato evangelii Christi ministro agnoscunt et amplectantur.

Cui in testimonium legitimae suae ordinationis et confessionis hasce nostras literas dandas esse duximus.

Datae in possessione nobilitari Vámos die 14. Julii, anno Domini 1776°.

Franciscus Pados
venerabilis tractus Veszpremiensis senior
manu propria

[SIGILLUM]

MAGYAR FORDÍTÁS

Minden kiválasztott és meghívott szentnek, Jézus Krisztus híveinek, akiket hozzánk a hit egységében a szeretet kapcsol, és akik olvasni fogják a jelen levelet, kegyelemért és békéért könyörgünk az Istentől közös Urunk és Üdvözítőnk, Jézus Krisztus által a Szentlélek megszentelő [tevékenysége révén]!

Mivel biztos és törvényes elhívás nélkül senki sem szerezheti meg önmagának ezt a szent papi tisztséget (Zsidókhöz írt levél 5. fejezet),⁹⁶ és az apostol szigorúan megparancsolja, hogy aki el lett hívva, legyen jó tanúbizonysága kívülállóktól (a Timóteushoz írt első levél 3. fejezete),⁹⁷ ezért Nagyvázsöny mezőváros helvét hitvallásnak elkötelezett polgárai hozzánk jöttek, és tudatván, hogy az igen tiszteletes férfiú, Csuporos Ferenc úr, az Úrban testvérünk a helvét hitvallásnak elkötelezett nagyvázsönyi egyháztól elhívást kapott az evangélium szolgálatára, tanúsították, hogy az említett Csuporos Ferenc úr kegyes és tisztességes erkölcsökkel ékeskedik. Ezenfelül azt kérték, hogy ezen férfiú, Csuporos Ferenc úr elhívása nyilvános kirendeléssel legyen megerősítve.

Ezeknek kegyes kérésével egyetértvén nyilvános vizsga serpenyőjén mérlegre tettük az ő képzettségét, és megállapítottuk, hogy ama Csuporos Ferenc úr elfogadja az evangélium tiszta és egyetemes tanítását, melyet a

⁹⁶ Zsid 5,4

⁹⁷ 1Tim 3,7

mi egyházunk a svájci és angol egyházzal együtt megegyező egyetértéssel tanít és vall, és minden fanatikus tévedéstől, melyek az egyetemes egyház ítéletével sújtva vannak, elhatárolódik. Megígérte továbbá, hogy ezt a tiszta tanítást, melyet színünk előtt megvallott, a népnek hűségesen tovább fogja adni, és esküt tett arra, hogy attól soha semmilyen módon nem fog eltérni.

Ennélfogva, mivel szolgálatunk nem hiányozhat a szomszédos egyházakból sem, és a niceai zsinat kegyesen elrendelte, hogy a szomszédos egyházaktól kérjük a kirendelést,⁹⁸ mi a kirendelés szertartásával nyilvánosan befogadott ezen Csuporos Ferenc urat ajánlottuk a helvét hitvallásnak elkötelezett nagyvázsonyi egyházba úgy, hogy szabadon prédikálja Krisztus evangéliumát, és az Isten Fia által alapított sákramentumokat elhívása alapján hűségesen szolgáltassa ki, stb., stb.

Ezenfelül azért könyörgünk, hogy a Szentlélek, aki a szolgálat kezdeményezője, eme férfiú, Csuporos Ferenc úr szolgálatát vezesse Isten és a mi Üdvözítőnk, Jézus Krisztus dicsőségére, valamint az ő egyháza építésére.

Ajánljuk tehát a már említett Csuporos Ferenc urat minden krisztushívónak, és kérjük, hogy őt minden bizonytalankodás nélkül ismerjék és fogadják el Krisztus evangéliumának valódi és törvényes kirendelt szolgáljaként.

Törvényes kirendelése és hitvallása bizonyságaképpen elrendeltük neki ezen levelünk kiadását.

⁹⁸ A 325-ben tartott I. niceai (és egyben I. egyetemes) zsinat 4. kánonjának szövegét a 787-ben ülésezett II. niceai (VII. egyetemes) zsinat 3. kánonja őrizte meg. *Omnis electio a principibus facta episcopi aut presbyteri aut diaconi irrita maneat secundum regulam (Can. apost. 30), quae dicit: Si quis episcopus saecularibus potestatibus usus, ecclesiam per ipsos obtineat, deponatur, et segregentur omnes, qui illi communicant. Oportet enim, ut, qui provehendus est in episcopum, ab episcopis eligatur, quemadmodum a sanctis Patribus, qui apud Nicaeam convenerunt, in regula (Can. I. Nicaen. 4) definitum est, quae dicit: Episcopum convenit maxime quidem ab omnibus qui sunt in provincia, episcopis ordinari. Si autem hoc difficile fuerit aut propter instantem necessitatem aut propter itineris longitudinem, tribus tamen omnimodis in idipsum convenientibus et aliis per litteras consentientibus tunc consecratio fiat. Firmitas autem eorum, quae geruntur, per unamquamque provinciam metropolitano tribuatur antistiti.* <http://catho.org/9.php?d=bxsbjz>. A kiemelt mondat magyarul: *Leginkább az illik, hogy egy püspöknek mindazon püspökök adják meg rendeltetését, akik a provinciában vannak. Ha azonban ez nehéz lenne, akár egy keletkező kényszerhelyzet, akár a hosszú út miatt, mégis hármójuknak mindenképpen ugyanoda kell összejönniük, miközben a többiek levélben értenek egyet, s akkor történjék meg a kézrátétel.* DENZINGER–HÜNERMANN 2004. 219. Helyesebb lenne így: ... egy püspököt mindazon püspökök szenteljék fel/rendeljék ki, akik a provinciában vannak... s akkor történjék meg a felszentelés. Katolikus értelmezés szerint az *ordinatio* és a *consecratio* ugyanaz, vagyis felszentelés (mellyel a szentelendő az *ordo*, az egyházi rend tagjává válik), míg protestáns értelmezés szerint az *ordinatio* kirendelés, az a jogi aktus, mellyel egy gyülekezet lelkészi állása be lesz töltve, a *consecratio* pedig a kézrátétellel történő szentelés vagy avatás. Az előzőt az esperes is megteheti, az utóbbit általában a püspök szokta végezni.

Kiadatott Vámos nemesi faluban július 14. napján, az Úr 1776. esztendejében.

Pados Ferenc,
a veszprémi tiszteletes egyházmegye esperese
saját kezével

[PECSÉT]

Eredeti: DREL I. 24. f. 5b. Egy kétrét hajtott papír 1. oldala, a szöveg alatt Pados Ferenc veszprémi esperes vörös viaszba nyomott gyűrűspecstje. A hátlapon: *Tiszteletes Csuporos Ferencz Úr exmissiója 1776.*

Kiadás, regeszta: –

2.

Nemesvámos, 1793. február 5.

Somogyi István veszprémi esperes Fábián Józsefet rendeli ki a vörösberényi református egyház lelkipásztori szolgálatára.

Omnibus electis et vocatis sanctis, Jesu Christi fidelibus, nobis in unitate fidei et sanctificatione Spiritus coniunctis praesentes lecturis et visuris gratiam et pacem a Deo precamur!

Ad legitimam ecclesiae Helveticae confessionis Veres-Bereinyiensis tractui huicce Veßprémiensi ingremiatae pastore suo per mortem destitutae requisitionem, ut pro muneris mei ratione resarciendo huic defectui sedulam adhiberem operam, quo decori sacri ministerii, utilitatieque et necessitati ecclesiae mature consulerem, reverendum ac clarissimum dominum virum juvenem Josephum Fábián honesta eiusdem ecclesiae vocatione mactatum, eiusdemque sacro ministerio praeficiendum severae venerabilis presbyterii cognitioni sistere officii mei esse duxi.

Eundem igitur reverendum ac clarissimum virum legibus apostolicis et ecclesiasticis id exigentibus e praecipuis fidei capitibus per reverendos et clarissimos dominos assessores, caeterosque eruditione conspicuos viros aequa iudicii lance pensitatum et exploratum expectationi nostrae satisfacientem, vitaeque antea illustris collegii Debretzinensis professorum et inclytae academiae Tigurinae testimoniis ornatum, corporalis iuramenti robore sacro suo muneri initiatum ac manuum impositione ab admodum reverendo ac clarissimo domino superintendente solemnius olim inaugurandum auctoritate muneris a Domino jacta sorte mihi impositi in messem Domini exmisi, purumque Dei verbum inviolatis Veteris et Novi Testamenti voluminibus comprehensum annuntiandi, sacramenta administrandi, clavibus regni coelo-

rum utendi, personas matrimonium legitime contrahentes copulandi, ritus denique ecclesiis nostris usitatos publice celebrandi plenam eidem reverendo domino facultatem dare aequitatis mater justitia jussit.

Quapropter eundem reverendum dominum fratrem nostrum singulis ecclesiae vocantis membris amandum, honorandum, universis denique fidei nostrae consortibus pro legitimo verbi Divini ministro agnoscendum et colendum virtute harum literarum impense commendo.

Quorum omnium in maiorem fidem et certitudinem usibus suis olim deservituras propria nominis subscriptione, usualique venerabilis tractus sigillo roboratas hasce concedendas duxi testimoniales.

Vámos, die 5. Februarii 1793.

Stephanus Somogyi
venerabilis tractus Veßprémiensis senior
et ecclesiae Helveticae confessionis Vámosiensis verbi Divini minister
manu propria

[SIGILLUM]

MAGYAR FORDÍTÁS

Minden kiválasztott és meghívott szentnek, Jézus Krisztus híveinek, akik hozzánk a hit egységében és a Lélek megszentelésében kapcsolódnak, és akik látni és olvasni fogják a jelen levelet, az Istentől [eredő] kegyelemért és békéért könyörgünk!

Az ezen veszprémi egyházmegyébe kebeleztetett helvét hitvallású vörösbényi egyház törvényes megkeresésére, mely pásztorától halála révén meg lett fosztva, hogy szolgálatomból következően ezen fogyatkozás kiküszöbölése érdekében buzgó igyekezetet fejtsek ki, ezáltal a szent szolgálat megbecsülését, valamint az egyház javát és érdekeit idejében előmozdítam, amint ez hivatali kötelességem, elrendeltem, hogy az igen jeles tiszteletes úr, a fiatal férfiú, Fábrián József, aki ugyanezen egyház illő elhívásával lett megtisztelve, és ugyanazon [egyház] szent szolgálatára lesz rendelve, vesse alá magát a tisztelendő lelkesi testület szigorú vizsgálatának.

Mivel erre sarkallnak az apostoli és egyházi törvények, miután a hit legfontosabb ágazataiból a tiszteletes és igen kiváló ülnök urak és más, képzettségükre nézve igen jeles férfiak ugyanezen tiszteletes és igen jeles férfiút az ítélet igazságos serpenyőjén mérlegre tették és vizsgálat alá vetették, és elvárásunknak megfelelt, továbbá eddigi életére vonatkozóan rendelkezik a kiváló debreceni kollégium professzorai és a tekintetes zürichi

akadémia által kiállított bizonyáglevellel, az Igére tett eskü erejével⁹⁹ be lett vezetve szent hivatalába, az igen tiszteletes és igen kiváló püspök úr pedig kezei ráhelyezésével majd még ünnepélyesebben fel fogja szentelni, az Úr által rám mért sors révén nekem juttatott hivatal gyakorlása révén kibocsátottam az Úr aratásába, és – a méltányosság Justitia asszonysága¹⁰⁰ kívánsága szerint – ugyanezen tiszteletes úrnak megadom a teljes felhatalmazást arra, hogy hirdesse Isten tiszta igéjét, melyet az Ó- és Újszövetség kötetei sértetlenül magukban foglalnak, kiszolgáltassa a sakramentumokat, rendelkezzen a mennyek országának kulcsai felett, a házasságot kötő személyeket törvényesen összeadja, végül az egyházainknál szokásos szertartásokat elvégezze.

Ezért ezen levél útján is nyomatékosan ajánlom ugyanezen tiszteletes urat, testvérünket a megnevezett egyház minden egyes tagja számára, hogy szeressék, tiszteljék, továbbá minden hitsorsosunk számára, hogy mint törvényes lelkipásztort ismerjék el és becsüljék meg.

Mindezek nagyobb hitelessége és tanúsítása érdekében kiadattuk eme bizonyáglevelet, melyet nevünk sajátkezű aláírásával és a tiszteletes egyházmegye szokásos pecsétjével erősítettünk meg, hogy egykor majd hasznosan javára szolgáljon.

Vámos, 1793. február 5. napján.

Somogyi István,
a veszprémi tiszteletes egyházmegye esperese
és a vámosi helvét hitvallású gyülekezet lelkipásztora
saját kezével

[PECSÉT]

Eredeti: DREL I. 24. f. 9b. Egy keresztben kétrét hajtott papír 1. oldala, a szöveg alatt Somogyi István veszprémi esperes vörös viaszba nyomott gyűrűspecstje. Ábrája: a nyitott Biblia, rajta széttárt szárnyú galamb képében a Szentlélek áll. Körirata: ✠ SIGILLVM • TRACTVS • VESZPREMIENSIS ✠ A hátlapon: *Tiszteletes Fabian Jó'sef Úr exmissiója 1793.*

Kiadás, regeszta: –

⁹⁹ A *juramentum corporale* eredetileg olyan esküt jelentett, melyet a korpuszra, tehát a feszületre tett kézzel mondtak el, ez azonban az újkorban csak katolikus környezetben élt. A protestánsok eskütétel alatt kezüket a Bibliára tették.

¹⁰⁰ A közgondolkodásban élt egy középkori egyházi alapelv: *Aequitas est mater justitiae* (a méltányosság az igazságosság anyja). A szállóigévé vált mondatot Gratianus középkori egyházi gyűjteménye őrizte meg. *Decretum Gratiani Pars II. Causa XXV. Questio 1. canon 16. § 4.* http://geschichte.digitale-sammlungen.de/decretum-gratiani/kapitel/dc_chapter_2_2972. Somogyi István fogalmazásában talán ez a szállóige keveredett össze Justitia, az igazság ókori istennőjének alakjával, illetve az ókori sztoikus filozófiában megfogalmazott, majd Arisztotelész közvetítésével Aquinói Szent tamás *Summa theologiae* című munkájában kifejtett négy sarkalatos erény egyikével, a justitia (igazságosság) erényével, és született belőle ez a meglehetősen képzavaros fordulat.

3.

Sárospatak, 1786. december 5.

A sárospataki kollégium tanúsítványa Kelemen László ottani tanulmányairól.

Lectori salutem!

Praesentium exhibitor praestantissimus Ladislaus Kelemen per novem annos disciplinae nostrae alumnus, ut morum honestate toto illo tempore se nobis probavit, ita studiorum suorum cursum ad sanctum in ecclesia Christi ministrandi finem laudabiliter direxit, atque adeo in utroque genere bona sui documenta dedit, quibus fultam spem nostram dimissus a nobis adeo non fefellit, ut etiam firmaverit, multumque auxerit, optima scolastici sui muneris in nobili ecclesia Tartzaliensi per triennium administratione publicis eiusdem ecclesiae literis collaudata.

Quapropter scopo suo jam propinquum primoribus viris, qui ecclesiae regimini apud nos praesunt, paterna cura et favore complectendum tradimus.

Signatum Sáros Patak, 5^a Decembris 1786.

Collegii Helveticae confessioni addictorum Sáros Patakiensis professores:
Stephanus Szentgyörgyi manu propria
Gabriel Fülep Óri manu propria
Martinus Szilágy manu propria
Johannes Szombati manu propria

[SIGILLUM]

MAGYAR FORDÍTÁS

Üdvöt az olvasónak!

A jelen levél felmutatója, az igen kiváló Kelemen László kilenc éven keresztül oktatási intézményünk növendékeként részint erkölcsre nézve eme egész időben előttünk kiállotta a próbát, részint pedig tanulmányainak folyamát dicséretes módon a Krisztus egyházában való szolgálat szent céljára irányította, és így mindkét terület tekintetében jól bizonyított, az ezek révén felkeltett reményünket pedig, miután kiküldtük, nemhogy nem csalta meg, de még meg is erősítette, és nagyban meg is növelte azáltal, hogy a nemes tarcali gyülekezetben három éven át tartó, ugyanezen egyház nyilvános levelével megdicsért iskolamesteri hivatalát igen kiválóan ellátta.

Ezért azon vezető férfiúk révén, akik egyházunk kormányzásában nálunk élen járnak, őt, aki már céljához közel jár, atyai gondoskodással és szeretettel való felkarolásra ajánljuk.

Kelt Sárospatakon, 1786. december 5-én.

A helvét hitvallást követők sárospataki kollégiumának professzorai:

Szentgyörgyi István saját kezével

Őri Fülep Gábor saját kezével

Szilágyi Márton saját kezével

Szombati János saját kezével

[PECSÉT]

Eredeti: DREKK O. 1092/199. Egy kétrét hajtott papír 1. oldala. A szöveg alatt a kollégium ovális alakú papírfelzetes pecsétje. Ábrája: Egy széttárt szárnyú angyal, kezében harsona. Körirata: * SIGILLVM • ILL[VSTRIS] • SCHOL[AE] • S[ÁROS] • PATAK[IENSIS] • 1756 * Hátlapján: Pázmány Dániel úr aj[ándéka] 1911. szeptember 20.

Kiadás, regeszta: –

4.

Csokonya, 1809. február 23.

Vásárhelyi Sámuel belső-somogyi esperes elbocsátja Márton Gábort az egyházmegye lelkészi karából.

Lectori salutem!

Nos, consistorium venerabilis tractus interioris Simeghiensis hisce testatur, quibus expedit universis: reverendum dominum Gabrielem Márton sub decursu duorum quidem annorum gymnasii Csurgóiensis professorem secundarium, octo vero annorum spatio ecclesiarum reformatarum Kis-Asszondiensis, Jákeiensis et Nemes-Dédiensis verbi Divini, sacrorumque ministrum omnibus muneris sui partibus ita satisfecisse, ut eum venerabili nostro tractui ob rationes sibi ipsi perspectas valedicentem tanquam virum in munere suo obeundo diligentem et indefessum, doctrinae soliditate et morum integritate conspicuum, cunctisque suis superioribus, aequae ac auditoribus merito carum et acceptum, omnium, quos aditurus est, favori, gratiisque maiorem in modum commendare, votisque prosperis prosequi nulli dubitemus.

In cuius maiorem fidem praesentes hasce litteras testimoniales venerabilis tractus nostri sigillo authentico, propriaeque manus subscriptione munitas extradandas esse duximus.

Datum ex consistorio venerabilis tractus nostri Simeghiensis interioris in oppido Csokonya diebus 21., 22. et 23. mensis Februarii anni 1809. continue celebrato.

Samuel Vásárhelyi manu propria
venerabilis tractus interioris Simighiensis senior

[SIGILLUM]

Extradatum per Stephanum Budai praefati venerabilis tractus notarium manu propria.

MAGYAR FORDÍTÁS

Üdvöt az olvasónak!

Mi, a tiszteletes belső-somogyi egyházmegye közgyűlése ezáltal tanúsítjuk mindenki számára, akit illet, hogy a tiszteletes Márton Gábor úr két évig tartó csurgói gimnáziumi másodprofesszorságát, továbbá a kisasszondi, jákói és nemesdédi református gyülekezetek nyolc évig tartó lelkipásztorságát hivatalának minden tevékenységére kiterjedően olyannyira kielégítően végezte, hogy miután a maga számára végiggondolt okokból kifolyólag búcsút mond a mi tiszteletes egyházmegyénknek, mindenféle habozás nélkül nyomatékosan jóindulatába és kegyeibe ajánljuk őt mindenkinek, akihez megy, mert hivatalának ellátásában szorgalmas és fáradhatatlan, a tanítás tisztaságát és az erkölcsök feddhetetlenségét illetően kiváló, összes előjárója, hasonlóképpen hallgatói számára méltán megbecsült és elfogadott volt, és áldásos imádságokkal fogjuk kísérfni őt.

Ennek nagyobb hitelességéül elrendeltük eme bizonyáglevél kiállítását, melyet tiszteletes egyházmegyénk hiteles pecsétjével és saját kezünk aláírásával erősítettünk meg.

Kelt tiszteletes belső-somogyi egyházmegyénk Csokonya városában az 1809. esztendő február hónapjának 21., 22. és 23. napján folytatólagosan tartott közgyűlésén.

Vásárhelyi Sámuel,

a tiszteletes belső-somogyi egyházmegye esperese saját kezével

[PECSÉT]

Kiadatott Budai István, az előbb említett tiszteletes egyházmegye jegyzője által, saját kezével.

Eredeti: DREL I. 24. f. 10b. Egy kétrét hajtott papír 1. oldala, a szöveg alatt a belső-somogyi egyházmegye vörös viaszba nyomott gyűrűspecsétje. Ábrája: Agnus Dei, jobb első lábával a győzelmi zászlót tartja. Köirata: ✱ SIGIL[LVM] • VENERA[BILIS] • TRACT[VS] • INTE[R]IORIS • SIMI[GIENSIS] ✱

Kiadás, regeszta: –

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DREKK	= Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára, Pápa
TtREL	= Tiszántúli Református Egyházkerületi és Kollégiumi Levéltár, Debrecen

HIVATKOZOTT IRODALOM

BECK 1935.	= BECK Gergely: A belsősomogyi ref. egyházmegye története. I. Kaposvár, 1935. (Csurgói Könyvtár II.)
BÓDI 1943.	= BÓDI Ferenc: A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története. I. kötet. Történeti rész. Kaposvár, 1943. (Csurgói Könyvtár XIX.)
BODOLAY 1981.	= RÚZSÁS Lajos – TRÓCSÁNYI Zsolt – BODOLAY Géza – KISS József – PÖLÖSKEI Ferenc: A pápai kollégium története. Szerk. Trócsányi Zsolt. Bp., 1981. III. A türelmi rendeletről a forradalom és szabadságharc leveréséig. 87–232.
BORZSÁK 1955.	= BORZSÁK István: Budai Ézsaiás és klasszika filológiánk kezdetei. Bp., 1955. (IV. függelék: A Göttingában nevelődött magyar diákok névsora 1734–1831. 189–204.)
CSIRE 1907.	= CSIRE István: Vázlat Csurgó multjából. Különös tekintettel az ottani ref. gimnázium és egyház megalapítására. Csurgó, 1907.
DENZINGER–HÜNERMANN 2004.	= DENZINGER, Heinrich–HÜNERMANN, Peter: Hitvallások és az egyház tanítóhivatalának megnyilatkozásai. Bp., 2004.
FÁBIÁN 1906.	= FÁBIÁN Zoltán: A nemesdedi ev. ref. egyház története. Kaposvár, 1906.
FÁBIÁN–LÁTZAI 1808.	= A Dunántúl lévő Helvetica Confessiót tartó főtiszteletű Superintendenzia Világi és Papi Igazgatóinak 's Lelki Tanítóinak 1807-dik esztendőbeli leírása. In: Prédikatori Tárház. Szerk. FÁBIÁN József és LÁTZAI Sz. József. III/4. Vác, 1808. 160–192.

- HEGYI 2003. = Magyarországi diákok svájci egyetemeken és akadémiákon 1526–1788 (1798). Összeáll. HEGYI Ádám. Bp., 2003. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 6.)
- HÉJAS 1895. = Héjas Pál: A csurgói evang. reform. főgimnázium története. In: A csurgói államilag segélyezett ev. ref. főgimnázium (XXXI.) XIII. évi Értesítője az 1894-95. tanévről. Csurgó, 1895. 1-185.
- HÖRCSIK 1998. = HÖRCSIK Richárd: A Sárospataki Református Kollégium diákjai 1617–1777. Sárospatak, 1998.
- HUDI 2002a. = HUDI József: Fábán–emlékkönyv. Fábán József (1761–1825) református esperes pályafutása. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 4.)
- HUDI 2002b. = Dunántúli egyházleírások a XVIII. századból. A Dunántúli Református Egyházkerület 1774-ben. Szerk. HUDI József, JAKAB Réka, KONCZ Pál, KÖBLÖS József, KRÁNITZ Zsolt, MEZEI Zsolt. Pápa, 2002. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 5.)
- HUDI 2004. = HUDI József: Márton Gábor református esperes méhészeti szakkönyvének kiadása és olvasói. = AP 2004/3–4. 178–182.
- HUDI 2009 = HUDI József: Márton Gábor református esperes méhészeti szakkönyvének kiadása és olvasói. = Uő.: Könyv és társadalom. Könyvkultúra és művelődés a XVIII–XIX. századi Veszprém megyében. Bp., 2009. 123–132.
- HUSZÁR 2009. = HUSZÁR Pál: A Várpalotai Református Egyházközség története a kezdetektől napjainkig. Pápa, 2009. (Pápai Eperfa Könyvek 19.)
- KÖBLÖS 2006. = A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Szerk. KÖBLÖS József. Pápa, 2006. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 9.)
- KRÁNITZ 2012. = „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi anyakönyvei 1823–1952. Szerk. KRÁNITZ Zsolt. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. [Forrásközlések 12.] Jubileumi kötetek 1.)
- KREDICS–LICHTNECKERT 1995. = Balatonalmádi és Vörösberény története. Tanulmányok. Szerk. KREDICS László, LICHTNECKERT András. Balatonalmádi, 1995.

- LICHTNECKERT 1996. = Alsóörs története. Szerk. LICHTNECKERT András. Veszprém, 1996.
- LISZKAY 1877. = LISZKAY József: Tóth Ferenc hittudor, pápai ref. lelkész s dunántúli superintendens 1768–1844. In: Liszkay József–Szeberényi Gusztáv–György Vilmos–Makkai Domokos–Bartók György: Nagy papok életrajza. Bp., 1877. (Protestáns Theológiai Könyvtár IV/9.) 1–86.
- NÉMETH–KIS 2001. = NÉMETH Gyula, Gombosné KIS Edit: Iszka-szentgyörgy története. Iszka-szentgyörgy, 2001.
- PAPP 1992. = Nagyszokolyi PAPP Gyula: Romok alatt, romok felett. Nagyszokoly. [H. n.] 1992.
- PATAKY 1990. = PATAKY László: Az Őrség múltja a kercaszomori református egyházközség történetének tükrében. Szombathely, 1990.
- PATAKY 1992. = PATAKY László: Az őrségi református egyházmegye története. H. n., 1992.
- RÉVÉSZ 1861. = RÉVÉSZ Imre: A baseli egyetemen tanult magyarok névsora 1600–1852. In: Magyar Történelmi Tár 1861. 239–242.
- SZABADI 2013. = Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában II. Diáknévsor 1792–1850. Classificatio generalis 1820–1850. Szerk. SZABADI István. Debrecen, 2013.
- SZABÓ 1929. = Emlékkönyv... Antal Géza dunántúli református püspök úrnak a belsősomogyi egyházmegyében... tartott egyházlátogatásáról. Szerk. SZABÓ Bálint. Pápa, 1929.
- SZENDREY 1994. = SZENDREY Imre: A Rév–Komáromi Ev. Ref. Főiskola története (1606–1898). = Limes 1994/1. 15–30.
- SZINNYEI 1891–1914. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.
- TAR 2004. = TAR Attila: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1694–1789. Bp., 2004. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 11.)
- TEMESVÁRY 1966. = TEMESVÁRY Kálmán: A vilonyai református gyülekezet története 1790-ig. Vilonya, 1966. (kézirat)
- THURY 1889. = THURY Etele: Adatok a veszprémi ev. reform. egyházmegye történetéhez. = Protestáns Szemle 1889. 110–131.

- THURY 1893. = THURY Etele: A veszprémi ref. egyház története. Bp., 1893.
- THURY 1908. = THURY Etele: A wittenbergi akadémián járt magyar tanulók társaságának anyakönyve 1555–1608. In: Iskolatörténeti adattár. Szerk. Thury Etele. II. Pápa, 1908. 3–67. Uő: A debreczeni református főiskola törvényei s az ezeket aláírt tanulók névsora. In: uo. 68–466.
- TÓTH 1820. = TÓTH Dániel: Egyházi Almanak a' helvétziai vallástételt-tartó tul a' Dunai főtiszteletű superintendia az 1820-dik esztendőre. Pest, 1820.
- TÓTH 1833. = TÓTH Dániel: Egyházi Almanak 1833-dik esztendőre. Pozsony, 1833.
- VÁRADY 2000. = VÁRADY József: Dunántúl református templomai. 1. rész. A Mezőföldi egyházmegye. Diósgyőr, 2000.
- VERESS 1992. = VERESS D. Csaba: A három Pécsely története. Veszprém, 1992.
- VERZÁR 1931. = VERZÁR Frigyes: A baseli egyetemen tanult magyarok névsora. = Debreceni Szemle 1931, 310–323.
- ZAJOS 1998. = ZAJOS Ernő: Hetény, az én falum. Komárom, 1998.
- ZOVÁNYI 1977. = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977.

Szalóky Dániel (a képen fehér ponttall jelölve) 1926-ban, 81 éves korában egy csoportképen

SZALAYNÉ GUBRICZA EMESE
Egy somogyi „lámpás” az ezredfordulón

SZALÓKY DÁNIEL CSOKONYAI NÉPTANÍTÓ
1919-BEN KÉSZÜLT ÖNÉLETÍRÁSA

AZ ÖNÉLETRAJZ SZERZŐJE: SZALÓKY DÁNIEL (1845–1939)

A MAGYAR NÉPTANÍTÓ valóban „lámpás” volt a közművelődés területén. Ennek kiemelkedő példája Szalóky Dániel élete. Egyszerű paraszti sorból származott. A Pápa melletti Nemesszalókon született, szülei nagy nehézségek árán taníttatták. A Pápai Református Kollégiumban elvégzett hat osztály után jegyző, segédtanító volt különböző községekben, majd Csokonyára került, ahol egy életen át tanította, nevelte a gyermekeket.

Amikor Csokonyára megérkezett, egy darabig sorkosztón volt, azaz mindig más háznál kapott ebédet, vacsorát. Amikor vacsorázni ment, könyvet vitt magával, „*felolvasott a családnak, és tanította annak apraját-nagyját*” – írta a róla való megemlékezésében Halka református esperes felesége. Ezzel indult meg a népnevelés Csokonyán. Szalóky László pedig azt írja róla, hogy tanítóképzőt sem végzett, „*de amint ő maga emelkedett a tudásban és hírnévben, úgy emelte magával a népet is. Szalóky Dániel korának legmodernebb tanítója volt*”.

Szelíd derű, szívjóság és szeretet áradt belőle. Egyik országjárása során eljutott Sárospatakra, ahol egyik tanítótársa fiát temették el. A szülők akkor a nagy távolság miatt nem tudtak ott lenni a temetésen, ezért kiment a sárospataki temetőbe, és onnan egy marék földet és egy szál rózsát hozott a szomorú szívű szülőknek. „*Nézd Dani, ezt nektek hoztam!*” – csak ennyit mondott. Ezt a lelkületet próbálta átadni tanítványainak is, nagyrészt eredményesen. Amikor azok bevonultak katonának, az egyik kiképző őrmester azt mondta, hogy Szalóky Dániel tanítványait meg lehet különböztetni a többi katonától, mert példák „*értelmesség, hazaszeretet tekintetében*”. Tanítványai sorsát az iskolából való kimaradás után is figyelemmel kísérte. Különböző egyesületeket

alapított, ahol továbbképezte, tanította, nevelte őket felnőtt korukban is. Ilyen egyesületek voltak pl. az Ifjúsági Egyesület, a Női Egylet, a Polgári Olvasókör, a Népművelési Egylet, a Társaskör és a Dalárda.

Nemcsak tanítványai voltak fontosak számára, hanem kollégái is. Foglalkozott a tanítók jogi, erkölcsi és anyagi érdekvédelmével is. 1877–1888 között szinte minden szabadidejét ez kötötte le.

1870-től kezdve élénk szakirodalmi munkásságot is folytatott. Cikkeket, tanulmányokat írt szaklapokba, újságokba, gyakran szerepelt ünnepélyeken, tanítói értekezleteken is. Több tisztségre is megválasztották. Minden teherrel járó megbízatást elfogadott, de a kitüntető tisztségek közül sokat visszautasított.

1910. szeptember 25-én ment nyugdíjba. Még ezután is buzgón munkálkodott.¹ Az 1915/16. tanévben díjmentesen helyettesítette a hadbavonult csökölyi tanítót,² az 1920-as években sokszor állt be Deáky István csokonyai beteg tanító³ helyére is; tanfelügyelő volt, hittant tanított a nagyatádi állami és polgári iskolában.⁴ Legnagyobb művének tartotta, hogy megalapította a Dunántúli Református Tanítók Gyámoldóját.

Szülőfalujával is élete végéig megmaradt a kapcsolata. A nemesszalóki gyülekezet az egyházközség örökös tiszteletbeli főgondnokává választotta. Szalóky falujabeli szegény sorsú, szorgalmas, jó magaviseletű iskolás gyermekek részére tett nagyobb összegű alapítványt. 1934-ben megküldte „*olajba festett arcképét*” szülőfaluja gyülekezetének. A kép leleplezésének átvételi ünnepsége 1934. június 17-én délután történt. Az ünnepi beszédet Horváth Lajos lelkipásztor mondta, a képet Kovács Aladár tanító vette át.⁵

¹ Az Országos Tanítói Segélyalap vezetőségi tagja, az Országos Segélyosztó Bizottság tagja, a Csurgói járásban miniszteri vizsgabiztos, a csokonyavidéki iskolák miniszteri iskolalátogatója, a Nagyatádi Néptakarékpénztár és a Barcsi Járási Takarékpénztár felügyelőbizottságának elnöke, a Somogy megyei törvényhatóság tagja volt. DREKK O. 1224. 28.

² Fia, vitéz Szalóky Lajos tanított 1909-től hosszú ideig Csökölyben. SZABÓ 1929. 317, 320.

³ Deáky István 1907–1913 között Komlósdon tanított, 1913–1926 között volt igazgatótanító Csokonyában. 1926-ban súlyos betegsége miatt nyugalmába vonult. 1932-ben 52 éves korában hunyt el. DREL II. 138. a. 1926. júl. kgy. 35. 1932. júl. kgy. Esperesi jelentés. 9–10. Egyházközségi Névtár. 1908. 60–61. 1909. 46–47. 1910. 48–49. SZABÓ 1929. 165, 174. DPL 1932. 16.

⁴ Szalóky Dániel 1910–1923 között Nagyatádon élt. 13 éven keresztül a Nagyatádi Polgári és Községi Elemi Iskolák vallásánára. Fontos szerepe volt a nagyatádi gyülekezet életében, az időnkénti istentiszteletek tartásában (1939-ig Nagyatád Somogyszob leányegyháza volt). Kezdeményezője és szervezője volt a nagyatádi protestáns templom és paplak építésének. DREL I. 1. u. Nagyatád. 1. DREKK O. 1224. 28–29. DPL 1927. 90.

⁵ DPL 1933. 137. 1934. 113.

Szalóky Dániel élete példázza a néptanítók küzdelmes, de szép hivatását. Az ő fáradozásuk eredményeként alakult ki a becsületes, istenfélő, tisztelettudó, szorgalmas falusi parasztember típusa.

Amikor 90 éves lett, születésnapja alkalmából nagy ünnepséget rendeztek a csokonyai templomban.⁶ Meghatottan köszönte meg a jókívánságokat, és szerényen szabadkozott, hogy embert köszönteni Isten házában nem való: „Az itt elmondott szavak nemhogy felemeltek volna, de sőt inkább lesújtottak, mert érzem, tudom, hogy nem tehettem úgy és annyit, ahogy és amennyit szerettem volna. Amit tehettem és tettem, Istennek köszönöm, aki belém adta a kicsinyek és nagyok iránt való szeretetet...”

Peti Lőrinc lelkész erre adott válasza hadd legyen e rövid bevezetés zár-szava: „Nem vétkeztünk azzal, hogy a templomban embert ünneplünk, mert Tanító Úr az Isten embere, akit a szeretet vezetett és képesített áldásos működésében...”⁷

⁶ A megemlékezés leírása, az elhangzott köszöntők és válaszok: DREKK O. 1225. 28.

⁷ Kortársai és utódai sem feledkeztek meg e kiváló ember életéről, működéséről. Már kortársai is elismerésüket fejezték ki munkássága iránt. Kiemelkedő alkalmak voltak: 40 éves tanítói jubileuma 1906-ban, 1910. évi nyugalomba vonulása, 90. születésnapja. Újságokban, folyóiratokban, jegyzőkönyvekben méltatták érdemeit mind munkatársai, mind felettesei, mind tanítványai. DREL I. 1. a. 1907. jan. kgy. 16. DREL II. 138. a. DPL 1906. 510. 1910. 332. PEIL 1906. 47. Szinnyei is megemlíti a néptanító Szalókyt és 1872-ben Pécsen, *Tanulmányaim a Csurgón tartott póttanfolyam alatt* címmel megjelent munkáját. SZINNYEI 1891–1914. XIII. 356. A Somogyi Helikon című kötetben is olvasható rövid életrajza. Ez olyan tanítónak mutatja be Szalókyt, akinek *egész élete a közért való munkálkodás volt*. HORTOBÁGYI 1928. 189 (Munkáinak megjelenési évszámait hibásan: *Tanulmányaim a Csurgón...* 1871, a *Bucsuszózat és kérelem szeretett egyházamhoz* 1919. Helyesen: 1872 és 1909.). Máté Lajos lelképásztor is a megbecsülés, szeretet hangján emlékezik meg róla az *Egy falusi lelképásztor élményei* című munkájának XI., *Emlékezzünk régiekről* fejezetében. MÁTÉ 1937. 87–89. 1939-ben bekövetkezett halála után sem feledkeztek meg róla: a Dunántúli Protestáns Lapban nekrológiát Barla Szabó Jenő írta: DPL 1939. 16. Az Irodalomtörténet című folyóirat 1939. évi 3–4. számában, a Figyelő rovatban az elhunytak között közli nevét, foglalkozását, születési és halálozási adatait, ezenkívül megjegyzi, hogy *munkatársa volt a Tanítók Lapjának s egyéb pedagógiai és felekezeti lapoknak*. Gárdonyi János rinyaújnépi tanító *Emlékezés Szalóky Dánielre* című visszaemlékezése 1939-ben Csurgón jelent meg. Czeglédy Sándor, az ORLE elnöke is meleg szavakkal méltatta az elhunytat az 1939-ben írt és az ORLE közgyűlésén 1942. október 31-én elmondott nekrológiájában. DREKK O. 1225. 101. A *Csokonyavisonta, Rinyaújlak múltja és jelene* című könyvben a szerző, Dombóvári László egy rövidebb fejezetet szentel Szalóky Dániel életének és munkásságának. A jegyzetekben nem említi az önéletírást. Forrásai közt *Kellner B.: Szalóky D... élete, munkássága. Kaposvár, 1975.* című kéziratot említi meg. DOMBÓVÁRI 1986. 342–348, 393. Bószé Sándor is megemlékezik Szalókyról a Csokonya vidéki Népművelési Egylet történetéről írt tanulmányában. A lábjegyzetben megemlíti még két kiadványt, amelyekben rövid életrajz olvasható Szalóky életéről. Somogyi életrajzi lexikon 2., bővített kiadása, illetve a *Pedagógus arcképcsarnok* című kiadványban a Dombóvári László által írt *Szalóky Dániel (1845–1934)* című fejezet (A halálozási dátum hibás!). HÓDOSSY-HAJDÓ 1981. 60. DOMBÓ-

SZALÓKY DÁNIEL ÖNÉLETÍRÁSA

A református tanító 1870 decemberében Csokonyában kezdte lejegyezni élettörténetét. Akkor csak pár oldalt írt, a legfontosabb életrajzi adatok és az elemi iskolai emlékek közlése után (az 5. oldalon)⁸ a kézirat megszakadt.⁹ Az *Élettörténetem* leírását később, nem tudni pontosan, mikor, újrakezdte, és 1919. május 10-én Nagyatádon fejezte be.

A kézirat – jelen ismereteink szerint – két példányban maradt fenn. A pizskozatot a Dunántúli Református Egyházkerület Könyvtárának Kézirattára őrzi,¹⁰ a letisztázott, egyben jelentősen kibővített szöveg a Somogy megyei Levéltárban található.¹¹

Mi alább a nálunk őrzött pizskozati példány szövegét publikáljuk. Ami a szövegközlés alapelveit illeti, túlnyomórészt a mai helyesírás szabályait követtük. A szöveg központozását annak értelméhez igazítottuk. A szóközi és a szóvégi rövidítéseket feloldottuk, és a könnyebb olvashatóság kedvéért külön nem jelöltük.

VÁRI 1984. 22–31. BŐSZE 1988. 252, 260. A Magyar Hírlap a csokonyavisontai polgármesterrel folytatott beszélgetést beharangozó rövid cikkében ismerteti a falut. A község kiemelkedő alakjai között megemlékezik Szalókyról is.

http://www.magyarhirlap.hu/a_vidék_magyarország/csokonyavisonta_a_gyongyszem.html.

⁸ Az 1870-ben írtak két külön lapon található, az oldalak számozatlanok.

⁹ A kezdő oldal bal felső sarkában utólag, pirossal írt megjegyzés látható: *Impurum!* A jobb felső sarokban kék tintával írt megjegyzések: (1870.) *Fontos! Az Élettörténetem* cím előtt + jel, melynek magyarázata kék tintával írva a lap alsó részén: *Lásd bekötött külön könyvben!*

¹⁰ 73 oldal (5 számozatlan és 68 számozott). A borítón megjegyzés: *Impurum*. DREKK O. 1224.

¹¹ 275 oldal. A kötet felirata a címdoldalon: Szalóky Dániel élettörténete. 1845–1939. Az *Élettörténetem* az 1–78. oldalakon. Majd különféle üdvözlő versek, prédikációk, intelmek az olvasókör tagjaihoz és történeti adatok a csokonyai református iskola történetéhez olvashatók benne. SML XIV. 46. Szalóky Dániel iratai (1845–1939). o,14 ifm.

SZALÓKY DÁNIEL: ÉLETTÖRTÉNETEM

Vannak pillanatok életünkben, melyek az elmúlt korunk kiválóbb eseményeit juttatják eszünkbe. Ilyenkor mily jól esik elmerengnünk a múlt idők reánk vonatkozó történetei között! Vannak pontok életünk történetében, amelyekre való visszaemlékezés édes örömmel tölti el lelkünket. Hátha még különbféle viszontagságainkról, élményeinkről, a körülményekről, melyek között éltünk, el-elgondolkozunk: lehetetlen azon meggyőződésre nem jutnunk, miszerint az ezekre való visszaemlékezés részint kellemes és érdekes szórakozást nyújt, részint béketűrésre, kitartásra serkent bennünket az élet kellemetlenségei és viszontagságaival szemben. Annál inkább elszomorodunk aztán, ha észrevesszük, hogy életünk történetének főbb pontjaiból is sokat örökre elragad emlékezetünkől a haladó, reánk nézve végetlen idő.

Ezeknek elgondolása méltán serkenthet mindenkit, hogy élettörténetét idejekorán írásba foglalja. Ez indokok indítottak engem is élettörténetem megírására.

Csokonya, december 1870.

Szalóky Dániel magam saját kezével

Én — Szalóky Dániel — születtem Veszprém megyének jelenleg devecseri járásához tartozó Nemes-Szalók nevű községben (87-ik házsám alatt) 1845-ik évi november 15-én. Atyám neve Szalóky (Bálint) Dániel (született 1817); édes anyám Lőke Mária (született 1828). Szüleim összekelési ideje: 1844. február 17-én.

Nemes-Szalók azért neveztetik így, mert lakosai már 1848 előtt is földbirtokos nemesek voltak. Ilyen volt atyám is.

Nemes Szalók eredete

Annyit bizonyosnak állítanak, hogy nevét az először oda telepedett s oda”szállók”-tól nyerte.

A családok között, úgy látszik, hajdan a Szalóky család volt uralkodó család. Jelenleg is a legtöbb család ilyen nevű, s a legbirtokosabbak is ezek között vannak, kivéven az egy Szakonyi Istvánt (Szakonyból), kinek több száz holdból álló kis uradalma van a nemesszalóki határban.

A Szalóky család származási ágazatja — édes atyám előadása szerint — a következő. A Szalóky családon kívül nevezetes még a Vermes, Lőke (Mesteriből valók), Katona (Mihályháziból), Guoth (Magasiból), Tóth, Zábrák (Dereskéről), stb. család.

Édes atyámról nagy apám volt Szalóky Dániel, ennek atyja László, ennek atyja Bálint, akiről később annak maradványait Bálint melléknévvel különböztették meg a többi Szalókyaktól. Bálintnak Ferenc és Pál testvérei voltak Mihály atyjuktól Adorjánházán, ahova régebben elmentek; ekkor Bálint visszaházasodott Szalókra.

Édes atyámról nagy anyám Dózsa Erzsébet, édes anyámról öreg szüleim Lőke Péter és Szalóky Julianna.

Atyám testvérei: Anna (Hani), Terézia, Zsófia, Károly, aki nőtlen volt, és szüleimnél lakott.

Anyám testvérei: Teréz, Júlia, és többen öreg atyám 2-ik nejétől.

Atyám megnősült 1844-ben, február 17-én. Én vagyok az elsőszülött. Testvéreim ezek: Lajos (született 1848. szeptember 13.), Miklós (1851. május 19.), Mária (1854. március 31., meghalt 1859. november 26.), István (1856. december 12.), Gábor (1859. június), László 1862. július 3.), Mária (1865. április 9.), Lídia (1868. április 17.), Ferenc (1872).

Keresztszüleim voltak: Kardos István helybeli református iskola tanító¹ és neje, Végh Judith; Szalóky Dániel és Nagy Zsuzsanna; Szalóky Károly és Szalóky Julianna; Lőke János és Katona Mária; Szalóky Pál és Antal Julianna.

Kardos István tanító keresztatyám — amint beszéli édes anyám — már a koma-vendégségben (paszit) kinyilatkoztatta, hogy ezt a gyermeket, ha arra való lesz, Pápán ki kell taníttatni, hadd legyen belőle tanító. Más alkalommal volt találkozásukban is nem egyszer kötő keresztatyám szívükre szüleimnek a „jó tanácsot”. (E körülménynek tulajdonítom én egyedül, hogy szüleim a „sok költséggel” járó taníttatásra később (1858) „sovány, vékony” szerrel csakugyan ráadták magukat.) Magam is sürgettem.²

¹ Kardos István tanító (Besenyei/Besenyői) 1800. szeptember 15-én született Tapolcafőn (Veszprém vm.), apja Kardos István, anyja Muraközi Mária. Tanulmányait Nyárádon, majd Pápán végezte. Lakszakállason, Vecsén, 1829-től Kéttornyúlakon, 1830-tól Nagyacsádon, 1833-tól 1852-ig Nemesszalókon, 1852–1872 között Pápakovácsiban tanított. Egyházkerületi Névtár. 1851. 35. 1854. 23. 1863. 37. 1865. 59. 1866. 22. 1869. 20. TÓTH 1927. 43, 63, 69, 77.
http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1399&Itemid=84.

² Utólagos, ceruzával írt betoldás: *Szabó inas*. (Célzás arra, hogy szülei szabóinasnak akarták adni.)

Kisgyermek éveim közül is a 3 éves koromra emlékezem vissza, amidőn – forradalom lévén – a Pór-Szalókon jövő-menő katonaságot többször megnézegettem. Az különösen frissen emlékezetemben van, hogy abban az időben az én számomra egy dobot készítettek szüleim, ezt veregettem két kis pálcikával, mondván selypesen: „tlom, tlom, detetlom; tlom, tlom, detetlom”, stb.

Ettől kezdve nem emlékezem semmire, csak a 6-ik évemben (1851) iskolába lett felkísértetésem tudom. Iskolába adattam 1851. október 1-én.

Tanulási előmenetel:

1851 – ; 1852: jó; 1853: jó–rossz; 1854: jó; 1855: jó–rossz (jegyzet rovatban: marhákat őrzött); 1856: jeles–jó; 1857: jeles–jó; 1858: jeles.

Erkölc: 1851: – ; 1852: jó; 1853: – ; 1854: – ; 1855: – ; 1856: – ; 1857: – .

Az elemi iskolából kimaradtam: 1858. március 28-án.³

ÉLETTÖRTÉNETEM (családom számára)

Születtem 1845. november 15-én a Veszprém megyei Nemeszalókon nemes Szalóky (Bálint) Dániel és Lőke Mária 30 holdas kisbirtokos köznemes szülők-től. (15 hold Károly nagybátyámé volt.)

Apai öregszüleim nemes Szalóky (Bálint) Dániel és Dózsa Erzsébet, anyaiak: Lőke Péter és nemes Szalóky Julianna voltak. (A Szalóky család ősrégi történetére és a „Bálint” melléknév keletkezésére vonatkozó feljegyzéseket lásd e könyv 40. lapján.)

Édesanyám előadása szerint Kardos István tanító-keresztapám már a keresztelési áldomáson tartott felköszöntőjében eljegyzett a tanulói és tanítói pályára, mondván: „a kis keresztfiám, mint első fiú, legyen az Úrnak szentelve, hadd forgolódjék az Úr oltára körül, ki kell taníttatni legalábbis tanítónak.”

Keresztszüleim voltak: Kardos István–Végh Judit, Szalóky (Kis Ádám) Dániel–Nagy Zsuzsi, Szalóky (Haranglábi) Károly–Szalóky Julianna, Szőke János–Katona Mária, Szalóky (Jégvermi) Pál–Antal Julianna.

Amint növekedtem, szüleim a Nemesszalókon ünnepeken megjelent mendikáns és legátus deákokra mutatva jövendőlgették, hogy „majd Te is olyan

³ Itt szakad meg az 1870-ben kezdett változat. A következő lapon az élettörténet leírása újrakezdődik, az oldalszámolás is itt kezdődik. Az 1. oldal bal felső sarkában tollal írt megjegyzés: *Impúrum* (piszkozat). A jobb felső sarokban ceruzás megjegyzés: *Lemásolva*.

deák leszel ám, mint ezek!” Ezt én bizonyosan megvalósulandó jövendülésnek tartottam, s erről falusi gyerek-kortársaim is tudtak; úgy, hogy lapdázás közben sokszor így kiáltoztak utánam: „dobd meg azt a Mestert!”

Kisgyerekkoromból nem emlékszem másra, mint az 1848/49-iki szabadságharc azon részletére, hogy mikor a Fehér megyében szétugrasztott horvátok és rácok Pórszalókon vonultak át Vas és Sopron megye felé, oda engem is elkísért édesanyám, az átvonulást tehát én is láttam. Ezen időben (mondja édesanyám) nekem is volt dobom, s dobolás közben én is mondogattam: „tlom, tlom, detetlom!”

Jó játszótársam volt a kertünk végében a dombi utcán lakó Lukács Pali, római katolikus szegény zsellérszülők gyermeke. A barátság utóbb is fennmaradt közöttünk, amit bizonyít az is, hogy Lukács Pali a szobrok leleplezési ünnepélyére eljött énhozzám Csokonyába. Én is meg-meglátogattam, valahányszor Szalókra mentem.

Elemi iskolába „szoktató”-ba Kardos István keresztapám elibe már 1851. október 1-én beadattam. Ekkor még az iskola a tanító szobájában volt. Mézes kenyeret adott a tanítóné keresztanyám (Végh Judith), ha szépen beköszöntem. Már 2-ik osztálybeli koromban Tatai János nevű tanítóm⁴ tanított egész 1858. március 28-ig, amikor az iskolából kimaradtam. Azon tudat, hogy én pápai deák leszek idővel, serkentett a szorgalmas tanulásra, de mivel Tatai János tanítóm (a jó vadász és halász) nem magyarázta meg a tanulnivalókat, kénytelen voltam a betűről-betűre való „magolás”-ra.

Nagyobbacska koromban nyár idején marhákat kellett őriznem: ezért van tarkázva a téli-nyári osztályzatom így: 1852 jó, 1853 jó-rossz, 1854 jó, 1855 jó-rossz, 1856 jeles-jó, 1857 jeles-jó, 1858 jeles. Az osztályzat minőségére különben befolyással lehetett azon körülmény is, hogy a gyakori vadászatért és halászatért felszólaló Lőke Pál öregapámra és édesapámra haragudott a tanító. Írni alig tudó öregapámnak egyszer azt mondta, hogy „maga mer szólni? Hiszen ha az öreg Á-t hosszú szekéren hoznák is eleibe, mégsem ismerné meg!” Édesapámat meg „mester-tetűnek” csúfolta. Talán ez okozta azt is, hogy engem „levettetett” az első helyről kedves emberének fiával csak azért, hogy lecke kikérdezés alkalmával azon napra csak a 107. éneket mondtam fel, versenytársam pedig a 108. éneket is felmondta. Hiába mondtam,

⁴ Tatai János 1846-tól Padragon, 1848-tól Nagyacsádon, 1849-től Tósokon, 1852-től 1858-ig pedig Nemesszalókon tanított. TÓTH 1927. 57, 63, 73. Egyházkerületi Névtár. 1850. 23. 1851. 34. 1854. 23.

hogy én is tudom azt az énekverset is, nem használt semmit. Ez okozhatta azt is, hogy Lajos öcsémet egy kertész-kés ellopásának gyanúja miatt nagyon kegyetlenül elverte. Utóbb aztán kitudódott, hogy az engem „levető” első gyerek volt a tolvaj.

Az olvasás megtanulása silabizálással, a regulák megismertetése s a szorzótábla begyakorlása diktálás mellett történt. A legtöbb tantárgyat a velünk leíratott kézírásról kellett tanulnunk. (A magyarországi reformáció történetét ismertető kézírásom máig is megvan.)

Mikorra elemi iskoláimat végeztem (1858), többen voltunk testvérek, s féltek szüleim a főiskolai taníttatás költségeitől. Nem is akartak Pápára beadni. Én, akit már „mesternek” csúfoltak, nem szerettem volna otthon maradni, inkább beleegyeztem volna abba, hogy szabóinasnak adjanak be szüleim. Ezen szándékomat azon babonás előítélet támogatta, hogy mivel én a házi cérnával összekötözött s születésemkor félretett köldökzsinóromat 7 éves koromban a cérna elszakadása nélkül feloldozni tudtam, belőlem jó szabó lesz. Csak rokonaim azon biztatására, hogy ők is fognak segíteni, vittek el Pápára. (Legbuzgóbb és leginkább áldozatkész támogatóm volt e tekintetben Lőke Péter öregapám nővére, korán árván maradt édesanyám nevelője: Lőke Julianna, Szalóky (Kis Zsiga) Dániel neje, a Szalókon most is élő Szalóky Tamás és Szalóky Géza öreganyja.) Az ezen családdal való összeköttetésem történetét és szívéllyességét igazolja az ezen könyv 225–232. lapjain⁵ beírt 1919. évi névnapj közzöntöm Szalóky Géza unokatestvéremhez.⁶

Így aztán 1858. év november 26-án bemehettem Pápára. Segítette a rám nézve kedvező elhatározást az is, hogy az első évben egy (a Szalókról Pápára beköltözködő) özvegyasszonyhoz adhattak be szállásra, aki az egész tíz hónapos tanévben 30 forintért (60 koronáért) adott szállást és kosztot. (Tej-

⁵ Megjegyzés a kézirat fedlapján: *Az eredeti, bővített másolata a Somogy megyei Levéltárban (275 lap). Az említett névnapj közzöntő a Szalóky László által összeállított anyagban is megtalálható: DREKK O. 1225b. Függelék 9–11. sz. Mult, jelen és jövő (Családi életkép: Szalóky Géza 1919. évi január 16-i névnapja alkalmából.)*

⁶ Szalóky Géza 800 holdas mintagazdaságot szervezett Nemesszalókon. Híres volt vendégszeretetéről, bőkezűségéről. Több világi tisztsége mellett a pápai református egyházmegye világi tanügyi elnöki tisztségét is betöltötte. 1920. április 5-én, 62 éves korában hunyt el. Végrendeltilen a gyülekezetnek hagyott egy beltelket házzal közvetlenül a templom mellett és 40 hold földet azzal a szándékkal, hogy Nemesszalókon rendes lelkészi állás szerveztessék, a ház a paplak, a föld pedig a lelkészi javadalomhoz tartozó föld legyen. Ezen kívül hagyott még a gyülekezetet közszükségleteire is 24 hold földet. Egyházkerületi Névtár. 1910. 128. DREL I. 1. a. 1920. szept. kgy. jkv. Püspöki jelentés. 20. PH 1920. április 20. 2.

hasznát⁷ és más élelmi cikket természetesen sokszor kapott szüleitől). A második és a következő néhány évben a Csögléről Samu fia taníttatása céljából beköltözött Barcza Sámuelné (Szalóky Judit) rokonnál voltam jutányos ár mellett beszállásolva, kosztot pedig a konviktusi köztartáson kaptam havi 2 forint 50 krajcár – 3 forint fizetésért.

Ötödik, hatodik osztálybeli koromban⁸ már Kisújfaluba Mokos János tanító és jegyző⁹ mellé mentem ki a téli félévekre segédtanítónak. Az ott kapott fizetéshez a nyári félévekben alig adtak szüeim többet évenként 10–12 forintnál. Enyhítette a költségeket azon körülmény is, hogy ünnepekre kimentem mendikánsnak¹⁰ (egyszer VI-ik osztálybeli koromban Bődöge–Gyimótra legátusnak¹¹ is). Állandóan a kisebbek kosztján voltam, ahol ritkán ehettem a mindég egyféle sovány ételből jóllakásig. Édesanyám hozott vagy küldött hetenként egy-egy kenyeret s más élelmi cikkeket. Kisebb koromban otthon is sovány kosztom volt a sok testvér között, ezért aztán mint vézna gyermeket „csontos”-nak csúfoltak gyerekpajtásaim. Mikor pedig V–VI. osztályú lettem, nyári időben a jó ebéd kedvéért kimentem prédikálni Dákára, ahol először léptem templomi szószékre, majd Kardos István keresztapámhoz Pápa-Kiskovácsiba, harmadszor prédikáltam szülőföldemen, Nemesszalókon. Természetesen mindenütt egy és ugyanazon predikációt (Medgyes Lajos¹²

⁷ Utóbb javítva: *tejet, túró, tejfölt*.

⁸ A mondat előtt utólag, tollal beírt, téves évszám: *1856–57-ben*. Az 1862/63. tanévben volt V., az 1863/64-ben VI. osztályos. 1864–1865 között valóban segédtanító volt Mokos János mellett Kisújfaluban. Egyházkerületi Névtár. 1865. 18.

⁹ Mokos János 1833 körül született Révkomáromban, apja Mokos János (1.) helybeli tanító, anyja Szakács Julianna. Tanulmányait a komáromi református gimnáziumban végezte. 1850–1851 között Marcelházán segédtanító volt, 1851-től Kolozsnémán, majd 1859-től 1884-ig Kisújfaluban tanított. Felesége Bajcsi Jusztina volt. 1889-ben hunyt el. KIS. 2000. 266. KOVÁCS 2000. 66. KÜR 1932. 43. Egyházkerületi Névtár. 1851. 18. 1854. 14. 1863. 16. 1865. 18. 1866. 14 (Alakos János!). 1869. 14. 1873. 12. 1874. 15. 1875. 16. 1878. 17. 1879. 28. 1880. 38. 1882. 41. 1884. 40.

¹⁰ mendikáns, mendicans (latin): (szó szerint:) koldus, kolduló; (itt:) a református legátust kíséző és ünnepi köszöntőt mondó, éneklő kisdíák. RÁCZ 1987. 154.

¹¹ legátus, legatus (latin): (szó szerint:) küldött; (itt:) valamely református főiskola adománygyűjtésre kiküldött teológusa, aki a gyülekezetekben ünnepi predikációt mond. Nagylegátusnak a vele együtt kiküldött mendikáns kisdíáktól, a kislegátusoktól való megkülönböztetés miatt nevezték. RÁCZ 1987. 154.

¹² Medgyes Lajos lelkész 1817. november 17-én született Magyarberkeszen. Tanulmányait Marosvásárhelyen végezte. 1844-től Désen szolgált. Az 1848/49. évi szabadságharcban vállalt szerepéért fogságba vetették, a lelkészi hivataltól is eltiltották. 1851-től ismét Désen szolgált 1894-ben bekövetkezett haláláig. Számos verse jelent meg különböző folyóiratokban. Predikációit *Eredeti egyházi beszédek* címen 4 kötetben Kolozsváron 1849–1858 között tette közzé. 1894. március 9-én hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. VIII. 960–963. ZOVÁNYI 1893–1901. II. 368–369. ZOVÁNYI 1977. 397.

predikációját a barátságáról)¹³ mondtam el. Őszintén megvallva: bizony rászorultunk sokszor a Tökertek tiltott gyümölcsseire és zöldségfélire is. A Szalóky rokonok megígért kisegítése jobbadán elmaradt. Néha-néha kaptam tőlük pár krajcárnyi zsebpénzt.

Pápai deákkorom (1858–1864) emlékeiből megemlítem még a következőket. Szüleim az I. osztályba későn adtak be. Meg kellett várnom otthon, hogy utoljára még egyszer jól laktassam a Márton-nap lúdját, emiatt elmaradtam tanulóársaimtól, úgy, hogy az első félévben elégtelen osztályzatom is volt. A 2-ik félévben s a következő osztályokban jobb-jobb bizonyítványt kaptam, a VI. osztályban több tantárgyból, a felsőbb osztálybeliekkel együtt hallgatott neveléstani tantárgyakból pedig kitűnő, illetőleg jó és jeles osztályzatokat nyertem. A tehetség gyengeségét szorgalmas tanulással (magolással) pótoltam. Nyáron napköltek már sokszor a temető csendjében tanulgattam. Nagy szükség volt erre, mert nyáron pótvizsgát is kellett tennem a segédtanítószkodás miatt elmulasztott téli félévekről.

Tanáraim közül hálásan emlékezem a szelíd lelkű Szabó Károlyra,¹⁴ aki az I. és VI. osztályban osztálytanárom volt; az erkölcsi predikációkkal jó magavi-seletre és szorgalmas tanulásra buzdító Jády Józsefre;¹⁵ a neveléstan tanárára, Vály Ferencre.¹⁶ Legnehezebben tanultam Baráth Ferencnél¹⁷ a német és ma-

¹³ *A barátságáról* címmel 1852. október 17-én elmondott prédikációról van szó, ami az *Eredeti egyházi beszédek* című kötetben is megjelent. Medgyes Lajos: *Eredeti egyházi beszédek*. Új folyam első füzet vagy az összes beszédek harmadik füzet. Kolozsvár, 1854.

¹⁴ Szabó Károly 1836. december 2-án született Pusztaszentkereszten (Bars vm.). Középiskolai tanulmányait Pápán, Léván, majd ismét Pápán, a teológiát ugyanitt végezte. Három év elvégzése után gimnáziumi tanárrá választották azzal a feltétellel, hogy külföldön folytatja tanulmányait. Így a IV. évfolyam 1. félévét a bécsi egyetemen, a 2. félévet Zürichben töltötte. 1858 őszétől tanított Pápán magyar nyelvet és történelmet. 1865-ben lépett házasságra Kovács Sebestyén József ipolypásztói lelkipásztor és esperes leányával, Kovács Sebestyén Idával. A főiskolai köztartásnak 14 éven keresztül volt vezetője, háromszor 1–1 évig a gimnázium igazgatói tisztét is betöltötte. Tankönyveket is írt: *Költészet, Bölcsészet elemei* címmel, mindegyik több kiadást is megért. 1895. október 29-én hunyt el. DPL 1895. 716-719. TUNGLI 1997. 107.

¹⁵ Jády József 1825. február 3-án született Abán, apja Jády József kovácmester volt. Tanulmányait Pápán végezte, az 1845/46. tanévben lépett a nagyobb diákok sorába. 1848–1850 között gróf Teleki Sámuel házában, Gyömrőn nevelősködött. A pesti egyetemen is tanult. 1851-ben pápai tanárrá választották. 1857-ben lelkeszi oklevelet szerzett, 1857-ben a révkomáromi egyházkerületi közgyűlésen lelkésszé szentelték. A főiskola tanítóképző intézetében is tanított, annak igazgatója is volt. 1891-ben nyugalmába vonult, Újbarsra költözött. 1904. június 26-án 79 éves korában Újbarson hunyt el. TUNGLI 1997. 54. (Szerinte Sárkeresztúron született és 1897-ben hunyt el!). KÖBLÖS 2006. 416, 896 (Jády Göndöcs József). KRÁNITZ 2012. 173. DPL 1904. 470.

¹⁶ Váli (Vály) Ferenc 1810. szeptember 30-án született Magyarsókon (Nyitra vm.). Tanulmányait Losoncon, Pozsonyban, Komáromban és Pápán végezte. 1833-tól Pápán tanított. 1837-től a komáromi református gimnázium igazgatója, 1849-től a pápai református kollégium tanára, a

gyar nyelvtant és Szép Gábornál¹⁸ a matematikát. Tanulótársaim közül: Gergulec, Tolvaj, Barcza, Saáry, Németh Sándor, Halka, Dankó, Patkó Károly.¹⁹

Nagy hátrányunkra szolgált az úgynevezett kirándulások elhanyagolása. Pápán és közelében voltak pipa- és papírgyárak, stb., de oda sohasem vezettek el tanáraink.

Templomba rendesen eljártunk, s e tekintetben tanáraink is jó példát mutattak. Élvezetesekek és tanulságosak is voltak Széki Béla²⁰ papunk nagy pátosz-

tanítóképző igazgatója lett. Természetrizai és kémiai tankönyve is megjelent. 1882. december 13-án hunyt el Pápán. SZINNYEI 1891–1914. XIV. 795–796. TUNGLI 1997. 126. VARGA 1998. 531.

¹⁷ Baráth Ferenc 1824-ben született Pápán, apja Baráth Ferenc, anyja Imre Zsuzsanna, felesége Horvát Margavics Janka, majd Somody Julianna volt. Tanulmányait Pápán folytatta, közben Etén praeceptor volt. Az 1846/47. tanévben a declinisták publicus praeceptoraként is működött. Ezután jogi tanulmányokat folytatott Pesten. Az 1848/49. évi szabadságharcban honvédtisztként vett részt. 1849-ben Pápán kezdett tanítani. 1853-ig jogi ismereteket adott elő, majd 1867-ig a pápai gimnáziumban történelmet és földrajzot tanított. 1867–1872 között a pápai járás főszolgabírója, 1872-től Pápa város árvaszéki tanácsosa volt. 1878-tól 1885-ig a jogi tan-széken, majd a főiskola tanítóképzőjén tanított. 1905-ben hunyt el. DREL II. 70. b. 1839. 21. TtREL I. 8. d. 10. Pápa. 384, 387, 390, 391, 392, 396, 399, 431, 443, 448. DPL 1905. 894–896. BOR-SOS 1906. 17–25. TUNGLI 1997. 17. (tévesen: 1891-ben hunyt el!).

¹⁸ Szép Gábor matematika tanár 1819. februárban született Pápán, apja Szép Ábrahám, anyja Eöry Zsófia volt. Tanulmányait 1825-től 1836-ig a pápai református kollégiumban, majd 1837-től a pesti egyetem mérnöki karán végezte. Tanulmányai elvégzése után 1848-ig Pápán mérnökösödött. 1848/49-ben nemzetőr volt. 1852-től 1883-ig matematikát tanított a pápai kollégiumban. 1896. november 17-én hunyt el. PEIL 1896. 752. DPL 1896. 748. TUNGLI 1997. 175. KÖBLÖS 2006. 530, 838, 1010.

¹⁹ A mondat befejezetlen, csak felsorolást ad. Gergulecz Gábor kerkakutasi, Tolvaj Károly ispánki, Barcza Sámuel csöglei, Saari Lajos pápai, Német Sándor németszecsödi, Halka Bálint kocsi, Dankó Dániel lábatlani tanulók az 1858/59. tanévben, az első osztályban voltak Szalóky Dániel osztálytársai. Patkó Károly nagypirityi tanuló az első két évfolyamban Szalóky felett járt, az 1860/61. tanévben, a harmadik osztályban voltak osztálytársak. KÖBLÖS 2006. 361–362, 378–379.

²⁰ Széki Béla (Albert) 1814-ben született Kölkeden (Baranya vm.), apja Széki Pál kölkedi, majd ómorovicsai lelkész, anyja Szilágyi Julianna, felesége Tóth Apollónia, Tóth Mihály lelkész leánya, majd Kimiti Julianna, Kimiti János babarci lelkész leánya volt. Tanulmányait Gyöngyön, Pápán, majd Berlinben folytatta. 1839-ben a pápai teológiai akadémia tanára lett, 1853-ig tanított Pápán. Ekkor Erdőcsokonyán, a somogyi egyházmegyében lett lelkész, ahol 1859-ig működött, majd 1871-ig ismét pápai tanár lett. DREL I. 1. a. 6. 206, 226, 229, 243, 290, 315, 370. DREL I. 1. a. 7. 64, 69, 71, 80, 86, 102, 113, 114, 141, 151, 157, 173, 180, 187, 242, 269, 272, 297, 349, 353, 371, 380, 381, 397, 402, 411, 450, 459, 476, 481, 489, 520, 531, 543, 549, 553, 577. DREL II. 35. a. 3. 83, 96, 97, 100, 105, 107, 114, 119, 158, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 174, 178, 183, 185, 187, 188, 193, 196, 198, 200, 205, 217, 221, 225. DREL II. 138. a. 5. 176. DREL I. 1. u. Csököly. 5. Erdőcsokonya. 1. 8. Felsőgörzsöny. I. 12. Gige. II. 11. Gyöngyösmellék. 102. Kéttornyulak. 44. Kup. II. 9. Mihályháza. I. 45. Nyárad. I. 36. DREKK O. 394t. 80. TtREL I. 8. d. 6. Dad. 18. d. 8. Kisigmánd. II. 17. d. 10. Pápa. 364, 368, 370, 373, 374, 377, 378, 379, 389, 391–395, 397–402, 404, 405, 418, 419, 424, 437, 438, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 456–457, 458, 459–460, 462–463, 486, 487, 488, 489, 490, 498. II.

szal elmondott predikációi. Énektanárunk a pápai elemi iskolai főtanító, Halasi István²¹ volt, de tőle semmi oktatást vagy gyakorlatot nem nyertünk példának okáért az orgonálásban, hegedülésben. Általában az akkori tanítás nem volt életre kiható, gyakorlati, sokat, igen sokat kellett pótolnunk szaklapok és szakkönyvek²² olvasása által az élet iskolájában, majd a póttanfolyamon, a tanítói értekezleteken s a tanulmányi utazások ismeretszerzése által. Az utazások bővebb leírását lásd e könyv 18–40. lapjain.

A VI. osztály bevégzése után 1864. év őszén Ószőnybe mentem segédtanítónak. Principálisom volt Mészáros Károly akadémikus rektor,²³ papom pedig az irántam jóindulattal viseltető Varjú István lelkész.²⁴ Kezdetben köztartásunk volt, utóbb a lelkész úrnál voltunk kosztos, ahol vacsora végeztével regényolvasója voltam a papkisasszonyoknak.

Az 1865. év tavaszán (nem kapván segédtanítói alkalmazást) szülőföldem körjegyzőjénél segédeskedtem azon év ősziéig, s ez idő alatt Hidy Zsigmond²⁵

1. d. 11. Vágfarkasd. II. 2. TÓTH 1833. 207. LISZKAY 1877. 61, 63. SZABÓ 1929. 164–165. BECK 1935. 43. BÓDI 1943. 150. TUNGLI 1997. 112. SZÖGI 2001. 73. (100. sz.). VÁRADY 2002. 686.

²¹ Halasi István elemi iskolai tanító, tankönyvíró 1822. február 7-én született Lábatlanban (Komárom vm.), apja Halasi József, anyja Kántor Erzsébet volt. Iskoláit Losoncon végezte 1834–1844 között. 1839–1841 között segédtanító volt Búcsón. Majd 1844–1847 között Budán, a kisdédóvó-képző intézetben tanult, és ott is szerzett oklevelet. 1847–1848 között a budai kisdédóvóban dolgozott. 1848/49-ben nemzetőr, a Közlöny című hivatalos lap szerkesztőségi munkatársa volt. 1850–1852 között Kissáróban, majd Garamlőkön és Léván, 1856-tól Pápán tanított. 1894. december 9-én hunyt el. DREL II. 259. b. 1839/40. 21. Egyházkerületi Névtár. 1850. 12 (Halász!). 1851. 13. 1854. 8 (Halasy!). SZINNYEI 1891–1914. IV. 309.–311. BALOGH-BÁRDOS 1993. 260. TUNGLI 1997. 46. VARGA 1998. 201. DPL 1894. 798. GERECSEI 2000. 44.

²² A szövegben eredetileg: *önképzés*.

²³ Mészáros Károly lelkész 1840. szeptember 28-án született Szentkirályszabadján (Veszprém vm.). Tanulmányait Pápán végezte, ahol az 1861. évben praeproceptorokodott a gimnáziumban. 1864-től Ószőnyön rektor, 1867–1868 között Tatán, 1869-ben Ószőnyön segédlelkész volt. 1870-től Héregben, 1877-től Mocsán szolgált. 1921. augusztus 9-én hunyt el. Egyházkerületi Névtár. 1865. 75. 1869. 26. KRÁNITZ 2012. 194. GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 398.

²⁴ Varjú István lelkész 1801. október 16-án született Kupon, apja Varjú Mihály, anyja Szabó Zsuzsanna volt. Tanulmányait 1812–1826 között Pápán végezte. 1826-tól Ácson rektorokodott. Az 1829/30. tanévben az utrechti egyetemen tanult. 1831-ben félévig Révkomáromban volt káplán, majd 1831-től Ószőnyben szolgált, kezdetben káplánként, 1832-től pedig rendes lelkészként. Felesége Zsoldos Krisztina volt. 1874. október 31-én hunyt el. PEIL 1440–1442 (Tévesen: 1798-ban született!).

http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1398&Itemid=83.

²⁵ Hidy Zsigmond Nemesszalók, Gergelyi, Külsővat, Pórszalók és Vinár körjegyzője volt. 1917-ben vonult nyugalomba. Felesége Kolb Mária, hat gyermekük közül Margit lányuk Leőke Károly tatai egyházmegye esperese felesége volt. 1935. májusban hunyt el 82 éves korában. Tiszti Címár. 1906. 130. 1907. 130. 1908. 132. 1909. 138. 1910. 142. 1911. 145. 1912. 147. 1913. 151. 1914. 154. 1915. 155. 1916. 169. 1917. 178. PH 1935. június 1. 2. KRÁNITZ 2013. 953.

principálisom növendék leányának és nagyobbik fiának (Zsigának) nevelője és tanítója is voltam Pórszalókon. Kosztot és 5 forint havi fizetést kaptam, de éjszakára hazajártam. Igen jó helyem volt, s sokat tanultam a jegyzői teendőről: levelek, okiratok fogalmazásából, stb.

Az 1865. év őszén ismét (már harmadszor) Kisújfaluba mentem Mokos János tanító és jegyző úr mellé segédtanítónak. Családtag gyanánt tekintettek, s nagy szeretettel környeztek: ruházattal, lábbelivel elláttak. Amikor lehetett, a jegyzői, gazdasági és háztartási teendőkben én is szívesen felajánltam szolgálataimat. Gyermeküket: Johannát, Gyulát privát is tanítottam. Mikor az 1866. év február közepe táján Tolvaj Károly búcsi segédtanító barátom²⁶ meglátogatása alkalmával hűlés miatt tífus betegségbe estem, s 8 napig öntudatlan állapotban, négy hétig pedig jártányi erőmet is elveszítve ágynak estem, principálisom és neje éjjel-nappal gondosan ápoltak, s ennek köszönhetem életben maradásomat és felgyógyulásomat. Fizetésemből sohasem vontak le semmit a nekem vett ruha, lábbeli ára, vagy a gyógykezeltetés költségei fejében, sőt az első és második télen végzett szolgálataimat követő nyári időszakban élelmet és pénzt is küldtek számomra Pápára. Igaz tisztelettel és mély hálával gondolok rájuk. Áldja meg őket Isten poraikban is. Halálukig fenntartottam a velük való levelezést, többször meg is látogattam őket (egyszer feleségemmel együtt) Kisújfaluban.

Az 1866. év tavaszán ismét nem kaptam segédtanítói alkalmazást. Jegyző pedig nem akartam lenni. Erre nagy elhatározás érlelődött meg bennem. Bizonyítványaim kivétele után április 24-én gyalog elindultam Szalókról ide, Somogy vármegyébe azzal a reménnyel, hogy a somogyi református esperes úr majd valahová csak elrendel segédtanítóul.

Hazulról csak 2 forint 20 krajcárral jöttem el Somogyba, mégis megmaradt 23 krajcár. A Somlyó melletti Gyenőben²⁷ utolért egy Ferenczi nevű dabronyi ember, s ez elvitetett Zalaszántóig, onnan egy másik jó alkalommal eljöhöttem még aznap Keszthelyig. Itt a Gózhajó fogadóban találkoztam Dezső Gábor görzsönyi disznókereskedővel, aki másnap elhozott Nagybjomig. Ez volt április 25-én, szerdán. Ott Maklár Károly akadémikus rektornál²⁸ megháltam.

²⁶ Tolvaj Károly Pápán tanult. Az 1862/63. tanévben Búcsón, az 1864/65-ben pedig Hetényben volt segédtanító. Egyházkerületi Névtár. 1863. 12 (Tolnai Károly!). 1865. 14. KÖBLÖS 2006. 369, 380, 406, 414.

²⁷ Helyesen: Jenőben (Somlójenő).

²⁸ Maklár Károly 1862–1866 között tanított Nagybjomban. Egyházkerületi Névtár. 1863. 41. 1865. 64. 1866. 25. PEIL 1866. 927.

Másnap délre Csökölybe gyalogoltam, ahol Komjáthy Kristóf tanító úr²⁹ (krumplivetési mezei dolgai miatt) visszatartott délutánra az iskolások „*meglecc-kéztetésére*”. Csökölyben meg is háltam, s Komjáthy tanító úr másnap reggel (felesége ajánlatára) azon kijelentéssel bocsátott el Kadarkútra Halka Sámuel esperes úrhoz,³⁰ hogy ha alkalmazást nem kapok, menjek vissza őhozzá segéd-tanítónak. Nagy megnyugvás volt ez rám nézve, aki el voltam szánva arra is, hogy ha Somogyban nem maradhatok, elmegyek Baranyába, majd a Dunán át a pesti püspöki kerületbe, szükség esetén Debrecen vidékére is.

Erre nem volt szükség, mert április 27-én Beke Sándor kadarkúti tanító úrnál³¹ volt ebédelés után átmentem az esperes úrhoz, s ő azonnal elrendelt segéd-tanítónak Ódor Sándor praeorans-tanító úr³² mellé Udvarhelyre. Nagy örömmel gyalogoltam tovább. Estére kelve Nagykorpádra érkeztem, s ott Nagy Károly tanító úrnál³³ szíves fogadtatásban részesültem. Innen mentem április 28-án Nagyatádon át Udvarhelyre, ahová aznap délután 1 órakor érkeztem meg.

„Rektor” úr szívesen fogadott, s én örültem, hogy végre rendes állásba juthattam. Azon tudatban, hogy most már régi vágyam teljesültével tanító lehettem s tanító maradhatok, kész örömmel végeztem nagyszámú tanítványaim körében a tanítást és egyéb teendőimet. Principálisom³⁴ és családja is jó

²⁹ Komjáthy Kristóf 1823-ban született Gigében (Somogy vm.), apja Komjáthy János, anyja Szentesi Katalin volt. 1833–1841 között Csurgón, 1841-től Pápán tanult. 1846–1848 között Belegen, 1849-től 1858-ig Patán működött. 1858–1902 között tanított Csökölyben. Felesége Begedi Júlia volt. Egyházkerületi Névtár. 1850. 29. 1851. 40. 1854. 30. SZABÓ 1929. 320. KÖBLÖS 2006. 300, 412, 883.

http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1399&Itemid=84.

³⁰ Halka Sámuel lelkész 1817. február 2-án született Kocson (Komárom vm.), apja Halka András, anyja Tóth Zsuzsanna volt. Tanulmányait Kocson, majd Pápán végezte. Közben Ácson segéd-tanító, majd 1841–1844 között Perbetén rektor volt. 1845-ben Pápán a költészeti osztály praeceptoraként, 1846–1848 között Császáron rektorként szolgált. 1848-tól Csurgón tanított, majd csurgói lelkész is lett. 1854-től Kastélyosdombón, 1863-tól Hobolban, 1865-től Kadarkúton szolgált. 1864–1867 között a belsősomogyi egyházmegye espereseként működött. 1886. május 24-én hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 64–65, 239.

http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1398&Itemid=83.

³¹ Beke Sándor 1866–1873 között tanított Kadarkúton. SZABÓ 1929. 303.

³² Ódor Sándor 1823. augusztus 18-án született Somogyaszalón, apja Ódor Ádám (1.) tanító, anyja Mészáros Zsuzsanna volt. Tanulmányait 1833–1841 között Csurgón végezte. Merenyében praeceptor, majd 1842-től Szomajomban, 1853-tól 1869-ig Somogyudvarhelyen lelkész volt. DREL II. 138. b. 1842/43. 67. 1844/45. 67. 1845/46. 61. 1846/47. 62. 1847/48. 62. 1848/49. 55. SZABÓ 1929. 53, 346. DREL II. 138. a. 5. 244.

³³ Nagy Károly 1860–1868 között tanított Nagykorpádon. SZABÓ 1929. 126.

³⁴ principális (latinból): hivatali főnök, elöljáró, felettes

szívvel voltak irántam. Itt találkoztam a nagybátyját meglátogató Ódor Mária kisasszonnyal is, aki utóbb feleségem lett. Hogy milyen vonzalmat és szeretetet ébresztett bennem a vele való találkozás és társalgás, mutatja a Hosszúfaluba hazamenetele után hozzá írt ezen versezetem:

„Nincs hatalma az időnek
Eltörölni emlékedet;
Nem felejtí el hű szívem
Elbájoló szép képedet.
Kedves ajkad mosolygása
Oly nyájas volt, oly mennyei,
Hogy nem tudom, nem is lehet
Soha–soha felejteni.”

Udvarhelyen hat és fél hónapot töltöttem el. 1866. november 15-én (születésem 21-ik évfordulati napján) költözök Csokonyába (a mai Erdősokonyába) elhalt Pethes Endre elődöm³⁵ állomására helyettes tanítónak. Ide 1 forint 23 krajcárral jöttem el. Ódor Sándor principálisomnak a vett ruha, lábbeli árából 15 forinttal adósa maradtam.

A csokonyaiak megható módon karoltak fel. Az özvegytől meghallották, hogy szegény fiú vagyok. Egyre-másra hordták az ajándékokat, mint fehér ruhának valót, törülközőt, kendőt, abroszt, nyakkendőt, szalvétát, üveg poharat (virágcsokorral), szakasztó ruhát, majd utóbb krumplit, búzát, zsákot, stb. Megnyugtadni akartak azon jó szándékuk gyakori kijelentésével, hogy engem nem eresztenek el, rendes tanítójuknak megválasztanak. Kedvemért, s hogy választható legyek, az egyházmegye beleegyezésével az özvegy kegyelemesz-tendéjét még fél évvel meghosszabbították.

Kötelességemet én is iparkodtam lelkiismeretesen teljesíteni. Egyházmegyei hatóságom, a szülők és a gyülekezet meg voltak elégedve munkálkodásom eredményével. Körlelkészünk már az 1867. évben kijelentette, hogy iskolámat az egyházmegye bármelyik iskolájával jó lelkiismerettel versenyre

³⁵ Pethes Endre (Petes András 1.) Kamocsán (Komárom vm.) született 1811. augusztus 2-án, apja Petes Sámuel, anyja Lukáts Sára volt. Tanulmányait 1824-től (a grammatisták osztályától) Pápán végezte, ahol 1831-ben a tógás diákok sorába lépett. 1834-től Nemesdédén, majd 1838-tól Erdősokonyában tanított. Felesége Benkő Ráchel, majd Nagy Julianna volt. KÖBLÖS 2006. 243, 528, 830.
http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1399&Itemid=84.

bocsátja. Később (1886) Peti Lőrinc tanügyi elnök³⁶ az egyházmegyére ilyen jelentést tesz: „Én azt hiszem, az a minden várakozást kielégítő eredmény, melyet Fejes Kálmán csurgói tanító úr³⁷ mindennapi és Szalóky Dániel csokonyai tanító úr ismétlő iskolájában találtam, melyekért nevezettek rendtartás 75. pontja értelmében a jók közül is ki kell emelnem, nem pusztán a szorgalom, kitartás, hanem ezek mellett a tanításra vett kiválóbb adomány gyümölcse.” El-eljártam gyalog a szigetvárvidéki dalárdista-tanítók énekgyakorlataira, valamint a Sárospatakon végzett darányi tanítóhoz is,³⁸ hogy tőle az ütenyírás bevezetésére és általában a módszeres tanításra nézve bővebb ismereteket szerezhessenek.

1868. február 20-án Darányban az egyházmegye csakugyan megerősítette rendes tanítónak lett megválasztatásomat, s attól kezdve megnősülésemig (november 19.) házról házra való köztartást ajánlottak fel számomra. Igen jó kosztom volt. Itt említem meg, hogy 1873. év őszön szülőföldemre is meghívtak tanítónak, ugyanezen időtájban a megyei királyi tanfelügyelő úr tollnoknak is, de megköszöntem, s nem fogadtam el.

Két tantermű iskolában hat osztályba sorozott tanítványaimat 19 évig egymagam tanítottam. Szaporította teendőimet az ismétlő iskolások vasárnapi (majd utóbb szerda, szombat délutáni) oktatása, a gyermekegylet, a polgári olvasóköri énekkar megalakítása s az azokban és a népnevelő egyletben való közreműködés.

³⁶ Peti Lőrinc 1852. augusztus 8-án született Magyarújfaluban (Somogy vm.), apja Peti Sándor lelkész, anyja Sipos Klára, felesége Kovács Katalin, Kovács József görgetegi lelképásztor és Szikszay Paulina leánya volt. Elemi iskolai tanulmányait apja irányítása mellett, középiskoláit 1861–1867 között Csurgón, majd Pápán végezte, 1869-ben tett érettségi vizsgát. A teológiát 1869–1873 között Debrecenben tanulta. 1873–1875 és 1877–1878 között Bűrösön segédlelkész volt apja mellett, majd egyéb segédlelkészi állomáshelyek következtek: Kálmánca, Lábod, Alsósegesd, Nagykorpád, Pettend, Bűrös. Az 1878-ban Veszprémben tartott egyházkerületi közgyűlésen szentelték lelkésszé. 1878–1880 között Kutason volt rendes lelkész. 1880-ban a bűrösi egyházközség választotta meg lelkészének, ahol haláláig, 1930-ig szolgált. 1930. október 12-én, 78 éves korában hunyt el. DREL I. 1. u. Bűrös-Várad. I. 2. II. 29, 36, 40–42. DREKK O. 394t. 192. TtREL I. 8. d. 8. Magyarújfalú. 19. d. 10. Somogy-Kutas. 3, 16, 59. SZABÓ 1929. 130, 238. DPL 1931. 3–4. BECK 1935. 37.

³⁷ Fejes Kálmán az 1880-as évek elejétől 1908-ig tanított Csurgón. A gyülekezetben 28 évig tanító énekes és orgonista, emellett az egyházkerület tanügyi bizottságának tagja, Somogy vármegye általános tanítóegyesülete csurgói kerületének elnöke is volt. 1908. november 25-én hunyt el. Egyházkerületi Névtár. 1882. 18. 1886. 17, 21. DPL 1908. 839. 1912. 408, 424.

³⁸ 1866–1888 között Horváth Lajos, majd 1888-tól 1917-ig Vecsey József tanított Darányban. SZABÓ 1929. 206. Szalóky László szerint az említett tanító Horváth Lajos. DREKK O. 1225. 14.

Irodalmi téren is megkezdtem a munkát. Az 1871. évben Csurgón tartott póttanfolyam végeztével erről önálló füzetben („Tanulmányaim a Csurgón tartott póttanfolyam alatt” címen) dolgozatot adtam ki. Ezen munkálat valószínűleg hozzájárult ahhoz, hogy az 1873-iki bécsi világiállítást tanügyi osztályának tanulmányozására 120 forint államsegély mellett a Somogy megyei tankerületből kiküldetést nyertem. Közben-közben a Néptanítók Lapjában,³⁹ a somogyi Iskolai Szemlében,⁴⁰ melynek sokáig főszerkesztőtársa is voltam, a Somogyban,⁴¹ Barcs és Vidéke,⁴² Nagyatád és Vidéke,⁴³ Protestáns Egyházi és Iskolai Lap,⁴⁴ Tanítók Lapja,⁴⁵ stb. szaklapok hasábjain idő- és alkalmoszerű cikkeket közöltem. A köri, járásköri, megyei tanítóegyletekben, a református tanítók országos egyesülete választmányi és közgyűlésein, a csokonyai polgári olvasóköri, a Csokonyavidéki Népművelési Egyletben,⁴⁶ stb. előadásokat tartottam, értekezéseket olvastam fel. Csokonyából eljövetelemkor (1910) arc-

³⁹ A Néptanítók Lapja a közoktatási minisztérium hivatalos lapja, oktatáspolitikai-módszertani folyóirat volt. 1868-ban Eötvös József alapította. 1874-ig 7 nyelven és hetente, később csak magyarul és kéthetente jelent meg. Szerkesztője Környei János, Gyertyánffy István, Benedek Elek és Körösi Henrik volt. 1944-ig jelent meg, utána címét Köznevelésre változtatta.

⁴⁰ Az Iskolai (majd Népiskolai) Szemle 1881–1896 között jelent meg Csurgón Adorján Miklós szerkesztésében és kiadásában. Nevelés-oktatásügyi közlöny, a Somogy megyei tanítóegylet és Csurgói járási népművelési egylet rendes közlönye volt. KELLNER 1957. 35.

⁴¹ A Somogy című lap először 1863-ban, majd rendszeresen 1866-tól 1915-ig jelent meg. Alcíme szerint vegyes tartalmú hetilap volt a szépirodalom, művészet, nevelés, ipar, kereskedelem, gazdaság köréből. Főszerkesztőként Roboz István jegyezte. KELLNER 1957. 39–41.

⁴² A Barcs és Vidéke társadalmi, szépirodalmi és közgazdasági hetilapként 1895–1909 között Barcon jelent meg. Felelős szerkesztője és kiadója Skribanek Géza, majd Szilágyi György volt. KELLNER 1957. 9.

⁴³ A Nagyatád 1911–1914 között a Nagyatád és Vidéke Gazdakörének hivatalos közlönyeként Wolf Jenő, majd Katona Géza szerkesztésében megjelenő társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi hetilap volt. KELLNER 1957. 33–34.

⁴⁴ A Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 1842–1848 és 1858–1919 között hetenként megjelenő egyházi lap volt. Kiadóként és felelős szerkesztőként Székács József, Taubner Károly, majd Ballagi Mór, Szóts Farkas, Hamar István és Bilkei Pap István jegyezte. CSEH-MÉSZÁROS 2006. 1278.

⁴⁵ A Tanítók Lapja című tanügyi hetilap a Magyar Református Tanító Egyesületnek hivatalos közlönyeként 1897-től 1944-ig jelent meg. Megjelenésének helye többször változott: Hajdúböszörmény, Debrecen, Karcag. Szerkesztőként Dobó Sándor, Csurka István, Tassi Miklós és Örmös Lajos jegyezte. SZALACSI-RÁCZ 1973. 271–272.

⁴⁶ A Csokonyavidéki Népművelési Egylet 1868 januárjában alakult. Feladatának tekintette főképp olvasmányok által a felnőttek nevelését, emellett népművelés fejlesztését, óvodák alapítását és vasárnapi iskolák szervezését. Szalóky 1885-ben az Egylet pénztárnoka, 1889–1903 között pedig titkára volt. BŐSZE 1988. 243–261.

képemmel ellátott „Bucsuszózat”-ot nyomattam s osztottam ki 200 példányban híveim és volt tanítványaim között.

Legtöbb gondot okozott és legtöbb munkát igényelt a köri értekezleten 1877. évben „A közlegő zsinat és a tanítók” című felolvasásom folytán keletkezett egyesületi és sajtóbeli eszmecsere a református tanítók jogi és anyagi helyzetének javítását illetőleg.⁴⁷ Sokan élesen és gúnyolódva bírálták a „Somogyi memorandum”-ot,⁴⁸ „ágaskodó óriásoknak, kvalifikálhatatlan fecsegőknek” csúfoltak bennünket, de sok lelkes és tehetséges kartárs, tanítóbarát pap és tanár is sorakozott hozzánk, s ennek köszönhető, hogy ma már a református tanító nemcsak tagja a presbyteriumnak, hanem megfelelő képviselést nyert az egyházmegyei, egyházkerületi gyűléseken és a zsinaton is.

Megható és üdvös társas összejövetelet létesítettek az úgynevezett dalárda-versenyek. Az összejövetelet kezdeményezte nagytiszteletű Sarkadi Károly alsoki lelkész úr (1877).⁴⁹ Alsokban mintegy 150 dalárdista jelent meg. Ott voltak a darányiak, csokonyaiak, visontaiak. Mindegyik dalárda külön is énekelte, legszebb volt mégis a templomi együttes éneklésük. Egyik-másik dalárda többit fölülmuló éneklése, dalolása jó tanulság volt a további haladásra nézve.

⁴⁷ A vitaindító cikk a Protestáns Egyházi és Iskolai Lapban jelent meg. A szerző megjegyzése a közölt cikk végén: *Tisztelettel kérem az Evangéliumi (Evangéliumi) Protestáns Lap és a Néptanítók Lapja szerkesztőit e közleményt becses lapjaikba átvenni.* A cikk többek között a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap több számában és a debreceni Evangéliumi Protestáns Lap 11. és 12. számaiban „*pro et contra meum vitatva.*” PEIL 1877. 1541–1544. 1878. 934.

⁴⁸ Az Emlékirat 1878. január 2-án kelt Csokonyában, aláírói: *a belső-somogyi helvét hitvallású egyházmegyei VI. népiskolai kör tanítói nevében és megbízásából: Héjas Dániel rinya-újlaki praeorans-tanító, Molnár István rinya-szentkirályi praeorans-tanító, Szalóky Dániel csokonyai tanító, Vecsei Sándor visontai tanító.* Ebben a tanítók megnövekedett terhei (rajztanítás, testgyakorlat, alkotmánytan és mértan tanítása, faiskola kezelése, ismétlő iskolások oktatása, háziipar tanítása) miatt áttekintették a tanítók anyagi és jogi helyzetét. A tanítók helyzetének rendbetétele érdekében a törvényhozó Zsinat elé szánt javaslatukat 14 pontban fogalmazták meg (feladataik szabályozása, fizetésük minimumának megállapítása, tanítók jogi helyzetének rendezése). Az Emlékirat 1878-ban, *Pécsett nyomtatott ifjabb Madarász Endre könyvnyomdájában. A ref. tanítók helyzetéről* címmel szinte teljes egészében megjelent a Protestáns Egyházi és Iskolai Lap 178. évi 10. számában. PEIL 1878. 296. 301.

⁴⁹ Sarkadi Károly lelkész 1811. január 27-én született Kisasszondon (Somogy vm.), apja Sarkadi István lelkész, anyja Kis Ilona volt. Tanulmányait Csurgón, majd 1827–1833 között Debrecenben végezte, ahonnan Bécsbe utazott. Segédlelkézi szolgálatot végzett Magyarújfaluban, Nemesdédén, Kastélyosdombón, majd Patán. 1836-tól Csurgón professzor és lelkész volt. 1841-ben választották meg az alsoki gyülekezet lelkészének. Felesége Nagy Julianna volt. 1884. május 2-án hunyt el. PEIL 1884. 653. DREKK O. 394t. 80. KRÁNITZ 2012. 130. Egyházkerületi Névtár. 1850. 26. SZABADI 2013. 1050–1051, 1214–1215.
http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1398&Itemid=83.

Alsok (1877) után Darány (1878), Csokonya (1879),⁵⁰ Visonta (1880), Nagykorpád (1881), Csokonya (1882), Somogyszob (?) hívta meg a dalárdistákat. Az illető gyülekezetek nagy érdeklődéssel és áldozatkészséggel fogadták a vendégeket. Csokonyában 1879. május 23-án volt az összejövetel.

Templomunk 1884. évi újraépítése alkalmával — rám vonatkozólag is — nevezetes dolgok történtek. Előre készültünk a költségek beszerzésére. Azon szándékkal, hogy a közönség a vadászati bérletet kértémre át fogja engedni a templomépítési célokra, a társulat pedig körvadászatot fog tartani templomépítési költségekre, én is árveztem az 1882. évi bérbeadás alkalmával, s a bérlet hatévi kötelezettséggel 410 forint évi díj befizetése mellett rajtam maradt. A birtokos gazdák tudták, hogy engem nem a vadászati szenvedély indított árvezésre, hanem a jótékony célra való tekintet, hiszen sohasem vadásztam azelőtt, s még fegyverem sem volt. 140 gazda a bérleti díj legnagyobb részét (253 forintot) elengedte, s csak mintegy 160 forint évi bérlefizetéséről kellett gondoskodnom azon birtokosok részére, akik a birtokukra eső bérleti illetményt követelték. Ez nem lett volna nagy baj, mert a 10–15 vadásztárs könnyen kifizethette volna. Ámde a rendetlen vadásztársak, orvvadászok, az uradalom neheztelése nekem mégis sok kellemetlenséget okoztak. Nem minden vadásztárs fizette be kezemre a bérletet, s emiatt mások helyett is kellett évenként 25–30 forintot fizetnem. Igen kevés térült meg ebből az általam lelőtt vadak árából, mert én csak iskolai szüneteken mentem ki vadászni, amikor már a többiek...⁵¹ A templom javára tervezett körvadászat sem sikerült, összesen mintegy 130 forint jött be ezen a réven. Több vadász már előre ellődözte vagy elzavarta előlünk a vadakat. A közönség kezdetben szépen felkarolta ügyünket: 70–80 hajtó is kijött ilyen alkalomra díj nélkül. Mikor a hat év nagy nehezen letelt, megszabadultam a bérlettől. Utoljára a bérleti díjat elengedő gazdákat öz- és nyúlpörkölttel, borral fényesen megvendégtük. Zene és tánc is volt. Máig is dicsekedve emlegetik a jó ellátást és mulatságot.

A templomépítés időszakában sok dolgom, gondom és kellemetlenségem is volt. Adományokat gyűjtöttünk orgonára, toronyórára, stb. Magam is adtam,

⁵⁰ Csokonyában először 1879. május 23-án szervezték meg a dalosok összejövetelét. Közel kétszázan vettek részt a találkozón a környező falvakból: Alsokról, Darányból, Visontáról, Nagykorpádról, Szobról és Viszlóról. DREKK O. 1225. 92. Szalóky László több visszaemlékezés alapján a többi dalárdaversenyről is beszámol. *Délsomogyi paraszt dalárda-versenyek. A Csokonyai Református Földműves-Énekkar története (1875–1910)*. DREKK O. 1225. 89–102.

⁵¹ A mondatot befejezetlenül hagyta.

s testvéreimet is felszólítottam a szent célra való adakozásra. Én magam a falu asszonyait kerestem fel, s azoknál úrasztali terítőre 120 forintot összegyűjtöttem.

A templomszentelés után pár hónapra sok bajom volt az orgonálási díj miatt. Hogy utódaim s a más egyházbeli tanítótársaim ne kárhoztassanak a rossz precedens miatt, orgonálási díj megállapítását követeltem, hasonlóan az istvándi orgonista 12 mérő gabona fizetéséhez. Ezt is csak úgy kértem, hogy majd a magtárból adják ki akkor, mikor már az egyház a templomépítési adósságait kifizette. Barakonyi lelkész-főnököm nem pártolta ügyemet úgy, mint kellett volna. Egyházi közgyűlés határozatára bízta a dolgot. Ott a többség elutasította a kérelmet, sőt egyesek az egyházból való eltávozásomat is hangoztatták. Ekkor én lemondtam az orgonálásról, s még a templomszentelést (1885) követő húsvét ünnepeken sem orgonáltam. Emiatt panaszt emeltek ellenem az egyházmegyei közgyűlésen, sőt föllebbezésem folytán a püspöki közgyűlésen is. Jellemző körülmény, hogy a presbyterium ezen ügynek egyházmegyei tárgyalására képviselőkül két polgár komámat küldte el. Mindkét helyen azt határozták, hogy ha már elkezdtem az orgonálást, a békesség kedvéért orgonáljak tovább is, a gyülekezet pedig önkéntes adakozásból befolyó gabonával díjazza fáradságomat. Orgonáltam tehát tovább, s az önkéntes adakozásból befolyt évi 2–3 mérő gabonát is elfogadtam, tudván azt, hogy akik ilyen körülmények között adni mernek, bizonyosan szívesen adják azt.

Ama nevezetes húsvét másodnapjának délutánján érdekes bírálati feljegyzéseket találtam a babocsai úti egyik híd új karfáján. Ezen az úton mentem el Komlósdra, nem akarván a faluban járásommal magamnak és másoknak kellemetlenséget okozni, s ekkor olvastam a karfa egyik végén ezt: „Szalóky Dániel hitvány ember, mert tud orgonálni, és mégsem orgonál.”, a másik végén ezt „Szalóky Dániel derék, becsületes ember, az Isten éltesse!” Ez jellemzi az akkori hangulatot irántam. Különbön rövid idő alatt megtértek a templomi közgyűlésen ellenem kiáltozó atyafiak is. Elvi állásfoglalásom miatt (nem a fizetésért való esenkedésből) kellett kiállnom ezen kellemetlenségeket.

(Papi retorziók.)⁵² Ennek annyiban lett folytatása, hogy hideg konyhánk-nak spórhelytessé⁵³ átalakítását, a méhház⁵⁴ tetőzetének befödését, a segédta-

⁵² retorzió (latinból): megtorlás

⁵³ Sparhelt (német): konyhai tűzhely

⁵⁴ A méhház a méhcsaládok elhelyezésére szolgáló védett vagy bekerített földterület, illetve a kasokat, kaptárakat befogadó építmény vagy védett ereszalja.

nítói hivatal szervezését mind tovább-tovább halasztották, s ezzel családomnak kellemetlenséget, nekem sok gondot okoztak, és testet-lelket kimerítő sok gondot szereztek. E tekintetben nemcsak öreg papom nem járt közbe javamra, de úgy vélem, hogy a csokonyai papi hivatalra vágyakozó néhány más pap „hazabeszélése” is akadályozta ügyem előbbre vitelét. Végre azonban a kívánalmak egytől egyig teljesítve lettek, de az orgonálási díjazás kérdését fel sem említettem többé.

Nyugdíjba lépésem, Csokonyából eljövetelem alkalmával s Atádon való tartózkodásom ideje alatt sok szép jelével találkoztam a hívek és volt tanítványaim ragaszkodásának, szeretetének. A nevemre és édesanyám nevére tett alapítványok gyarapításával is megmutatták áldozatkészségüket. A 25. és 40. szolgálati évem betöltésekor rendezett fényes jubileumi ünnepélyek és azokon ajándékba adott értékes emléktárgyak dicséretes bizonyítványai a köznép szívében élő kegyeletnek, elismerésnek és hálának. Ezt megelőzőleg Antal Géza püspök úr⁵⁵ látogatása alkalmával az ő nevére én 200 koronát ajánlottam fel alapítványul. Erre az alapítványok és hagyományozások hosszú, díszes sora következett. Ma már 14 néven 8000 koronára menő alapítványok vannak egyházunkban. Beigazolást nyert tehát azon állásfoglalásom helyesége, hogy a kötelességek lankadatlan teljesítése, a haragtartás, bosszúállás és megtorlás elkerülése előbb–utóbb meghozzák a kiengesztelődést és elégtételt.

Igen nevezetes mozgalom volt Csokonyában az indítványomra megindított gyűjtés a Széchenyi- és Kossuth-szobrok felállítására nézve is.⁵⁶ Egyesek, uradalmak, egyesületek versenyre keltek, hogy a szükséges 5–6 ezer koronát összehozzák.⁵⁷ Műkedvelői előadásokat, majálisokat, bálokat, dalárda–esté-

⁵⁵ Antal Géza 1866-ban született Tatán. Iskoláit szülőhelyén kezdte, Pápán folytatta, ahol a gimnázium felsőbb osztályait és a teológiát végezte. Külföldre ment, Utrechtben tanult. 1888-tól gimnáziumi tanár volt Pápán, 1899-től a dogmatika, 1917-től a bölcsészet rendes tanára lett a pápai teológián. 1914-től a dunántúli egyházkerület főjegyzője, 1924-től püspöke volt. 1924-ben a tanárságról lemondott, komáromi, majd 1927-től pápai lelkész lett. 1934. december 30-án hunyt el. ZOVÁNYI 1977. 28-29. TUNGLI 1997. 13-14. SZÖGI 2000. 166 (2025. sz.). BOZZAY-LADÁNYI 2007. 174 (2067. sz.).

⁵⁶ A gyűjtés 1896 tavaszán indult. Szalóky „Honfiúi szózat honleányainkhoz” és „Áldozattétel a hazafiság oltárán” címmel felhívást intézett Csokonya lakosaihoz. A felhívások után egy héttel már 800 forint gyűlt össze a szoborállítás költségeire. DREKK O. 1225. 113-115.

⁵⁷ A gazdák elhatározták, hogy a közös legelőből kiszakítanak tíz holdat, azt burgonyával ültetik el, a terményt szeszgyárnak adják el, a kapott összeget a szoborállítás költségeire fizetik. Azon kívül Lőrincz János kezdeményezésére elhatározták, hogy minden évben fizetnek 10 forintot a szobrok felállításáig. A Polgári Olvasókör 50, a Társaskör 25 forintot adományozott. DREKK O. 1225. 114.

lyeket is rendeztünk e célra. A pénz csakhamar egybegyűlt. Én is adtam erre a célra 200 koronát. A mellszobrokat Ligeti Miklós fővárosi szobrász⁵⁸ készítette el, meglehetősen művészi kivitellel.

Nagy aggodalomban voltunk a szobrász késedelmessége miatt. A szobrok ugyanis csak a leleplezésre kitűzött nap előtti estén érkeztek meg a vonaton, s éjjel kellett azokat a már leállított talapatokon elhelyezni.

A leleplezési ünnepélyre (1906. október 14.) a tengernyi sokaság között járási, megyei tisztviselők, országgyűlési képviselők, Kossuth Ferenc miniszter⁵⁹ is megjelentek. A leleplezési ünnepi beszédeket a szobroknál két elemi iskolai tanító (Szalóky Dániel és Arany Bálint)⁶⁰ tartotta.⁶¹ A banketten 2–3 száz étkező vett részt, s szebbnél szebb felköszöntések voltak.

Későbbben arra is elegendő pénz folyt be, hogy a szobrokat megfelelő kerítésekkel láthattuk el. Gróf Széchenyi szobra a grófi park utcaszéli belső részén állíttatott fel, a Kossuth-szobor pedig a református templomtér déli részén.⁶²

A rendező bizottság tagjai ezek voltak:⁶³ Arany Bálint, Bartonics F., Brodszky Károly,⁶⁴ Buzsáky József,⁶⁵ Csapó József,⁶⁶ Csorbás A., Domián Im-

⁵⁸ Ligeti Miklós (1871–1944) impresszionista szobrász Stróbl Alajos tanítványa volt. Szobrászatot Bécsben tanult, majd Párizsban, a Julian Akadémián festészetet is. Leghíresebb alkotása a Városligetben látható Anonymus szobor (1903). BERZA 1993. II. 29. UJVÁRI 2000. 535. MARKÓ 2001–2007. IV. 235.

⁵⁹ Kossuth Ferenc 1841. november 16-án született Pesten. Tanulmányait a párizsi politechnikumban és a londoni egyetemen végezte. Ezután mérnökként dolgozott Angliában, majd Genovában, Cesenában, Nápolyban. 1894-ben hazaköltözött. 1895-ben a tapolcai körzetben országgyűlési képviselőnek, majd a Függetlenségi és Negyvennyolcas Párt elnökének választották. 1906–1910 között a Wekerle kormányban kereskedelmi miniszter volt. 1914. május 25-én hunyt el. MARKÓ 2001–2007. III. 1106–1107.

⁶⁰ Arany Bálint 1874–1875 között Nemeskiszaludon segédtanítóként, 1877-től 1886-ig Somogyviszlón, majd 1886-tól 1925-ig Rinyaujlakon rendes tanítóként szolgált. Zsinati képviselő volt, és az Országos Református Tanítóegyesület díszelnöki tisztét is betöltötte. 1925-ben vonult nyugdíjba. 1943. január 16-án hunyt el 89 éves korában Gyömrőn. Egyházkerületi Névtár. 1875. 39. SZABÓ 1929. 172, 287. DPL 1943. 21.

⁶¹ A Kossuth szobor leleplezésénél Szalóky, a Széchenyi szobornál Arany Bálint mondta az ünnepi beszédet. DREKK O. 1225. 116.

⁶² Ma már csak Kossuth mellszobra látható, Széchenyi szobrát ugyanis „1945-ben traktorral ledöntötték, és ismeretlen helyre vontolták. Helyén azóta csak a szégyen gyalázata áll.” DREKK O. 1225. 118.

⁶³ A nevek rosszul olvashatóan, rövidítve szerepelnek a szövegben. Nem mindegyik bizottsági tag személyazonosságát sikerült pontosan megállapítani.

⁶⁴ Brodszky Károly az 1900-as és az 1910-es években a barcsi sertéshizlalo részvénytársaság és a dunántúli gazdasági szeszgyárosok szeszfinomító részvénytársaságának igazgatótanácsi tagja volt. Tiszti Névtár. 1905. 557, 1906. 583. 1907. 597, 599. 1908. 612, 614. 1909. 6378, 639. 1910. 675, 677. 1911. 684, 687. 1912. 704, 707. 1913. 731. 1914. 757, 761. 1915. 785, 789. 1916. 770, 774. 1917. 781.

⁶⁵ Buzsáky József csokonyai gazda volt. Presbiteri jegyzőkönyv. 418.

re,⁶⁷ Domokos István,⁶⁸ Fonay Ágoston,⁶⁹ Horváth Zsigmond Ágoston,⁷⁰ István György,⁷¹ Lőrinc János,⁷² {...}⁷³ A., Löwy Adolf jegyző,⁷⁴ Lőnyi M., Máté Lajos,⁷⁵ Magyar István,⁷⁶ Mad. Gy., Pittner György,⁷⁷ Felső Sáfár József, Nagy Sáfár János,⁷⁸ Szalóky Dániel elnök, gr. Széchenyi Géza,⁷⁹ Széki Elemér,⁸⁰ Tanca S.

⁶⁶ Csapó József a csokonyai gyülekezet presbitere, gondnoka és községi elöljáró, községi bíró volt. Presbiteri jegyzőkönyv. 258, 355.

⁶⁷ Domián Imre Csokonya (Rinyaújlak, Visonta) jegyzője volt. Tiszti Címtár. 1906. 112. 1907. 112. 1908. 113. 1909. 118. 1910. 122. 1911. 125. 1912. 127. 1913. 131. 1914. 134. 1915. 135. 1916. 148. 1917. 158. 1918. 102.

⁶⁸ Domokos István a csokonyai iskola gondnoka volt. Egyházkerületi Névtár. 1901. 26. 1903. 21. 1904. 21. 1905. 21. 1906. 21. 1907. 26. Szó lehet esetleg még Domokos Illésről, aki a csokonyai gyülekezet gondnoka volt. Egyházkerületi Névtár. 1901. 26. (A szövegben: *Domokos I.*)

⁶⁹ Fonay Ágoston a Csokonyavidéki Népmvelési Egylet jegyzője volt 1882-ben és 1884–1913 között. BÖSZE 1988. 251–252.

⁷⁰ Horváth Zsigmond Ágoston ferences szerzetes, katolikus plébános 1856. november 12-én született Hidesgésen (Sopron vm.), apja Horváth Ferenc zsellér, anyja Szalay Mária volt. 1881-ben szentelték pappá. 1891-ben vették fel a veszprémi egyházmegyébe. 1891-től Baracson káplánként, majd 1893-tól Erdőcsokonyán plébánosként szolgált. PFEIFFER 1987. 530.

⁷¹ István György csokonyai gazda, egyháztag volt. Presbiteri jegyzőkönyv. 409.

⁷² Lőrincz János egyháztag és községi elöljáró volt. Ő is köszöntötte a 40 éves tanítói jubileumát ünneplő Szalóky Dánielt. Presbiteri jegyzőkönyv. 357. DPL 1906. 829.

⁷³ Olvashatatlan vezetéknev.

⁷⁴ Löwy Adolf a Csokonyavidéki Népmvelési Egylet könyvtárnoka volt 1897–1910 között. BÖSZE 1988. 252.

⁷⁵ Máté Lajos lelkész 1865. május 31-én született Darányban (Somogy vm.), apja Máté Lajos lelkész, anyja Záborszky Mária volt. Elemi iskolai tanulmányait Darányban és Pozsonyban, a középiskolát Csurgón és Debrecenben, a teológia első 3 évfolyamát Debrecenben, a negyediket Pápán végezte. Kápláni szolgálatot végzett Darányban, Hedrehelyen, Gigében, Kutason, Magyarladon és Somogyhatvanban. 1892-ben a magyarladi gyülekezet választotta meg lelkészének, ahol 1895-ig szolgált. Ezután félévig Kálmáncsán volt lelkész. 1896-ban Somogyvisontára került. 1931-ben vonult nyugalomba. Felesége Paál Irma volt. 1937. szeptember 13-án Baracson hunyt el. KRÁNITZ 2013. 839–841.

⁷⁶ Magyar István helybeli kovácmester volt. Presbiteri jegyzőkönyv. 323.

⁷⁷ Pittner György helybeli vendéglős volt. DPL 1898. 332.

⁷⁸ Felső Sáfár József és Nagy Sáfár János a falu lakói, a gyülekezet tagjai, világi elöljárók voltak. Presbiteri jegyzőkönyv. 312.

⁷⁹ Gróf Széchenyi Géza (1860–1930) császári és királyi kamarás, főrendiházi tag. Beutazta Észak-Amerikát, Kelet- és Dél-Afrikát. 1901-ben feleségül vette Hoyos Terézia grófnőt. Visonta-csokonyai birtokán élt. FABRO–UJLAKI 1905. 106.

⁸⁰ Széki Elemér 1850. december 27-én született Pápán, apja Széki Béla főiskolai tanár, anyja Kimiti Julianna volt. Elemi iskoláit Lukafán, Kisbajomban, Csokonyán és Pápán, gimnáziumi tanulmányait és a teológia első évét Pápán végezte, a II–IV. évet pedig a budapesti teológiai akadémián. A budapesti egyetem bölcsészeti karának is hallgatója volt, természettudományokat és arab nyelvet tanult. 1873-ban a gyönki gimnázium tanára lett, latin és német nyelvet, természetrajzot és éneket tanított. 1875-ben az első, 1876-ban a második lelkészképzés vizsgát is letette a dunamelléki egyházkerületben. 20 évig tanított Gyönkön. 1892-ben a Révkomárom-

Az utazások és utaztatások ismertetésére külön lapokat kell szentelnem.

Már gyermekkoromban szerettem utazgatni. Édesapám testvérhúgához (Zsófi nénihez) Gergelyibe, édesanyám nővéréhez (Juli nénihez) Mihályházára kisgyermekük megszületése után rendesen elmentem édesanyámmal együtt. A Gergelyiben tett látogatást követő napon (csábítva a jó ellátástól) egymagam is elmentem a gyerekágyas Zsófi nénihez. De bizony ekkor csak piritott kenyeret kaptam, amiért aztán testvéreim sokáig csúfoltak. Mihályházára elmenetelünk előtt ugyancsak jó szófogadó voltam ám. Édesanyám hívására nem azt mondtam, mint máskor, hogy „mi a?”, hanem azt, hogy „tes-sék!” Édesanyám már az úton kioktatott, hogy ne mohózkodjam ám az évésben. De bizony nehéz volt ezt megállni mindaddig, mígnem édesanyám az asztal alatti lábnyomogatással nem jelezte neheztelését. Ezek az esetek bizonyítják, hogy gyermekkoromban nagyon sovány kosztot élődhettem.

Diákkoromban édesapám testvérel (a Károly bácsival) gyalog elmentem Balatonhenyére. Édesapámmal máskor, gabonavitelkor kocsin elmentem Sopronba, majd Kőszegre. Ez utóbbi helyre utazásunk alkalmával a kocsi tetején elhelyezett ünnepi fekete kabátom Sárvár és Vép között lecsúszott, elveszett. Midőn ennek keresésére mértföldnyi távolságokra futva visszamentem, annyira elfáradtam, kiéheztem és kimerültem, hogy egy-egy dobásnyira való visszautazásra ájuldozva kellett le-ledülnöm az árok partokra, a nagy éhség meg arra kényszerített, hogy kanászbojtártól kértem el penészes maradék kenyerét. A kabát sohasem került elő, pedig útjártamban a plébános urakat is még megkértem a templomi kihirdetésekre. Édesapám nem győzött várni Vépen, elindult Kőszeg felé, de lassan hajtott, vissza-visszanézett, s így szerencsére hamarosan utolértem.

Pápára és vissza (15 km) legtöbbször gyalog mentem. Ünnepekre még Győr, Komárom, Esztergom és Bars megyékbe is gyalog elmentem mendikánsnak. Egy ilyen alkalommal egyszer Győrben egy korcsmapadon háltam meg, s veszttemre itt a padsorokban lévő bundát fejem alá tettem, s ettől megszámlláthatatlan mennyiségben leptek meg a bolhák és tetvek. A Győr és Ács közötti egyik folyó vizében végeztem el a vadászt és mosakodást.

ban tartott egyházkerületi közgyűlésen szentelték lelkésszé. Abban az évben választották meg a csokonyai gyülekezet lelkészévé, állomáshelyét 1893-ban foglalta el. 1908-ig volt erdőcsokonyai lelkész. Felesége Szentes Julianna, majd Csengeri Etelka volt. 1908. november 16-án hunyt el. DREL I. 1. u. Erdőcsokonya. 1, 10. DREKK O. 394t. 254. KÁLMÁN 1905. 43, 109. 119, 126, 131, 137, 142, 147, 153, 158, 163, 169, 175, 181, 187, 194, 203, 208, 214, 222, 228, 229, 398–399. DPL 1909. 159–162 (1851. január 1-én született!). SZABÓ 1929. 165. BECK 1935. 43.

Pápáról egyszer Patkó Károly tanuló⁸¹ elhívott bennünket cseresznyeszedésre a Somlyóra. Jóllakás után az észak-nyugati oldalon lévő pincéjüktől út nélkül mentünk fel meredek sziklafalakon át a váromladékra. Ott nemzeti dalokat énekeltünk, s aztán egy meredek külső falon felmáztunk egy leszakadt mennyezetű terem belső falszéleire, hogy helyet találjunk nevünk bevésésére. Ott volt is elég hely nevünk beírására, de életveszélyes dolog volt az onnan való lejövetelünk.

Udvarhelyi segédtanító koromban principálisom deák fiával együtt gyalog mentem el Szigetvár–Pécs érintésével Mohácsra, s onnan a Csele-patak melletti Lajos király emlékszobrához.

Csokonyából részint privát passzióból,⁸² részint növendékeimmel, tanító-társaimmal tanulmányutazások, társas kirándulások céljából sokfelé tettem utazást. Voltam a növendékekkel többször a közeli erdőben, az újlaki cserben, majd (a visontai és rinya-újlaki kollegákat és tanítványaikat is csatlakozásra kérve) Babócsán, Baracson, Szigetváron, Pécsen. Baracson a távirás módját mutatták meg, és érzékeltették tanítványainkkal a villanyáramot, a Dráván meghajóztatták őket, Szigetváron az uradalmi telefonállomásról telefonozhattak a dencsházai tanító úrnak s tanítványainak, és meghívhattuk őket másnapra a megye határánál való találkozássra. Emellett megnézhatték a várt s a Zrínyi emlékszobrot, ahol a vonatkozó történeteket mondták, s a verseket szavalták el, és nemzeti énekeket énekelték. Az ünnepély végeztével másnap kiverttük őket Botyka felé a baranyai határhoz, ahová már előző nap meghívtuk a dencsházai, baranyai iskolásokat is. Pécssett iskolákat, templomokat, nyomdát, temetőt, stb. néztek meg, a nagyobbakat a pécsbányatelepi bányákba is levittük. Mindezen községek, illetőleg városok tanítóit előre értesítettük oda-utazásunk idejéről, akik aztán zászlók alatt kivonult tanítványaikkal vártak bennünket, bekísértek, elszállásoltak, s gulyásos levessel, túrós tésztával, mást süteménnyel, sajttal, sörrrel vendégeltek meg bennünket.

Felejthetetlenek lesznek a néhány tanítótársammal messze vidékeken teljesített tanulmányi utazásaink is. Leggyakoribb útítársam volt Nagy Lajos (szentai tanító),⁸³ majd utóbb Zsinka János (volt magyarújfalui),⁸⁴ egyszer

⁸¹ Patkó Károly tanuló Nagypiritről származott. KÖBLÖS 2006. 372, 379, 405, 414.

⁸² passzió (latinból): szenvedély, kedvtelés

⁸³ Nagy Lajos az 1880-as évek elejétől Csökölyön másodtanítóként, 1888-tól Kistamásiban rendes tanítóként működött. 1896. szeptember 30-án a szabási gyülekezet választotta meg tanítójának, ahol 1904-ig szolgált. 1905-től 1923-ig szentai tanító volt. DREL II. 138. a. 1888. aug. kgy. 18. 1897. jún. kgy. 41. 1904. aug. kgy. 74. Egyházkerületi Névtár. 1882. 18. 1884. 18. 1885. 20.

Erdélyben Elekes Sándor (gárdonyi tanító)⁸⁵ is. Az általam kedvelt Baranya vármegyébe többször elmentünk, gyakran egymagam is. Egyszer a középtanodai tanárokkal s Nagy Lajos utitárssal Fiumébe s onnan hajón Abbáziába is elmentem. Ott a tenger vizében megfürödtem, s onnan egy üveg tengervizet is hoztam „útban lévő” első unokám megkereszteltetésére. Idehaza a sós vizet akkori összes tanítványaimmal is megkóstoltattam.

Sándor fiammal s egy más alkalommal egyszer Nagy Lajossal Daruvárra, Pákrácra, Lipikre is elmentem. Gézát egyszer a vasúti felvételi vizsgára Zág-rábba kísértem el. Budapestre a református tanítói és országos gyűlésekre minden évben (néha kétszer is) felutaztam, s ottilétem alatt a gőzfürdőket rendszeresen használtam. Innen mentem el egyszer a nagy árvízveszedelem után egymagam Szegedre. A város megszemlélése után sorra jártam a vendéglőket, hogy Szeged speciálitását, a „halpaprikás”-t megrendelhessem. Sokáig nem sikerült. Végre egy öreg matróna korcsmárosné szívéhez megtaláltam a kulcsot az óvodából hazajött kis unokájával való tréfálkozásban. Hamarosan hozatott halat a Tiszaparttól, sőt kevés pénzemért finom ménesi bort is kaptam hozzá. Felajánlotta közvetítését {...}⁸⁶ vagy tarhonya megrendelésemnél.

Budapestről másszor felső Magyarországra mentem el Nagy Lajossal és Zsinkával. Kassán, Miskolcon, Bánrévén át Dobsináig vonaton, onnan Gömör felső részén át Poprád, Nagyszalók érintésével Tátrafüredre gyalog mentünk. Visszajövet vonaton Ruttkán, Turócszentmártonon, Zólyomon át szinte vonaton Selmechányára utaztunk, onnan aztán Hatvan–Budapest felé hazajöttünk.

1886. 20. 1887. 21. 1888. 22. 1889. 33. 1890. 41. 1891. 37. 1892. 33. 1893. 34. 1894. 36. 1895. 36. 1896. 35. 1897. 30. 1898. 32. 1899. 37. 1900. 36. 1901. 44. 1902. 44. 1903. 32. 1904. 32. 1906. 19. 1907. 24. 1908. 34–35. 1909. 30–31. 1910. 32–33. SZABÓ 1929. 54.

⁸⁴ Zsinka János 1864-ben született Szilasbalháson. Tanulmányait: a gimnázium első három osztályát, majd a tanítóképezde 3 évfolyamát Pápán végezte, és 1879-ben szerzett tanítói oklevelet. 1879-től Nagybjomban ideiglenes segédtanító, majd Hobolban helyettes tanító, ezután ismét Nagybjomban segédtanító volt. 1884-től Magyarújfalun tanított. 1915-ben nyugalomba vonult. Balatonaligai birtokára költözött, ott élt haláláig, 1921. január 8-ig. Pápai Református Kollégium értesítői. 1874/75. 35. 1875/76. 34. 1876/77. 51. 1878/79. 48. Egyházkerületi Névtár. 1880. 24. 1882. 22. 1884. 26. 1885. 29. 1886. 29. 1887. 29. 1888. 30. 1889. 31. 1890. 38. 1910. 52. LA-KATOS 1932. 13–15.

⁸⁵ Elekes Sándor 1890-től segédtanító volt Csokonyában Szalóky Dániel mellett, 1891-től helyettes tanító Kiskovácsiban, 1893-tól pedig vallásitanító a gardonyi községi iskolában. Egyházkerületi Névtár. 1891. 23. 1892. 28. 1893. 30. 1894. 26. 1895. 26. 1896. 24. 1897. 21. 1898. 22. 1899. 25. 1900. 24. 1901. 34 (Elekics Sándor!). 1902. 34. 1903. 26. 1904. 26. 1905. 26. 1906. 26. 1907. 33. 1909. 44–45. 1910. 46–47. SEBESTYÉN 1928. 188.

⁸⁶ Egy olvashatatlan szó.

Nagyon szép volt a dobsinai jégbarlang. Hegy-völgy változatosságával régényes táj volt Felsőgömör, gyönyörű látvány volt a már Gömör megyéből egyszer-másszor látható Lomniczi csúcs a délutáni napsütéses fénycsíkjaival. Érdekes volt a felső-gömöri elhanyagolt kultúra (háztájban, ruházatban, földművelésben, stb.) összehasonlítása a szepesi fejlett kultúrával. Tátrafüreden mint tanulmányi utazó tanítók a háznagytól jól bebútorozott padlásszobát kaptunk (összesen 1 forint 90 krajcárért) éjjeli szállásul. Másnap (sajnos) a sűrű felhőzet és eső esés miatt le kellett mondanunk a Lomniczi hegyre felmenetel élvezetéről. A kalauz kötelébe kapaszkodás mellett 6 forintért vezetett volna fel bennünket.

Érdekes volt még a Selmezbányán való időzésünk. Az erdészeti akadémia, stb. megnézése után lementünk a bányába, s annak több részletét lóvonatú kocsin menve vizsgáltuk meg. Megnéztük a kősziklának dinamittal való betöréseit is, amellyel utat akartak nyitni a szomszéd város bányájához való átmegetésre. Selmezbányán történt meg az, hogy mivel az én Kassára post restante⁸⁷ érkezett pénzem elhamarkodásból visszaküldték, s egymás pénzét kommunizálva Selmezbányáig jól elköltöttük, hármunknak alig volt több egy forintunknál. Sürgönyileg ide utalt pénzem is csak másnap érkezett meg. Az ottani egyik postakiadónő — látva fennakadásomat — önként felajánlott zsebpenzéből 10 forint előleget, amit én (tiltakozása ellenére) csak úgy fogadtam el, hogy zsebórámat nála hagytam zálogban. Míg a pénzt meg nem kaptam, bizony csak barna péksüteményt és gyümölcsöt ehettünk, a bányakalauznak is csak utólag küldhettük meg az 1 forint borraivalót.

Itt említem meg, hogy mikor később Sándor fiamat az erdészeti akadémiaára Selmezbányára elkísértem, onnan késő este és éjjel egymagam mentem el 20–25 kilométernyire Léva felé. Éjfél tájban értem el egy vendéglőben azt a fuvarost, aki elvinni ígérkezett, de Selmezbányán nem vált be. Vele aztán a maga falujáig, a lakásáig elmentem, ahol meg is háltam, s csak pár órai pihenés után gyalogoltam kora hajnalban Léva felé. Félelmetes volt a Selmezbányán alul elterülő erdőben való magános utazásom, mert az útszélhez közel kolompár cigányok tanyáztak és tüzeltek. Ők azonban — szerencsére — az én kopogás nélküli lassú lépteimet nem hallották.

Ezen utazás alkalmával történt, hogy útiköltségem fogytával idősebb Szalóky I. sógoromat kértem fel, hogy küldjön utánam néhány forintot, sógo-

⁸⁷ *post restante* (francia): postán maradó

rom pedig az asszonyok tanácsára egy, a takarékoságról prédikáló üres levelet küldött utánam. Erre én válaszlevelemben postabélyeget, levélpapírt és levélborítékot küldtem neki vissza, hogy költségei megtérítve legyenek.

Nagyon érdekes volt egyszer a három hétig tartó erdélyi utazásunk is. Itt már Elekes Sándor (az oláh-tolmács kollega) is csatlakozott hozzánk.

Budapestről menet Arad, Déva, Piski, Gyulafehérvár felé mentünk. Piskiről elrándultunk Vajdahunyadra is. Gyulafehérvárról elgyalogoltunk Tövisre, Elekes Sándor nővéréhez, s ott kissé megpihentünk, kürtös kalácsfánkot, stb. ettünk.

Onnan átballagtunk Magyarigenbe, a híres Bod Péter⁸⁸ ekléziájába, Elekes Sándor gyógyszerész sógorához. Nála töltöttünk el 1–2 napot, s addig minket erdélyi speciálításokkal (tokánnal, stb.) és finom erdély-hegyaljai jó borral traktált meg. Az itteni templomban egyik délutáni istentiszteleten mi fungáltunk: én voltam az imádkozó pap, a többi útitársak voltak a kántorok.

Innen Tövis, Balázsfalva, Héjasfalva érintésével Brassóba, majd Sepsiszentgyörgyre mentünk el vonaton. Ott megháltunk: én Nagy Lajossal egy⁸⁹ lapszerkesztőügyvédnél (Széki Elemér barátjánál), Zsinka és Elekes pedig a magát nagyra tartó s a kezdetben minket fumigáló,⁹⁰ egy Csinódi nevű állami elemi iskolai igazgató tanítónál. Híres méhész is volt ez a kollega, de bizony másnap Zsinka szakszerű bírálatára (hosszú bajuszát lekonyítva) megadta magát.

Sepsiszentgyörgyről gyalog mentünk Málnásra a „büdös barlang”-hoz. Útjártunkban egy 12–13 éves székely fiú szólított meg bennünket a faluvégen

⁸⁸ Bod Péter 1712. február 22-én született Felsőcernátonban (Háromszék vm.). 1724-től Nagyenyeden tanult. 1728-tól Nagybányán tanított. 1732-ben visszatért az enyedi kollégiumba, ahol subscribált. A könyvtár kezelője és a héber nyelv segédtanára is volt. 1740-től 1743-ig Leidenben tanult. Hazatérte után Hévízen (Olthévíz, Nagy-Küküllő vm.) lett lelkész. 1749-ben választották meg magyarigeni (Alsó-Fehér vm.) lelkésznek, ahol haláláig, 1769. március 3-ig szolgált. Jelentős művei: *Szentírás értelmére vezető magyar leksikon*. Kolozsvár, 1746. *A szent bibliának historiája*. Nagyszeben, 1748. *Magyar Athenás*. Nagyszeben, 1766. *Kösziklán épült ház ostroma*. Kocsi Csergő Bálint latin munkájának fordítása. Sajtó alá rendezte bevezetéssel és jegyzetekkel Szilágyi Sándor. Lipcse, 1866. SZINNYEI 1891–1914. I. 1126–1131. BOZZAY-LADÁNYI 2007. 274 (3039. sz.).

⁸⁹ Eredetileg a szövegben: *Málik nevű*. Málik József (1849–1901) tanár, újságíró, szerkesztő. Tanulmányait a budapesti teológiai akadémián végezte 1870-től, ahol 1872–1873 között Ifjúsági Lapok címmel havi folyóiratot szerkesztett. 1873-tól a sepsiszentgyörgyi Református Székely Kollégium tanára, majd ugyanott a leánypolgári igazgatója volt, a Székely Tanügy pedagógiai folyóirat, a Nemere című politikai hetilap, majd 1882-től a Székely Nemzet című folyóirat megalapítója és szerkesztője. 1882-ben ő hozta létre Sepsiszentgyörgyön a Jókai nyomdát. SZINNYEI 1891–1914. VIII. 449–450. BELICZAY 1955. 223. MARKÓ 2001–2007. IV. 448–449.

⁹⁰ fumigál (latinból): semmibe vesz, lekicsinyel, lefitymál

kívül. „Instálom⁹¹ kigyelmeteket – úgymond – adjanak egy szál gyufát!” Mikor mi erre azt feleltük, hogy „macska farka kell neked, nem gyufa”, azt kiáltotta utánunk, hogy „a kutyák húzzák le kigyelmeteket!” (Ez a székely rossz-seb).

Málnáson megnéztük a halálfejes fojtógázás barlangot, aztán megfürödtünk. Fürdés közben ugyancsak fel kellett ám tartani orrunkat a vízszínen jóval fölül (ahol a meggyújtott gyufa is elalszik), hogy meg ne fojtson bennünket a kengáz ereje. Ott megháltunk.

Itt történt, hogy szegény Elekes, aki egy ágyban hált velem, nem tudott horkolásom miatt aludni. Fel-felült az ágyban zúgolódva, bosszankodva. Ezt a jelenetet aztán az utazásunkat versben leíró ifjabb Csire István káplán⁹² elmés tréfás képekkel illusztrálva mutatja be. (Lásd e könyvet Zsinka Jánosnál Ali-gán!)⁹³

Büdös barlangtól másnap a (tengerszemszerű) Szent Anna tóhoz mentünk, onnan a meredek Hargita hegyen át (a lejáratot a tetőn erre-arra keresve) medvebarlangok között, járatlan utakon, a sziklafalakon egymást leeregetve, nagy viszontagságok után mentünk le Tusnádfürdőre. Ott megfürödtünk, s addig elszakadt topányainkat varrattuk meg. Tusnádtól rettenetes gyaloglást tettünk (Elekest estére kelve ki is lelte a hideg) Zsögödig, ahol a község bírójánál megháltunk.

Ezen útjártunkba igen jellemző és nevezetes dolog adta elő magát. Hogy kissé megpihenjünk, a székely népeletet közelebről megismerhessük és egy kis borítókát vehessünk magunkhoz, Csikszentmihályon bementünk egy vendéglőbe, s ott egy külön asztal mellé letelepedtünk, a kizárólagos elöljárókat megismerhessük. A másik asztal mellett a községi elöljárókkal mulató csikszere-dai végrehajtó igen gyanús pillantásokat vetett reánk, kémeknek nézett ben-

⁹¹ instál (latinból): kér, kérvényez

⁹² Ifjabb Csire István lelkész Csoknyán (Mezőcsokonya) született 1863. április 17-én, apja idősebb Csire István lelkész, anyja Matolcsi Zsófia volt. Elemi iskoláit a nagybajomi izraelita iskolában, a középiskoláit Csurgón, Pápán és Sárospatakon, a teológiát Pápán és Debrecenben végezte. 1885-től segédlelkészként szolgált a belső-somogyi egyházmegyében: Nagykorpádon, Csokonyában, Görgetegen, Gigében, Nemesdédén, Viszlón, Hedrehelyen, Kálmáncsán. 1894-től 1906-ig Orcin szolgált rendes lelkészként. 1906. szeptember 22-én foglalta el lelkési állását Bálványoson (külső-somogyi egyházmegye, Dunamelléki egyházkerület). 1932-ben hunyt el. Dunamelléki Református Egyházkerület Közgyűlési Jegyzőkönyvei. 1912. nov. közgy. 340. 1932. nov. közgy. 9. Egyházkerületi Névtár. 1891. 41. 1892. 25. 1893. 27. 1894. 30. 1896. 36. SZABÓ 1929. 401. BECK 1935. 19. KRÁNITZ 2012. 254.

⁹³ Zsinka János volt magyarújfalui tanító 1915-ben balatonaligai 4 holdas birtokára vonult vissza, a „pezsgő aligai társaság központja, majd a nyaralótelep igazgatója lett”. Ott élt 1921. január 8-án bekövetkezett haláláig. LAKATOS 1932. 14–15.

nünket, s mikor a bíró (Vörös Ignác) mellénk telepedett, számunkra egy itce bort is rendelt, felköszöntöttük a székely testvéreket, mire a végrehajtó így válaszolt: „Isten éltesse az urakat is, ha igaz járatban vannak!” A székely bíró erős önbizalommal felelt azon aggályoskodó kijelentésünkre, hogy Erdélyben igen sokan vannak az oláhok. „Majd elbánunk mi azokkal, instálom – mondta – a nagymagyarországiak ne segítsenek, csak nézzenek bennünket!”

Onnan aztán mi továbbutaztunk, de csak Zsögödig mehettünk el, nem Csikszeredáig, mint terveztük. Másnap reggel a zsögödi bírót, házigazdát 5 forintért fuvarosnak megfogadtuk (mert lám Elekes igen kifáradott), hogy bennünket Csikszeredán át Székelyudvarhelyre vigyen el. Mikor Csikszeredát elértük, szembejött velünk kocsin Vörös Ignác bíró, s visszafordulva kísért be bennünket a város piacáig. Innen elküldte legényke kocsisát a végrehajtóért, s mivel mi nem akartunk várni, kocsinkra ült fel, azon nyilatkozattal, hogy egy darabig elkísér bennünket. Mi azt gondoltuk, hogy most meg pálinkával akar bennünket megtraktálni, vittük-vittük egészen a csendőr laktanyáig. Ott leszállt, arra kérve bennünket, hogy várjuk meg. Bement a csendőrörsre jelenteni, hogy a „kémek” itt vannak künn az utcán. A csendőrörs akkor kelt fel, akkor öltözködött újra, mert mint utóbb megtudtuk: korcsmáról korcsmára kerestek bennünket a múlt éjjel. Mi nem győztük várni Vörös Ignác kijövetelét, mind a négyen bementünk az őrsparancsnokhoz jelentkezni. Ő mindjárt látta, hogy „nagymagyarországi” utasok vagyunk, s azonnal elbocsátott bennünket. Mikorra kocsinkhoz az utcára kimentünk, a végrehajtó a lőcsbe kapaszkodva várt bennünket, de bizony bennünk „kémeket” nem foghatott. Megnyugodtunk a nagy hajsza után azon tudatban, hogy itt az ország szélén nem fölösleges az ilyen túlhajtott ellenőrzés sem.

Székelyudvarhelyen a nevezetesebb tanintézményeket megtekintettük, s aztán a délutáni vonaton továbbutaztunk Héjasfalván át Segesvárra. Ott 3–4 órát késtünk, mialatt a király születési évfordulójának előestéje lévén tanúi voltunk a hivatalos közegek ünneplő lojalitásának, de láttuk, hogy az ottani százszok között az oláhság is igen el van szaporodva. Az ünnepélyt megelőzőleg volt időnk arra is, hogy a segesvári csatatér azon részletét, ahol (Skariatin?) orosz tábornok emlékszobra⁹⁴ dísztelenkedik, megtekintsük. Innen késő esti vonattal visszamentünk Gyulafehérvárra. Hajnalban már ott hallgattuk az ágyúlövöldözést a király születési évfordulójának emlékére. Gyulafe-

⁹⁴ Skariatin orosz tábornok 1849. július 31-én a segesvári csatában elhunyt. Kápolnaszerű emlékműve a harctér feletti dombon áll.

hérvárról Nagyenyedre mentünk, ahol a híres Bethlen-főtanodát⁹⁵ s az oláhok által meglődözött várfal-kerítéses református templomot, stb. néztük meg. Innen Gyéres–Tordáig mentünk vasúton, s ott kiszállva elmentünk gyors trappban a tordai hasadék megtekintésére. Végig is mentünk rajta. Azután kincses Kolozsvárra érkeztünk. Ott Mátyás király szülőházát, több templomot, iskolát, stb. megnéztünk. Innen aztán Csucsán át Nagyvárad–Szolnok érintésével Budapestre, s onnan hazautaztunk. Összes költségem 40 forint körül volt. Máskori körutamon sem költöttem többet 35–40 forintnál.

Egyik nyáron — mivel útitársaim elpárologtak mellőlem — egymagam mentem el Baranyába, Siklóstra, onnan tovább. Siklóson Zeke Lajos lelkész barátom⁹⁶ kihívott szölei pincéjébe borozgatni. Elmerengtünk a múltak felújított diákkori emlékein, s iddogáltunk. Egyszer csak észreveszem, hogy kevés időm van már a Villányba való gyalogutazáshoz arra, hogy az Eszék felé induló vonathoz jókor odaérhessek. Nagy sietve ellódultam kevés útravalómmal s az útra adott egy pint borommal együtt. Jegyet még válthattam, s a vonatra felléphettem, de a kapkolódás miatt jegyemet a vonat lépcsőzetén elejtettem. A kalauz megtalálta, de mint idegen jegyet háromszoros árért akarta nekem átadni. Próbáltam lekenyerezni a pint boromból való itatással. A bor igen tetszett neki, a másik kalauz barátját is odahívta itatni, mégis mikor Vukovárra érkeztünk, csak akkor állt el követelésétől, mikor a főnöknél való bejelentéssel fenyegettem meg.

Vukovárról hajón Belgrádba mentem, s ott megháltam. Rossz kövezetes pár utcáján járkálva a várost s a királyi konakot⁹⁷ megtekintettem. Nekem úgy tetszett, hogy a mi Szabadkánk külön város annál. Belgrádból a Dunán továbbhajóztam a Vaskapun át Orsováig. Orsova közelében ámulva–bámulva

⁹⁵ Az egyik leghíresebb magyar református oktatási intézmény nevét alapítójától, Bethlen Gábor fejedelemről kapta, akinek jelentős anyagi támogatásával 1622-ben kezdte meg működését Gyulafehérváron. 1658-ban a tatárok feldúlták a várost, a kollégium Kolozsvárra menekült, majd 1662-től Nagyenyeden működött. ZOVÁNYI 1977. 76. A kollégium történetéről: P. Szathmáry Károly: A gyulafehérvári–nagyenyedi Bethlen főtanoda története. Nagyenyed, 1868. Váro Ferenc: Bethlen Gábor kollégiuma. Nagyenyed, 1903. Jakó Zsigmond–Juhász István: Nagyenyedi diákok 1662–1848. Bukarest, 1979.

⁹⁶ Zeke Lajos lelkész Kismányán született, apja Zeke Imre kismányai, majd zsigárdi tanító volt. 1858. január 3-án iratkozott be a pápai kollégiumba. Tanulmányai elvégeztével 1869-től Mocsán tanított, 1871-től Győrben volt segédlelkész és tanító, 1873-ban helyettes lelkész, 1873-tól Szönyben segédlelkész, majd 1874-től ismét Győrben segédlelkész és tanító. 1876–1913 között szolgált Siklóson. 1913. március 4-én hunyt el. SZÁSZ 1888. 444. KÖBLÖS 2006. 356, 363, 370, 380, 398, 405, 413, 710. GERECSEI–KÖBLÖS–KRÁNITZ 2012. 530. DPL 1913. 78.

⁹⁷ konak (török): palotaszerű kormányzási épület

néztem meg a nagyméretű dunaszabályozási munkálatokat. Orsován megnéztem azt a kis kápolnás helyet is, ahová Kossuth Lajos a magyar koronát 1849-ben elrejtette.⁹⁸ Áthajóztam Adakale szigetre⁹⁹ is, s megnéztem az ottani árucarnokokat (bazárt) s a török iskola tanítóját és növendékeit. Nagy szeretettel fogadott a tanító, mikor a térképről megmutattam neki, hogy én milyen messze földről jövő magyar tanító vagyok. (Magyarul is tudó szerb kalauzom és tolmácsom is volt.) Az orsovai magaslaton lévő temetőből átláthattam Szerbiába és Romániába is. Orsováról Mehádián–Lugoson–Temesváron–Szegeden–Szabadkán–Zomboron–Gomboson–Eszéken–Villányon–Pécson–Barcson át egyfolytában jöttem hazafelé.

Mehádia és Lugos közti utazásom alatt nevezetes dolog adta elő magát. A kupéban beszélgettem egy oláh anyanyelvű, de a magyar állam szolgálatában volt erdélyi útbiztossal. Sajnálkozásomat fejeztem ki az erdélyi oláhság magyargyűlölete miatt. Mikor ő erre azt felelte, hogy a köznép nem gyűlölködnék, de a pópák¹⁰⁰ és dászkálok¹⁰¹ izgatják a magyarok ellen, felugrott elibe egy úriás öltözetű fiatalember, s az útbiztost oláh nyelven erősen megtámadta. Utóbb tudtam meg, hogy ez a támadó egy karánsebesi tanító volt. Tudtára adtam, hogy mi, alsómagyarországi tanítók nem izgatunk a közelünkben lakó német és horvát népség ellen, és ő is helytelenül cselekszik, ha a magyarság iránt ilyen izzó gyűlölettel viseltetik. „Miért gyalázza ez a maga faját?” – mondja tiszta magyarsággal, s aztán elhallgatott. További megjegyzéseimre nem reflektált. Felkértem az útbiztost, hogyha ezen incidensből kifolyólag valami baja lesz, tudassa velem, de választ tőle nem kaptam soha.

A református tanítók országos gyűlései alkalmával több vidéki városba is elmentem. Voltam Hódmezővásárhelyen, Miskolcon, Debrecenben, Kolozsvárott, Komáromban, stb. Egyszer meg a Komáromban tartott kerületi tanügyi bizottsági ülésről (Dankó komám kértére ennek édesatyjához) a lábatlani paphoz¹⁰² mentem el. Nem akartam nála sokat késni, hogy a visszafelé menő

⁹⁸ 1849. augusztus 23-án Szemere Bertalan és a kormánytagok egy csoportja ásta el Orsovánál a Szent Koronát, a kardot, a palástot.

⁹⁹ Ada Kaleh szilárd gránitalapzaton létrejött, 1750 méter hosszú és 400–500 méter széles sziget a Duna medrében. Az Ada Kaleh török elnevezés jelentése: erődsziget, szigetvár. 1788-tól terjedt el Új-Orsova elnevezése, miután a Duna bal partján vele szemben fekvő települést Ó-Orsovának nevezték át. BALLA 1999. 21.

¹⁰⁰ pópa (ószláv, román): görögkeleti pap

¹⁰¹ dászkál (románból): román falusi kántortanító

¹⁰² Dankó Dániel lelkész 1804-ben született Alsóörsön (Zala vm.), apja Dankó János tanító, anyja Simon Anna volt. Tanulmányait apja irányítása alatt, majd a pápai református kollégi-

hajón Piskéről Komáromba utazhassak, de a komám akkortáiban meghalt édesanyja sírját is meg akartam nézni, útjártunkban meg egy boros gazda invitált be magához neszmeilyi bora megkóstolására, komám nővére pedig ozsonna nélkül nem akart elereszteni, emiatt annyira elkéstem, hogy Piszke közelében a kertek alatt sötét este futva mentem a korcsmaudvarra vezető gyalogúton befelé. A kertek alatt utánam kiabáltak az éjjeli őrök „halt!, halt!”¹⁰³ kiáltással, s mikor én erre sem álltam meg, kiabálva utánam futottak a korcsma udvarára. Itt aztán a lármára kifutottak a mulatozók, körülfogtak bottal, ököllel fenyegetve. Alig volt időm magamat igazolni a tettlegesség beállta előtt. Beszédemre egy atyafi mentett ki, mondván: „Én tudok látni ezt az ember délután.” Ekkor tudtam meg, hogy a múlt éjszakák egyikén rablók voltak a községben, s ezek ellen állították ki a fegyveres őröket. Kevésbe múlt hát, hogy agyon nem lőttek. Aztán hiába is siettem, mert időközben a gőzha-jó meg elvitorlázott Komárom felé, s csak másnap mehettem Komáromba.

Az is nagyon emlékezetes utazás volt, mikor egy időben tenyészbikát kapott községünk (az egyik követválasztás előtt) a kormánytól, s ezért Hoboli József községi bíróval – készséges beleegyezésemmel – engem küldtek el a Zemplén megyei bodrogi páczeni uradalomba. Budapesten szállítási és utazási kedvezményt kértünk a kereskedelmi minisztériumban. A bika megkapta, de mi nem. A fővárosban hallottuk meg, hogy a ritualis gyilkosság vádjával terhelt zsidók felett másnap lesz az ítélethirdetés Nyíregyházán. Ajánlatomra beleegyezett a bíró (nem is mert volna tőlem elmaradni), hogy Debrecen felé Nyíregyházára menjünk el.

Kora hajnalban már Debrecenben voltunk a Bika szállodánál. Hamarosan megnéztük a nagy- és kis templomot, a színházat, a híres főiskolát, felmentünk a kéttornyú nagytemplom harangjához is, megtekinteni a híres Rákóczi harangot, stb.

Innen Nyíregyházára mentünk. Roppant nagy közönség volt jelen. A vádlottakat sorba állítva előttünk kísérték fel a vármegyeház nagy termébe, ahová (mert jegyünk nem volt) a pandúrok szívességéből mi is nagy nehezen bejuthattunk. Ott hallottuk meg a felmentő ítéletet. Az ítélet kihirdetését

umban végezte. Három évig akadémikus rektor volt Mocsán, majd segédlelkészi szolgálatot végzett Látatlanban, Császáron, Etén, Nagysallóban, Kocson és Szenden. 1837-ben szentelték lelkésszé. 1838–1881 között lábatlani lelkészként szolgált. Felesége Németh Eszter volt. 1881. november 21-én hunyt el. GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. 284–285.

¹⁰³ Halt! (német): Állj!

követő szünet alatt beszéltem Solymosinéval s védőügyvédjével, Szalay Károllyal.¹⁰⁴ Délben Solymosinéval és rokonaival egy asztalnál ebédeltünk. Este felé elutaztunk Csapra, ott a zsidó korcsmáros és az odasereglett városbeli izraeliták ostromoltak bennünket a nyíregyházi ítélet iránt, s mikor megmondtuk a kedvező ítéletet, volt nagy öröm Izraelben, s örömükben sokféle enni-innivalóval traktáltak meg bennünket.

Másnap Szomotor állomásig vonaton, onnan a páczini uradalomig gyalog mentünk el. A gazdasági intéző ispány Sátoraljaújhelyen volt, s neje minket egyenesen az urasághoz, Sennyei báró úrhoz utasított.¹⁰⁵ A báró szívesen fogadott bennünket, külön szobát nyitattott számunkra, finom pálinkát, vilásreggelit, szivart küldött be asztalunkra. Az én bírómna igen megtetszett ez az állapot, nem bánta volna, ha egy hétig is ott kellett volna lennünk.

Én azonban aggódtam azon, hogy mivel másnap vasárnap lesz, nem veszik fel a bikát továbbszállításra, hacsak előre be nem jelentjük azt. Elmentem tehát gyalog Sátoraljaújhely felé. Hamarosan utolért egy földműves atyafi, kéretőztem kocsijára, de nem vett fel, elhagyott. Közbe-közbe ugyan elertertem, de hiába. Pár perc múlva hintón jött utánam a szerdahelyi ispány úr egy doktorral, aki egyik beteg családtagját gyógykezelte. Ez már kéretődzés nélkül felvett, s elvitetett, amit annak tulajdonítok, hogy magyar szabású ruhában, nadrágban voltam, s ez neki már akkor feltúnó volt. A földműves atyafit természetesen elkerültük. Még be sem értünk a városba, velünk szembe jött kifelé a páczinyi ispány, akivel ispánytársa tanácsára abban egyeztünk meg, hogy ő hazamegy, a bikát a gulyással tehenek között hazahajtatja, s aztán kocsiját Szerdahelyig visszaküldi elibém, oda pedig engem a szerdahelyi ispány úr vitet el. Míg ez útitervet tárgyaltuk, a földműves atyafi ismét elkerült bennünket. A városba érve ispány úr a doktor leszállása után rendel-

¹⁰⁴ Szalay Károly ügyvéd 1830. június 4-én született Dégen. Közéiskolai tanulmányait Székesfehérváron és Veszprémben végezte, majd filozófiát és jogot hallgatott Pesten. 1855-ig Lellén gazdálkodott. 1852-ben vette feleségül Kisfaludy Atala költőnőt. 1855–1861 között a kaposvári törvényszéknél jegyző és vizsgálóbíró volt, 1861-től ügyvédként működött. A Függetlenségi Párt egyik megszervezője volt Somogy vármegyében, 1884-től antiszemita programmal tagja a képviselőháznak. A tisztaeszlári perben Solymosi Eszter anyja nevében a magánvádat képviselte. A csurgói kerületet 4 cikluson keresztül képviselte. 1906. szeptember 6-án hunyt el. SZINNYEI 1891–1914. XIII. 332–333. STURM 1897. 344 (1833. június 3-án született!). HORTOBÁGYI 1928. 188–189 (1813. június 3-án született!).

¹⁰⁵ A több mint hatezer holdas páczini uradalom 1631-től tartozott a báró Sennyey család birtokához. A XIX. század végén báró Sennyey István tulajdonában volt. BOROVSZKY 1905. 98, 185.

kezésemre adta a hintáját, hogy azon a vasútállomásra kimehessek. Az utcán ismét elkerültem az atyafit, mikor pedig az állomásra érve úri emberhez méltó önérzettel és bátorsággal jelentettem a főnöknek bikaszállítási akaratunkat, az sem tett semmi kifogást az ünnepi beraktározás és elszállítás ellen. Ezt nyertem a hintón megjelenéssel. Mikor az állomásról egy vendéglőbe visszamentem, ispány úr finom tokaji borral traktált meg.

Másnap behajtotta a gulyás a bikát, mi pedig kocsin érkeztünk a református templomhoz elég jókor arra, hogy Fejes István¹⁰⁶ predikációját is meghallgathattuk. Istentisztelet után be is kellett hozzá mennem egy kis levesételre; többet már nem engedett meg, a bika megérkezett. Mikor a bikát bevagoníroztuk, én előre elmentem gyalog az első állomásra, a híres Sárospatakra, hogy ősrégi iskoláját, stb. megláthassam. Ekkor történt, hogy a város végén levő temetőbe is bementem; ott a temetőőr útmutatására Héjas Dániel barátom¹⁰⁷ azelőtti évben meghalt diák fia sírját felkerestem, s onnan egy marék földet és néhány virágszálat hazahoztam a temetésén jelen sem lehetett szülők részére.

A bika nem volt valamely czimeres (mert a követválasztás a csokonyaiak behódolása nélkül múlt el), azért csak hazaszállítottuk 20 forint kiadás mellett irulva–pirulva, de nem voltak vele megelégedve sem a gazdák, sem a tehenek.

Érdekes utazásom volt egy más alkalommal Hódmezővásárhely–Csaba–Arad útvonalon Erdélybe. Csorvásról és az azon vidéki községekből több nazarénus asszony jött be kupénkba. Mindegyik egy-egy nagy pakkot hozott magával Arad vidékén vasúton vagy gyárakban dolgozó férjeiknek. Az asszonyok mindegyike kezében tartotta imádságos vagy énekeskönyvét, abba gyakran bele-belenézegettek. Az utitársaságunkban levő iparosok egyike-másika csúfolta őket szenteskedésükért. Ők a maguk módja szerint mentették magukat. Én is kíváncsi voltam arra, hogy milyen tartalmú könyvet szorongatnak kezeik kö-

¹⁰⁶ Fejes István lelkész 1838. január 22-én született Legenyén. 1847-től Sárospatakon tanult. Rektor volt Fehérgyarmaton, majd teológiai tanulmányait Pesten fejezte be. 1860-tól Hódmezővásárhelyen tanított. 1865-ben választották meg Sátoraljaújhelyre lelkésznek. 1895–1898 között a felső-zempléni egyházmegye esperese, 1910-től a tiszáninneni egyházkerület püspöke volt. 1913. december 1-én hunyt el Sátoraljaújhelyen. SZINNYEI 1891–1914. III. 280–282. ZOVÁNYI 1977. 191–192.

¹⁰⁷ Héjas Dániel kezdetben Pusztakorpádon, az 1860-as évek 2. felében Zádorban, majd 1883-ig Rinyaújlakon tanított. 1883-tól 1908-ig volt előkönyörgő Rinyaújnén. 1908-ban, 51 évi szolgálat után vonult nyugalomba. Felesége Bokor Ágnes volt. DREL II. 138. a. 1909. aug. közgy. 68–69. Egyházkerületi Névtár. 1863. 43. 1865. 70. 1866. 30. 1869. 41. 1873. 29. 1874. 32. 1875. 42. 1879. 20. 1880. 28. 1882. 31. 1884. 24. SZABÓ 1929. 176.

zött, a könyvét egyiktől elkértem egy kis betekintésre. Láttam, hogy kótás énekes könyv az, s mikor forgatás közben olyan lapokra találtam, amelyek már kopottabbak voltak, s így gondolhattam, hogy az ott kinyomatott éneküket gyakrabban szokták elénekelni, azt mondtam nekik, hogy én azt elénekelem, hallgassák meg, s ha nem jól mondom, igazítsanak ki. Hát alig éneklek el egy sort, az egész asszonysereg buzgó lelkesedéssel éneklizt velem, és váltig erősítik, hogy én jobban tudom, mint ők. Keresnek aztán több-több éneket, s arra kérnek nagy áhítattal, hogy azokat is énekeljem el. Elénekeltek, s a csúfolódó útitársak is hűséges hallgatóink voltak. Mikor az asszonyoknak le kellett szállaniuk, csókolták kezeimet, s könyörögtek, hogy visszajövet szálljak ki Csorváson, és látogassam meg őket.

Egyszer meg édesanyámat akartam meglátogatni özvegyiségre jutása utáni nyár idején. Előre meg is írtam neki, hogy mely napon és hány órára érkezem meg Nemesszalókra. Az útirány Csokonyából Keszthely–Hévíz felé vezetett, ahol feleségem fürdőzött szegény sánta Gyula fiunkkal. Ezeket akartam hát meglátogatni előbb.

Azon napon, amelynek esti 9 órájára Szalókra menni ígérkeztem, még délelőtt 10 órakor is Hévízen voltam. Vártam, hogy hátha jönnek fürdővendégek Sümeg felől, s velük majd én alkalmilag jó messze elmehetek hazafelé. Hiába volt a várakozás, végre is délelőtt 11 óra felé gyalog elindultam. Tudtam, hogy most már nagyon gyorsan kell gyalogolnom (talán lehetetlen is), hogy az ígért terminusra hazaérhessek. Ez az aggodalom késztetett engem arra, hogy mikor a keszthely–szántói országúton egy úri ember hintón utazva engem utolért, megkértem, hogy vitessen el egy darabig.

Az úri ember a kocsit megállította, s engedelméből én a kocsis mellé kupo-rodтам. Útjártunkban bemutattam magamat, s elkezdtem vele somogyi hírekről, tanügyi újdonságokról beszélgetni. Csakhamar észrevette, hogy a gyaloglás alatt kimelegedtem, s a hűvös szél ellen kabátgallérom felhajtásával védekezem. Maga mellé hívott le, s így beszélgettünk egyről–másról egész Sümegrendekig. (Elvitetett tehát mintegy 20 km-nyire.) Beszélgetés közben megemlítette, hogy ő volt ám már Csokonyában, s az ottani uradalomban annyira megfelelő tenyészkancaát vehetett, hogy legközelebb ismét el fog menni ilyen lóvásárra. Azonnal megígértem neki, hogy a lóárverés határidejéről és feltételeiről annak idejében értesíteni fogom.

Így érkeztünk meg Sümegrendekre, ahol egy kastélyban az ő özvegy édesanyja lakott. Szívesen hívott engem is a kastélyba, de megköszöntem, s édesanyámra

való tekintetből nem fogadtam el. Amint a hintóról leszálltam, borraivalót akartam adni a kocsisnak, aki – mint a beszélgetés folyamán megtudtam – Balatonszentgyörgytől Sümegrendekig megfogadott fiakkerese volt az úri embernek. Nem engedte meg az úri ember a fizetést. „Majd adok én – úgy mond – a kocsisnak borraivalót is. Tanító úr engem élvezetesen elszórakoztatott.”

Újra megköszöntem a szívességét, ő pedig a cselédség szívélyes köszöntései között a kastélyba hajtatott. Bemutatkozáskor nem érttem meg jól, hogy ki az én jóltevőm, a cselédektől kérdeztem meg azt. Így tudtam meg, hogy az Tarányi (Osterhuber) Ferenc, Deák Ferenc sógora, Zalaszentlászló földesura s országgyűlési képviselő.¹⁰⁸

Nem felejtkeztem el természetesen arról, hogy a következő tavasszal tudassam vele (a kinyomatott program mellékelésével), hogy a tenyészkancaák vásárlása központosítva lesz Kaposvárott, s a csokonyai uradalom is oda szállíttatja eladásra kerülő tenyészkancait. Erre kaptam én tőle egy igen szép levelet, melyet máig is a legkedvesebb emléktárgyaim között őrizek. „Fogadja – úgy mond – szíves köszönetemet a megemlékezésért és tudósításért. Igen sajnálom, hogy ezúttal nem mehetek le Somogyba. Arra kérem, hogyha még szülőföldjére utazik, kedves anyámat okvetlenül meglátogassa, mert én Önt különös érdeklődéssel ajánlottam az ő figyelmébe. Édesanyám Önt tárt karokkal fogja fogadni.” A csekély s részben vakmerő kezdetnek íme ilyen sokat érő következményei lettek.

Megemlítem utoljára, hogy én aznap este 9 órára csakugyan megérkeztem Nemesszalókra.

Nagy jelentőségű utazás és utaztatás volt az 1896. évi országos kiállításra való elmenetelünk is Budapestre. Jó egy hónappal előbb hírlapokban és külön nyomtatványok szétküldésével hívtam fel Alsó–Somogy közönségét arra, hogy külön vonaton utazzunk fel Budapestre az országos kiállítás megtekintésére és tanulmányozására. Jelentkeztek, és csatlakoztak is hozzánk mintegy 500-an. Időközben meg gyakoroltam 30–35 tagból álló dalárdámat hazafias énekek és alkalmas népdalok lehető precizitással való eléneklésére, Németh József visontai segédlelkész¹⁰⁹ pedig műkedvelő társulatát gyakorolta be a „Falu rossza”

¹⁰⁸ Tarányi Osterhuber József Deák Ferenc sógora, Klára testvérének férje volt. Deák Ferenc gyakori vendég volt Pusztaszentlászlón (Zalaszentlászló) található birtokán.

¹⁰⁹ Németh József lelkész Kistamásin (Somogy vm.) született. 1895-től helyettes lelkészi szolgálatot végzett Kálmáncsán, Darányban, Somogyhatvanban. 1898-tól segédlelkész, majd 1899–1903 között rendes lelkész volt Inkén, 1903–1904 között Nemesdédén. 1904-től a hedrehelyi gyülekezetben szolgált. Második felesége a kassai származású Varga Mária volt.

népszínmű minél jobb előadására. Bejelentettük szándékunkat a kiállítás igazgatóságánál, kérve, hogy nekünk a célnak megfelelő helyiséget adjanak. Meg is ígérték, mégis mikorra felmentünk, a kiállítási nagyobb helyiségek mind el voltak foglalva, s nagy kértünkre a próbaelőadás sikere folytán Feld Zsigmond¹¹⁰ engedte át városligeti színházát egy előadásra. (Azután, mert hasznát látta, második estére is.) Örültek szereplőink, hogy felléphetnek, s nem kell szégyenkezve hazavinniök a Bakter szűrét, a Finom Rózsi geréblyéjét, stb. Nem kötöttek ki semmi honorálást az előadásért.

Feld Zsigmond megütötte a nagy dobot, hírlapokban hirdette a szenzációsnak ígérkező előadást. Tömve is volt a színház igen szép úri közönséggel, hírneves államférfiak, miniszterek, színművészek (köztük Blaháné is) ott voltak. Az éneklés, dalolás jól sikerült, meg-megújráztatta velünk a meglepődött közönség, Morvai Viktor zeneművész pedig a színpadra lépve gratulálta meg a dalárdistákat. A műkedvelők is ugyancsak kitettek magukért: sűgő nélkül, szép hangsúlyozással s fesztelenül adták elő a darabot. Blaháné a páholyba hívta fel Finom Rózsinkat cirógatásra és megdicsérésre. Mindkét trupp lefényképezve lett, s a szépirodalmi lapok szenzáció gyanánt közölték a csoportképeket. Általános volt az elismerés a természetes őserő feltűntetésével szereplő műkedvelők és dalárdisták iránt. A színészek azzal vicceltek bennünket tréfából, hogy most már nekik kell elmenni Somogyba kapálni. Feld Zsigmondnak nagy anyagi haszna lehetett belőle, mégis csak egy sajtos-szalámis ozsonnát adott a szereplőknek sör áldomással. A kiállítást természetesen többször is megnéztük és tanulmányoztuk. Megható volt a kiállítás kapuján való bevonulásunk, amikor a dalárdisták elég szépen és lelkesen énekeltek el egy pár hazafias éneket.

Kisebb-nagyobb utazásokat más kartársakkal is tettem egyszer-másszor, de csak rövidebb utakon. Arany Bálint, Mózes Imre,¹¹¹ Zsoldos Lajos,¹¹² fiaim, stb.

1932. augusztus 21-én 62 éves korában hunyt el. DREL I. 1. u. Hedrehely. I. 2. II. 10, 13. Inke. 23. TtREL I. 8. d. 9. Nemesdéd. II. 87. Egyházkerületi Névtár. 1896. 28. 1897. 20. 1898. 24. 1899. 27. 1900. 27. SZABÓ 1929. 306. BECK 1935. 35. DPL 1932. 140.

¹¹⁰ Feld Zsigmond színész, színházigazgató 1849-ben született Spácán (Ispáca, Pozsony vm.). A bécsi színiiskolában tanult, majd Bécsben játszott. 1876-tól a Herminastaedter Theater igazgatója, 1879-től a Városligeti Színkör bérlője volt. 1889–1894 között a Fővárosi Gyermekszínház is vezette a Rottenbiller utcában. 1926-ban vonult vissza. 1939 novemberében hunyt el. Fiai: Feld Mátyás színész és Föld Aurél újságíró. UJVÁRI 2000. 268.

¹¹¹ Mózes Imre 1873–1875 között Zselickisfaludon tanított, 1875-től Rinyahosszúfaluban volt praeorans rektor. 1916-ban, 47 évi tanítói működés után nyugalomba vonult. 1928. augusztus 9-én, 77 éves korában hunyt el Csurgón. DREL II. 138. a. 1916. 47. Egyházkerületi Névtár. 1873. 29. 1874. 31. 1875. 38. SZABÓ 1929. 361. DPL 1928. 156.

többször utaztak velem. Utazásom bizonyos hátrányokkal járt családi s gazdasági tekintetben, de kárpótolta ezt a szerzett tapasztalat és tanulmány, melyekről tanítványaim előtt s a tanítói gyűléseken a tudnivalók bővítésére számot adhattam. Az is nagy örömmre szolgált, hogy utazásaim közben a szétszóródva élt sok volt tanítványomat (katonáinkat) meglátogathattam, s nekik hazai híreket vihettem. Szülőföldemre is sokszor elmentem, s a szétszóródva élő testvératyafiakról hírt vittem. Talán ez is hozzájárult Szalóky Géza vagyonos, gyermektelen unokatestvérem azon elhatározásához, hogy 1910. év karácsonyára — öt unokám között való kiosztásra — 2000 korona ajándékot küldött. Mikor én egy-egy tanulmányútról hazajöttem, s a látottakról a térkép felmutatása mellett tanítványaimat tájékoztattam, feszült érdeklődéssel hallgattak, s a földrajzból, történelemből, népisméből, stb. bizonyára többet tanultak, mintha tankönyv-köteteket magoltattam volna be velük. Hát mikor őket is megutaztathattam, mennyire kellemesen s felejthetetlenül nyomódtak be lelkükbe a szükséges ismeretek! A felsőgyöngyöspusztai cselédgyerekeket többször vonaton vittem el hazafelé Tarnóczáig.

Bizonyos dolog, hogy ha én mint tanító egyben-másban dicséretes sikert mutathattam fel iskolámban, azt nem nagyobb képzettségemnek (ami nem volt és nincs is), nem is talán a másokat túlszárnyaló pedagógiai ismereteimnek tulajdoníthatom, hanem jó Istenemnek köszönhetem, aki olyan természetű passióval (kedvtöltéssel) ruházott fel, amelynek gyakorlása egyúttal a növendékek tanításánál nagyobb-nagyobb eredményre is vezetett. Ehhez járult az édesanyám által belém oltott pályám és tanítványaim iránti szeretet és ragaszkodás. Ezek voltak az életben szerencsém és boldogulásom vezércsillagai.

¹¹² Zsoldos Lajos tanító Lábodon (Somogy vm.) született, apja Zsoldos János (2.) tanító volt. 1859. október 8-tól Pápán tanult. Az 1868/69. tanév végén érettségi vizsgát tett. Vajszlói, majd séllyei rektor lett. 1890-től Brekinszán volt missziói tanító. 1894-ben Halason tanított. Egyházkerületi Névtár. 1891. 22. 1892. 21. 1893. 22. PEIL 1879. 835. KÖBLÖS 2006. 369, 378, 416, 728.

FÜGGELÉK

I. Néhány szó az ősi eredetről s a „Bálint” melléknévről

A Szalókyak ősi eredetéről igen szép tanulmányt írt „A Szalók nemzetség” cím alatt Varjú Elemér. A könyvet 1902. évben nyomatta ki a Franklin Társulat budapesti nyomdájában 60 oldalnyi terjedelemben. A könyv elejéhez van ragasztva a Szalóky család I. Ulászlótól nyert színezett (kettős hattyús, egy paizsos s egy sisakos) szép czimere. A könyv utolsó lapján látható a család idők folytán megváltoztatott czimere is az 1777. és 1778. évekről. A könyv különnyomat a „Turul” folyóirat 1901. évi negyedik füzetéből. (Ez a könyv a leggondosabban őrizett irataim között egy példányban nálam is megvan. A másik példányt Ilona leányom őrzi.) Varjú Elemér a Szalók nemzetségről írt ismertetéseit az Árpádkori új okmánytár, Anjoukori okmánytár, Hazai okmánytár, Zalamegyei oklevéltár, Zichy okmánytár, a Szalóky családnál levő okmánytár, stb. adataiból meríti. Arra való utasítással, hogy a melegebben érdeklődő valamelyik Szalóky-utód Varjú Elemér könyvét lapozza és tanulmányozza át, e helyen családunk őstörténetének adataiból csak a főbbeket említem meg.

Mikor Árpád honalapító a keletről a Dunáig terjedő földet (Ménmarót bihari birtoka kivételével) már elfoglalta, s ő maga a Csepel szigetén telepedett le, Árpád és vitézei elhatározták, hogy Pannoniát (a Dunántúlt) is birtokukba veszik. Attila városát, Budát elfoglalták, s aztán továbbmentek Százhalomig, ahol tábornok ült. Árpád innen két kisebb hadosztályt küldött ki foglalásra. Az egyik Ete és Bajta vezérlete mellett a Duna mentén Baranyának indult, a másik, amelynek Öcsöb (a Szalók = Zoloku atyja) és Eöcse parancsoltak, Veszprém városának vette útját. Négy nap alatt Veszprém alá jutottak, s azt körülvették. Másfél hétig tartó ostrom után a vár urai lettek, a várvédő római katonák közül sokan elesetek, a többiek a német határ felé futva elmenekültek. Öcsöb és Eöcse egész a határig üldözték őket, azután visszafordultak, bevették Vasvárt, majd Tihanyt, ahonnan Veszprémbe tértek meg. Árpád e sikerek hallatára maga elindult a fősereggel, s keresztül-kasul járva a tartományt, azt egészen hatalma alá hajtotta.

Pannónia elfoglalása után már csak Ménmarót bihari birtokának elfoglalása volt hátra. Az ellene küldött erős hadseregnek vezéreivé Öcsöböt és a vele egykor Ménmarótnál követségben járt Veleket, „Árpád vezér legnemesebb

vitézeit” tették, mint akik az elfoglalandó földet legjobban ismerték. A körülmények azonban kedvezőre változtak, a hadvezérek lánykérőkké lettek, s kieszközölték, hogy Ménrót Árpád fiának, Zsoltának adta egyetlen leányát feleségül. Ezért Árpád jutalmul Öcsöbnek adta Veszprémet (az általa elfoglalt várost) minden hozzátartozandóságával együtt. Öcsöb emlékét a Bakony szélén fekvő Öcs tartja fenn; ettől pedig nem messze áll Öcsöb fiára, Szalókra utalva Nemes- és Pórszalók a Marczal folyó és a Halyagos patak közén, amelyet az Árpád-korban Szalók földjének neveztek. Szalók egyidőben Gebart házában is neveztetett. Gebartfalvazalókat ugyanis Zsigmond király Kebart házi Péternek és rokonainak adta új adományként 1435. évben, gróf Pálffy János nádor és helytartó Nemesszalókat és a Pongrácz birtokot a Szalóky családnak adta szinte új adományképpen. Szalók egy 1276-iki okiraton Zloukföldnek is nevezetik.

Szalók nemzetségéből való volt Péter spalatói érsek, a Pécs melletti Szentháromság monostor pártfogója s Balya (Baya), mint az öküri Mindenszentekről nevezett zárda kegyura is. Ezek folyamodtak III. Béla királyhoz, hogy a pártfogásuk és kegyuraságuk alatt lévő birtokokat erősítse meg a haszonélvezők birtokában. A király készségesen teljesíti a kérelmet, s arról 1183. évben oklevelet állít ki. (Lásd a Szalóky család levéltárában ennek 1363. évi átiratát!) A tatárjárást megelőző időkben élt a Szalók nemzetségből származott Henrik comes is. Ennek két fia (comes Ont és comes Heim) osztatlanul örökölték atyjuktól Szalók földjét. Ontnak egy fia volt: szinte Ont nevű, Heimnek pedig három: ifjabb Heim, Péter és Pál. Ezek osztozkodtak az öröklött birtokon 1271-ben a veszprémi káptalan előtt. Szalók földjének déli része a hozzá tartozó kúriával és a Halyagoson lévő malommal Ontnak, az északi rész pedig a három Heim fiúnak jutott. Heim fiai kevés napok múlva újból megjelentek a veszprémi káptalan előtt, s elosztották maguk között az addig közösen bírt örökséget. (Az erről szóló 1275. évi átiratos oklevél a Szalóky család levéltárában van.) A birtokból ifjabb Heim azon részletet kapta, amelyen a nemzetségnek Szent Mártonról nevezett egyháza (temploma) állott, melynek falai még a XVIII. században is fennállottak, továbbá kapta a Szup erdőt, a Pongorác puszta kisebbik felét, Tikolfölde és Váradfölde felét és egy fordulónyi földet némi erdővel Kutason. Péternek jutott Újlak föld a Halyagos mellett, a Pongorác nagyobbik fele és az egész Téma puszta; Pálnak pedig Szalók megfelelő része és az egész Bihar puszta.

Szalók földje a Marczal és Halyagos között hatalmas terület volt, központját a templom képezte, s ekörül épült fel lassan-lassan öt falu: Adorjánháza, Egeralja, Bánd, Nemes- és Pór- (Polgár)szalók. A négy földesúr birtokán vásárt is tartottak, malom is volt rajta, egyik földesúrnak már kőháza (kuriája) is volt. Utóbb a nagy birtok 14 földesúrra szállt, s 1307-ben már az oklevelek villa Zaloukról beszélnek. Henrik comes¹¹³ fiai a Szalók földje szomszédságában több birtokot is összevásároltak.

A Szalók nemzetség egyes ágai már a XI. században a Tisza felső folyása mentén Hevesben Eger környékére költözködtek el. Onnan Felső-Magyarországba is szállingóztak Szalókyak, úgyhogy hazánkban nevükről ma már kilenc község neveztetett el Szalóknak (Szalók Zemplén megyében, Alsó-Szalók Sárosban, Felső-, Nagy- és Kisszalók Szepesben, Nemes- és Pórszalók Veszprémben, Egerszalók Hevesben és Tizzaszalók Szolnok megyében). A középkorban azonban még több Szalók nevű község is létezett országunkban.

A Veszprém megyebeli Szalók nemzetségbeliek közül az idősebb Heim későbbi utódai utoljára 1337-ben ismét összegyűltek a veszprémi káptalanban, hogy birtokaikat egymástól szabályszerű okiratok alapján elkülönítsék. Valamennyien kijelentik, hogy egymás ágát birtokaikban háborítani nem fogják, s egymás ellen igényeket nem támasztanak, és ha ezt a kötésüket valamelyikük megszegné, köteles legyen párbajra kiállni. Hogy pedig birtokaik ne legyenek eldarabolva, hanem lehetőleg egységes területet képezzenek, azokat a kisebb részeket, amelyeket egyik család a másik pusztájában s falvaiban bírt, kölcsönösen odaajándékozzák egymásnak. (Ezen oklevél hártýára írt eredetije a Szalóky család levéltárában Nemesszalókon van. Egy ugyanitt található 1751. évről keltezett levélben pedig ez áll: Gebartfalva Szalók alio nomine Gebarthaza olim, nunc autem Nemesszalók.)¹¹⁴

A Szalók földjén lévő községekből birtokosztály s nősülés alkalmával természetesen gyakori volt a kölcsönös átköltözködés. Egy 1760. június 20-án Adorjánházán kelt osztálylevél szerint néhai nemes Szalóki Mihály és Farkas Ilona adorjánházi szülők gyermekei: Ferenc, Bálint, Pál, Judit és Erzse közül Bálintnak jutott Szalókon a Halagosra dülőben egy házhely, „amelyen mostanság maga lakik”, ismét napnyugatról egy házhely „ellenbenáttal.” Ebből világos, hogy Szalóky Bálint ide Adorjánházáról házasodott, vagy már elődei

¹¹³ comes latin): ispán

¹¹⁴ *Gebartfalva Szalók alio nomine Gebarthaza olim, nunc autem Nemesszalók.* (latin): Egykor Gebartfalva, más néven Szalók, most pedig Nemesszalók.

onnan költözködtek át Szalókra, annál inkább, mert az osztálylevél másik pontjában meg ez áll: „nemesszalóki malombeli Portio¹¹⁵ hármunk között fönt maradt.” (Lásd ezen osztályleveleket az almárium¹¹⁶ fiókunkban levő irataink között!) Valószínű, hogy ezen átköltözött Bálintról neveztek minket, utódait „Bálint” Szalókyaknak. Ez annál hihetőbb, mert a szóban lévő örökölt házhelyen s az „ellenbenáltal” említett nyugati házhelyen épített házakban az én gyerekkoromban is „Bálint” Szalókyak laktak. Az én szülőházam az „ellenbenáltal” nyugaton lévő házhelyen épült.

Eredetileg a „Bálint”-ok mind a keleti soron levő ősi házban laktak, innen költözhetett át az én dédöregapám is a nyugati sorra. Ezt bizonyítja az 1792. október 3-án kelt osztálylevél, amely szerint a napnyugoti szeren lévő házhely jutott felerészben Lászlónak, felerészben Susanna successorinak,¹¹⁷ Lászlónak még az „öregháznál” lévő káposztáskertnek alsó része is. (Lásd az eredeti szerződést irattárunkban!) Ezt a káposztáskertet szüleim is bírták, s édesapám halála után lett eladva 7 forint 50 krajcárért.

Ezen, a falu derekán, a napnyugati 87-ik számú lakház hátulsó szobájában születtem én is. Utóbb az osztályos atyafitól megvettük a lakház első felét is, s én már abban nevelkedtem fel. A hátulsó szobában sokáig édesapám testvéröccse, „Károly bácsi” lakott. Az említett osztálylevelekből úgy veszem ki, hogy a Szalókra költözött Bálint fia volt László, s ez tesz végrendeletet László, János, Ferenc és Susanna gyermekei között. Ez az ifjabb László lehetett dédatyánk, akinek fia volt Dániel, menyee Dózsa Erzsébet, unokája Dániel s unokamenye Lőke Mária, az én édesanyám.

Az adorjánházai régi anyakönyv adatai csak az 1740-iki időtájban kezdődnek, így a szóban lévő idősebb Bálint születéséről feljegyzést nem találhattam. Az 1752. október 27-én Szalóky Mihály nejétől született Bálint nem lehet azonos a Szalókra költözködött Bálinttal, mert ez 1760-ban már Szalókon lakott. (Az adorjánházai anyakönyvből többek között ezen adatokat is kiírtam: 1775. szeptember 14. Szalóky Bálint egybekelt Kenesei Erzsébettel. 1785. július 31. néhai nemes Szalóki Bálint özvegye, Molnár Anna adakozott Isten dicsőségére 1 forintot. 1791. január 25. Szalóki Ferenc adakozott 30 krajcárt. 1799. május 7. Ábrahám Ferenc elvette nemes Szalóki Bálint leányát,

¹¹⁵ portio (latin): (birtok)rész

¹¹⁶ almárium (almarium; latin): polcos szekrény; edény, könyv, ruha, stb. tartására használt ajtó vagy fiókos szekrény

¹¹⁷ successor (latin): utód

Susannát. Ezen adatokat azonban nem tudom vonatkoztatni a Szalókra költözött Bálintra vagy hozzátartozóira.)

Érdekes megemlíteni, hogy elődeink nevei az adorjánházai és mihályházai anyakönyvekben egyszerű i-vel vannak bejegyezve, Varju Elemér „Szalók nemzetség” című könyvében pedig a Szalókyak neve kivétel nélkül y-nal van írva. (László öcsém egyszer tudakozódott az y használatának jogossága felől. A „Szalók nemzetség” felmutatása mellett ezt – azt hiszem – könnyűszerrel beigazolhatná dacára, hogy a tulajdonomban lévő osztályleveleken a Szalókyak neve állandóan i-vel van beírva. Igaz, hogy a nevek előtt meg mindenütt odaírták a nemes jelzőt.)

II. Egyetmás szívfeleimről és magamról

Édesapám (1817–1882) leszármazására nézve már beiktattam ez életrajzban a feljegyzéseket. Édesanyám származására nézve én csak annyit tudok, hogy az én gyermekkoromban Szalókon csak négy egyén volt éltebb korú Lőke nevű: Péter (öregatyám), Juli (nagynénem), János és István(?). A Lőkék ösátyja (nem is nagyon régen) Mesterházáról költözött Szalókra, s valószínűleg evangélikus vallású volt.

Öregapámnak a már említett első felesége utáni Mária, Trézsi és Juli leányain kívül a 2-ik feleségtől még öt gyereke volt: Lajos, Zsiga, Samu, Zsófi (Prépostné), Lidi (Osvaldné). Öregapám 1000 váltóforintot ígért édesapámnak édesanyám férjhez adásakor. Ennek fejében meg is vette édesatyám a testvéreinek eső birtokbeli osztályrészt, s így adósságokba keverte magát. Öregapám azonban csippen-csuppen fizetgette le (talán 15 év alatt) az 1000 forintot, a jószándékában utóbb nagyobb fiai is megakadályozták. Emiatt az adósság nemcsak fennmaradt, hanem szaporodott is, mert ez idő alatt házuk elégett, lovuk megdőglött, szárazság miatt rossz termésük volt, s ami gabonát eladhattak is aratás után, olcsón kellett eladni, az adósság után pedig 15–20% kamatot kellett előre fizetniök. Ezért aztán szegény szüleim sokat szorítottak, szűkölködtek. Volt rá eset, hogy egyetlen hízó disznójukat is el kellett adni, csak hogy az esedékes %-ot megfizethessék. Édesapám, aki elég erős testű ember volt, még éltebb korában is fuvarokba járt, sokat zsákolt, emellett szűkösen éltek, egyszerűen ruházkodtak, de hiába volt a küzdelem: 64 éves korában történt halálakor mintegy 1200 forint adósság maradt hátra, dacára, hogy a harminc holdnyi birtokából időközben már életében kénytelen

volt az 5–6 holdnyi legjobb birtokrészletet eladni. Az összes apai, anyai vagydon eladása után alig maradt 200 forintnyi örökség egy–egy testvérnek, pedig én lemondtam az engem illethető örökségről. Jobban csak erkölcsi tőke maradt reám utánuk.

Nagyon értelmes, vallásos érzületű és egyenes lelkű ember volt édesapám. Viselte is a községi bírói, egyházgondnoki tiszteletet, s évtizedekig az árvaatyaságot. Végtelenül sajnálom, hogy míg élt, le nem fényképeztettem. Csokonyában kétszer volt nálunk: megnősülésemkor és Pista öcsém temetése alkalmával. A nemesszalóki temető észak-nyugati részén van eltemetve, nyughelyét egyszerű vörös márvány sírkő jelzi. Áldott legyen emlékezte! Testvérei voltak: Anna (...né Mihályházán),¹¹⁸ Trézsi (Varga Miklósné Mihályházán), Zsófi (...né Gergelyiben) és Károly, aki Mihályházára házasodott el, de rövid idő múlva otthagya családját.

Édesanyám mint árvaleány a vallásos lelkületű Lőke Julianna nagynénje nevelése alól került ki, mert édesanyja már az ő 7 éves korában meghalt. 1828-ban született, s már 1844-ben férjhez ment. A ház- és családfenntartás gondját hűségesen megosztotta édesapámmal. A sok gyermek ruházása, tisztogatása, nevelése sok gondot adott neki. Kilenc gyermeket szült a világra: Dani született 1845-ben, Lajos 1848-ban, Miklós 1851-ben, I. Mária 1854-ben (meghalt 1859-ben), István 1856-ban, Gábor 1859-ben, László 1862-ben, II. Mária 1865-ben, Lidi 1868-ban. Ezek közül szüleim engem kitanítottak, Lajost Alsó-görzsönybe házasították el elég jómódú özvegy–árva földműves családba, Miklóst és Lászlót mézárosnak, Gábort szabónak tanították. István földműves maradt, s ő lett volna a gazdaság fenntartója, de 23 éves korában nálunk tett látogatása alkalmával agyvelőgyulladásba esett, és meghalt. Mária és Lidi (édesanyámmal együtt) növendék korukban (1853) hozzánk kerültek, s itt mentek férjhez.

Édesanyámnak (édesapám közhivatali elfoglaltatása miatt) a külső gazdálkodásról is gondoskodnia kellett. Engem is sokszor elhajtott szünidők alatt még deákkoromban is Lajos öcsémmel szántani a „tag”-ba. Nyáron meg sokszor marhákat kellett őrzönnöm, s a mezőről gazt hordanom. Sok dolga mellett is el-eljárt ünnepi napokon a templomba, hétköznap pedig télen minden este a késő éjjeli órákig elfonyogatott. Híres fonyó volt Szalókon. Velünk este- reggel, étel előtt s étel után mindég imádkoztatott. Nappali imádkozás alatt a

¹¹⁸ A családnevekre valószínűleg nem emlékezett, kipontozta helyüket.

szemünket is le kellett hunyni, hogy addig ide-oda ne tekintgessünk. Nagy ünnepek közeledtekor otthon estenként énekelgetnünk s bibliát olvasnunk kellett.

Pápai deák koromban számtalanszor gyalog hozta el utánam a „hazait”, s kora reggeli órákban pénteken sokszor lestem-vártam, s ilyenkor mindig lelkemre kötötte a szorgalmas tanulást és a jó magaviseletet. Mikor már tanítóvá lettem, rendszeren ő írta meg utánam a leveleket, ámbár édesapámnak is elég jó írása volt. Kisújfaluba — megbetegedésem alkalmával — ő és édesapám kocsin jöttek el meglátogatásomra.

Mikor özvegyiségre jutott, s Csokonyába hozattam el nővéreimmal együtt, igen sok dologban volt segítségünkre. Anyai szeretete melegenél nálunk sokszor megfordultak többi testvéreim is. Miklós, Gábor — mikor még rendes állásaik nem voltak — hónapszámra is el-eljöttek hozzánk, László pedig 4–5 éven keresztül nálunk végezte el elemi iskoláit. Hálát adok az Istennek, hogy gondozásunk s Mária húgom ápolgatása mellett immár 91-ik évében van, s megérte gyermekei sorsának jobbra fordulását, akikért anyai jóságos szíve annyit aggódott és epekedett. Az apai, anyai gondoskodás s előrelátás mellett a sok testvér közül — hála Istennek — egy sem jutott ínségbe, még nagy szegénységbe sem. Rajta leszek, hogy édesanyám, míg Isten élte, minél nagyobb mértékben vehesse el jutalmát jóságának, szeretetének tőlünk, hálás gyermekeitől s unokáitól. (Lenke kistia őneki már unokájának unokája.)¹¹⁹

Emlékezetének fennmaradását halála utánra is biztosítja a jubileumi ünnepélyen nevére tett azon 100 koronányi alapítványom is, mely azóta többek hozzájárulásával s az időközi kamatokkal 460 koronára emelkedett. (Az alapítvány rendeltetése a legalább 500 koronáig való gyarapodása után kamatjával segíyezni évenként egy-egy szegény sorsú sokgyermekes szülőanyát.) Itt említem meg, hogy a nevemre tett alapítvány összege már elérte az 500 koronát, s kamataival már pár év óta segíyeznek 1–2 szegény sorsú jó magaviseletű tanulót, az Antal Gábor-alapítvány összege pedig már 873 koronára emelkedett.

Feleségemmel — Ódor Máriával — 1868. november 19-én léptem házasságra. Immár 51 évet töltöttünk el együtt. Az 51 év sok dolgot és gondot okozott neki. Hamarosán és sűrűen születtek gyermekeink: Mariska (1869-ben, meghalt 1893-ban), I. Sándor (született és meghalt 1871. január 2-án), Ilona (1872-

¹¹⁹ Űkunokája.

ben), Gyula (1874-ben, meghalt 1895-ban), II. Sándor (1875-ben), Lajos (1886-ban), Géza (1889-ben, meghalt 1910-ben).

Hivataloskodásban a sokféle mellékfoglalkozás miatt a gyereknevelés, gazdálkodás gondjából is igen nagy rész jutott feleségemnek. Elég jó konvencióm volt ugyan (egy csokonyai iparos egy-egy évi konvenciómért¹²⁰ egyszer szívesen felajánlt ezer forintot), de azért a gyerekek ruházása, ételmezése, majd utóbb taníttatása sok gondot okozott mindkettőnknek. Szerencsére a feleségem nem igen kereste a parádét sem öltözködésben, sem vidékre – vendégképpen – való utazgatásban. Varrásával, foltozgatásával, sok házi dolognak, kerti, szőlei munkának napszamosok nélkül elvégzésével sokat, igen sokat megmentett. Étkezésben sem voltunk válogatósak. Ez tette lehetővé, hogy gyermekeink kitaníttatása s szárnyra bocsátása után adósságban nem maradtunk, sőt pár száz forint megtakarított készletünk is volt.

Mondanom sem kell, hogy Ódor Ádám és Cseh Újváry Erzsébet szüleink – míg éltek – sokszor és sokban voltak anyagilag is segítségünkre, feleségem testvérénje, Ódor Eszter és idősebb Szetsey István férje szinte tárt karokkal fogadtak, amikor csak meglátogathattuk őket Nagyatádon. Napam sokszor el-eljött hozzánk (kivált gyermekeink születése alkalmával), és sohasem jött üres kézzel: tehetsége szerinti ruha- és pénzbeli segítséggel volt feleségemhez és gyermekeinkhez. Szelíd lelkületű ipam áldozatkész szeretetét csak 3 évig élvezhettük: az 1871. évben meghalt. Ő a hosszúfalui temetőben nyugszik, napam pedig 1900 óta az atádban. Áldás emlékükre!

Gyermekeink közül Mariskát – sajnos – korán férjhez adtuk Arany Bálint rinyaújlaki tanító-vőnkhez. Egy évre már fia született, s ennek szoptatása (emlői kifakadása miatt) sok fájdalmat okozott neki. Nem is nevelhette fel fiát, hamarosan meghalt. Utána egy évre született kis leánya: Lenke. Ebben is csak 3–4 évig gyönyörködhetett, mert akkor meg maga esett tüdőbajba, s 24 éves korában meghalt. Édesanyja idehaza hűségesen ápolta betegségében, s a csokonyai temetőben is lett eltemetve.

A kisleány – szerencsére – jólelkű nevelőanyát nyert Arany Bálint vőm második feleségében, Sipos Rózában, ámbár dolga és gondja volt elég: alig lett 8–10 éves, a dajkaság terhét és gondját kellett idő előtt viselnie. Kis testvérek születtek egymás után, s talán ennek kell tulajdonítani, hogy szülei őt sem polgári iskolába, sem Ilona nagynénjéhez postakezelési gyakorlatokra

¹²⁰ Konvenció (latinból): egyezmény, megállapodás; (itt:) a tanító megállapodás szerinti el-látmánya, javadalma.

nem adták be. (Akkortáiban különben az volt a közfelfogás, hogy ilyen közép-rendű szülők lánykáinak főzőkanál kell kezeibe, nem polgári iskolai bizonyítvány. Utóbb másként gondolkodtak a lánygyerekes szülők.)

Lenkét 20 éves korában elvette egy rinyaújlaki származású fiatalember: Bakocs István basali tanító.¹²¹ Boldogok is voltak, de csak 8 hónapig, mert férje ekkor tüdőbajban meghalt, s ő ily korán (méhében kis gyermekével) özvegyen maradt, s a szülői házhoz költözött vissza. Kisfia (Emil) megszületett, derék, szép és okos fiú. Ebben találja vigasztalását és örömét. Édesatyja mellett a szinte Rinyaújlakon lakó özvegy idősebb Bakocs Istvánné napa is segíti egyben–másban anyagilag is. (Mi is kötelességünknek tartjuk, amiben lehet, segítségére lenni.) Segítse a jóságos Gondviselő életsorsa jobbra–jobbra fordulásában és kisfia felnevelésében!

Ilona leányunk 1872-ben született. Az elemi iskolát jeles eredménnyel zárta. 13–14 éves korában egy német családhoz Ráczkozásra cserébe adtuk be, hogy németül megtanuljon. Valamelyest tanult is, s annak hasznát vette a Nagyatádon nagynénjénél volt postakiadónői foglalkozásában. Ennek köszönhető, hogy a csokonyai postamesternő elődje távozásával elfoglalt postán dicséretesen végezhetett és végezheti teendőit máig is. Őt hivatalba jutása után hamarosan elvette Domián Imre csokonyai körjegyző vőm, s immár 21 év óta él vele boldog házasságban. Egy leányuk (Emma) és egy fiuk (Feri) született. Jó reménységben vagyok felőlük is, mert Emma a kitűnően végzett polgári iskolái után ma már igen használható, ügyes, gyors munkás a postatávirda–telefonkezelés minden ágában, Feri pedig okos, ügyes fiú, s már a főgymnasium III. osztályában tanul Csurgón. Nagy örömünkre, sőt büszkeségünkre szolgál, hogy amilyen szorgalmas, ügyes és lelkiismeretes hivatalnok Ilona lányunk a postán, olyan tevékeny, szakképzett s nagy munkabírással rendelkező a férje, Domián Imre, a mi kedves vőnk is. Szorgalmuk, takarékoságuk mellett – dacára a sok kiadást igénylő gyermekeik taníttatásának – ma már saját lakházuk is van, és pedig minden adósság nélkül. Szép dolog ez, mert előbbi időben szüleik és Antal beteg testvérük után is százakat, sőt ezreket kellett elkölteniök.

Gyula fiunkra egyrészt büszkeséggel, másrészt fájdalommal gondolunk. Született az 1874. évben. Szelíd, jó, okos fiú volt, iskoláit jeles sikerrel végezte,

¹²¹ Bakocs István 1911–1912 között tanított Basalon. 1912. december 24-én hunyt, el 25 éves korában. DREL II. 138. a. 1912. márc. kgy. 20. 1913. febr. kgy. 23–34. Egyetemes Névtár. 1912. 90. 1913–15. 63. SZABÓ 1929. 271.

édesanyját biztatgatta is, hogyha ő majd hivatalba jut, mennyi mindent vesz neki, hogy' fog ő majd róla öregségében gondoskodni! A végzet könyvében más volt róla megírva: 5–6 éves korában a gang¹²² téglázatán térdre esett, s e miatt lába lassan-lassan megbutykósodott, megsántult. Hasztalan gyógykezeltettük orvosokkal, hasztalan vittük el fürdőkre, hasztalan amputálták térden fölül a lábát — beleegyezésével — a Rókusztól kórházban Budapesten, 21 éves korában meghalt. A csurgói gymnasium VI. osztályát — kínos lábfájdalmi mellett is — jeles eredménnyel elvégezte, kitűnő fogalmazó és irodai ügyek munkása volt. A házuknál előfordult dolgokról, a hazai nevezetesebb eseményekről pontos naplót vezetett, a kezére bízott barcsi segélyegyleti pénzek beszédését, postára elkészítését s elküldését s azokról való számadást ügyesen végezte. Ő maga is szépirodalmi lapot járatott, s abban a talányokat megmegfejtette. Lábfájásainak fokozódása alatt vigasztalni sem lehetett, mert biztosan tudta, hogy lábbaja miatt fiatalkorban el kell halnia. Meg is jövedölte, s naplójába be is írta elhalálózása esztendejét. Édesanyja nagy szeretettel és gondossággal ápolta, amiért nagyon hálás is volt iránta. Áldja meg az Isten poraiban is!

Sándor fiunk <az> 1875. évben született. Mikor az elemi iskolát itthon s a gymnasium nyolc osztályát Csurgón jó sikerrel elvégezte, kívánsága szerint a selmeczbányai erdészeti akadémiára adtuk be. Ott a tanulásra nézve elég szorgalmat, költségekhez nézve nagy önmérsékletet tanúsított, pedig ugyancsak voltak ám körülötte költő gazdag tanulótársai. Kedves modorú szülő-, testvér- és rokonszerető volt. Kozorán létekor többször meglátogattuk. Volt nála édesanyám, Lenke s a Jolán is. Ki-kivitt bennünket a Dunapartra, ahol a halászok által ízletesen elkészített halpaprikással és kis hallal traktáltak meg bennünket. Szakiskolája végeztével gyakornoki, erdészjelölti, erdészi, erdőgondnoki, majd erdőmérnöki állásba jutott. Ma már főerdőmérnöki rangban szolgál.

Nagy hátrányára szolgált, hogy rendszeren magányos erdészlakásokban — községektől, városoktól távol — kellett hivataloskodnia, emiatt aztán (nem nősülhetvén meg) rosszabbnál rosszabb gazdaasszonyokkal kellett vesződnie. Ehhez járult, kivált a háború kitörése után, roppant arányú testi-lelki erejét kimerítő elfoglaltatása, ami miatt súlyos idegbetegségbe, majd vérhasba esett, s ilyen állapotában előbbi derűs jókedélye elborult. Egyszer már Kozorán 5–6

¹²² Gang (német): tornác, folyosó.

hétig tartó súlyos idegbetegségbe esett, amikor a nála maradt édesanyja ápolta hűségesen. A lugosi, fővárosi kórházakban volt gyógykezeltetés, s 1918. szeptember 29-ike óta itthon édesanyja hűséges ápolása mellett, másfél évi betegeskedés után, most már — hála Istennek! — annyira felgyógyult, hogy remélhetőleg egy hónap múlva fürdőre vagy szolgálatra hivatalába mehet el. Betegségében az itteni rokonok (Pista, Viktorika és Irma) sok jóval voltak hozzá.

Diákkorában el-elhívtam magammal vidéki kirándulásokra, amihez különben is nagy kedve volt. Felejthetetlen volt a vele Budapestre tett azon időbeli utazásunk, amikor ott Kossuth Lajos fényes temetését végezték. Előtte még szép jövő állhat. Kérjük is Istent, hogy úgy legyen, mert halálunk után jó szívénel fogva gondos és áldozatkész felkarolója lehet a segítségére rászoruló testvéreinek és hozzátartozóiknak. Már eddig is sokszor és jelentékeny összegekkel segélyezte testvér-rokonait s azok maradékait. Jutalmazza is meg ezekért a jó Isten jó egészséggel, jó szerencsével és hosszú boldog élettel!

Lajos fiunk az 1886. évben született. Jó, szerény fiú volt, jó szülő és testvérszerető. Tanulásában (mind az elemi, mind a polgári iskolában, mind a képezdében) jó közepes eredményt mutatott fel. Érzékeny szíve a vélt mellőzésekre vagy hátrányos megkülönböztetésekre hamar haragra lobbant, s emiatt a bizalmát vesztett tanárt nem szívesen hallgatta, s előtte nem örömet tanult.

Ehhez járult (őszintén megvallva) azon körülmény is, hogy roppant sok elfoglaltatásaim között neki s Géza fiamnak már nem adhattam kellő alapkészséget ahhoz, hogy könnyen s ennél fogva jobb kedvvel is tanulhassanak. Máig is vádol ezért a lélek, s minden apának tanácsolom, hogy a legüdvösebb passzióit is lehetőleg családja hátránya nélkül gyakorolja. Iparkodtam ezt a mulasztást Lajosunk Géza fia (unokám) elsősosztálybeli alapos oktatásával pótolni, ami — úgy hiszem — sikerült is.

Dacára a közepes osztályzatú tanítói oklevélnek, Lajosból kitűnő tanító vált, az ő keze alatti kutasi és csökölyi iskolák a vidékbeli legjobb iskolák mellé emelkedtek. Kitűnő orgonista is volt. Emellett az olvasóköri, dalárda szervezésével, műkedvelő előadások rendezésével, ünnepélyek tartásával, stb. a közműveltséget emelni iparkodott. Udvara virágos kertté varázsolásával, kertje s kerti szőlője ügyes megmunkálásával kedvessé s lakályossá tette házát. Tevékenységét azonban nem méltányolta a művelődésben konokul hátramaradt csökölyi köznép; iránta több tekintetben hálátlansággal viseltettek. Ezen körülmény aztán kedvét szegte, s előbbeni lelkesedése minden irányban csökkent. Idegessé

lett, s ezt családjával is sokszor érezte a szükséges önuralom és önfegyelmelés mellőztével. Sándor bátyját Kozorán, Zalatnán, Bégalankáson megmeglátogatta, s ott a testvéri szeretet melege s a vadászatok élvezete szórakozást adtak neki. Ilyenkor utiköltségeit is Sándor bátyja fizette meg.

A világháború kitörésekor egész lelkesedéssel s önként állt be a katonai szolgálatba. Tiszti tanfolyamot végzett, s a géppuskakezelést is megtanulta, csak hogy nagyobb-nagyobb értékű szolgálatot tehessen hazájának. Hamarosan őrmester, majd zászlós, s gépfegyverosztag-parancsok lett, s mint ilyen 1915. szeptember 3-án (alig négyhavi vitézkedés után) a csehek áruló visszavonulása miatt Tarnopol környékén orosz fogságba került, s immár közel négy esztendő óta eszi Szibériában a hadifogság keserű kenyerét.¹²³ Stretenstéről¹²⁴ hozzánk érkezett utolsó levelét 1918. május 11-én írta, jelezvén, hogy lázas, és ilyen állapotban május 13-án Krasznnojarszk új fogolytáborba kell költöznie. Azóta nem adott magáról semmi életjelt.

Mentsen meg minket és kis családját a jó Isten attól, hogy elveszítsük ifjú korában, s ne szoríthassuk őt többé szerető meleg kebelünkre! Nem tudom, kedves fiam, hogy nem költözködöm-e én el előbb, hazajöveled előtt! Ha úgy lenne: olvasgasd el ezen élettörténetemet s a rólad írt sorokat, azon végrendeletszerű kérelmem figyelembevételével, hogy hivatalbeli teendőid lelkiismeretes elvégzése mellett kedves kis családod (szorgalmas feleséged, derék s okos két fiad) javára és boldogítására fordítsd és szenteld idődet! Iparkodjál azon, hogy minél melegebbé és boldogabbá varázsold a családi fészket; minél

¹²³ Szalóky Lajos 1905-től Visontán, 1906-tól Kutason, majd 1909-től Csökölyön tanított. 1915-ben mint a 19. honvédegyezred tartalékos zászlósa, géppuskaosztag-parancsnok a Lemberg körül vívott harcokban tanúsított vitéz magatartásáért megkapta az I. osztályú vitézségi érmet. Hazatért a hadifogságból, folytatta a tanítást Csökölyön. Apja példáját követve számos hivatali és egyesületi tisztséget is viselt: zsinati tag, egyházkerületi és egyházmegyei tanítóképviselő, tanítóegyesületi alelnök volt. „Nemcsak elsőrendű tanító, hanem valódi népnevelő, aki szívvel-lélekkel nemes hivatásának élt, iskolájáért, egyházáért fáradhatatlan munkásságban szentelte oda életét a nevelés ügyének.” 1942-ben vonult nyugalomba. DREL II. 138. a. 1942. évi aug. kgy. jkv. Esperesi jelentés. 8–9. Egyházkerületi Névtár. 1906. 34. 1907. 35. 1908. 62–63. 1909. 48–49. 1910. 34–35. SZABÓ 1929. 317, 320. DPL 1915. 288.

¹²⁴ Sztrjényszk 7000 lakosú város volt a Bajkál-tótól nyugatra, a Silka folyó partján. A város közelében fából és téglából épült laktanyaépületek, a folyó túlsó partján pedig nyári barakkok álltak. Ezekben 1915 őszén 11000 hadifoglyot helyeztek el. 1915 decemberétől 1916 májusáig kiütéses tifuszciklás volt a táborban. A 9000 lakóból 2000 ezer megbetegedett, 850 halt meg. A betegeket 2 fogoly orvos és két orvos látta el. 1917. decemberben 415 osztrák–magyar tiszt, 3 német birodalmi tiszt, 900 osztrák–magyar légénységi személy és 400 német birodalmi légénységi személy élt a két tábor területén, 1919 áprilisában is még 6 tiszt és 660 légénységi személy. BAJA-LUKINICH-PILCH-ZILAHY 1930. 55, 77–78, 148, 149, 153, 318, 408, 501, 533.

jobb képzettséget adj és szerezz fiaidnak! Ezeknek a boldogsága és boldogulása legbiztosabb alapja lesz a te boldogságodnak és boldogulásodnak is. A Géza öcséd és többi szívfeleid iránt eddig tanúsított szeretetedet ezután se vond meg édesanyád, még életben levő testvéreid s rokonaid iránt! Áldjon meg az Isten Benneteket!

Géza fiunk<az> 1889. évben született. Nyájas, kedves, jó modorú, szép fiú volt. Nehezen tanult, nehezen végezte Szigetvárott és Siklóson a négy polgárit, s mikor aztán Felsőlövőn a tanítóképezde I. osztályában is 4–5 tantárgyból megbukott, kértére vasúti szolgálatba adtam. A felvételi vizsgát Zágrábban jó sikerrel letette, s Kossuth Ferenc akkori kereskedelmi és közlekedési miniszter úr gyakornoknak azonnal elhelyeztette Újdombóvárra. Itt volt majd egy évig, de nem szerette az irodai lekötöttséggel járó szolgálatot sem. Kívánságára a pénzügyőri szolgálatba helyeztettem a kaposvári ismerős pénzügyigazgató úr által. Ilyen minőségben szolgált körülbelül fél-fél évig Kaposvárott, Tabon és Lengyeltótiban. Az itteni szolgálata közben vált be katonának három évre. Ez a körülmény nagyon lehangolta, kedvét vette, annál inkább, mert még Újdombóváron megismerkedett egy lánnyal, akit (mert igen szerette) feleségül akart elvenni. Valószínű, hogy ennél fogva a leány is elkedvetlenítő leveleket írt hozzá. Nem bírt magán uralkodni, elvesztette hitét boldog jövődjében, s katonai szolgálatra bevonulása előtti napon (1910. szeptember 30-án) Lengyeltótiban szolgálati löfgyverével vetett véget ifjú életének.

Halálhíre fájdalmasan megdöböntő hatással volt reánk. Temetésén nemcsak a köznép, de az intelligencia¹²⁵ mindkét nembeli tagjai is oly nagy számban vettek részt, s iránta oly mértékben nyilvánult meg a közrészvét, hogy Lengyeltótiban valóban közkedvességben lehetett része, míg köztük élt. Némi vigasztalás volt ez ránk nézve, de annál inkább fájaltuk elvesztését, mert ebből láttuk, hogy ő még idővel – az őtet kedvelő, sőt becsülő pártfogók segítségével – tisztes s jó életsorsba juthatott volna. A lengyeltóti felső temetőben nyugszik, s sírjához értékes sírkövet helyeztettünk vasrácsos kerítéssel ellátva.

Vigasztalást nekünk némileg az a gondolat ad, hogy mint hátrahagyott leveleiben írta, minket nem okol s nem is okolhat, a hamarosan kitört világháborúban pedig úgyis eleshetett vagy megnyomorodhatott volna, annál inkább, mert mint pénzügyőr is túl bátor, sőt vakmerő volt szolgálataiban közben. Nyugodjék békével! Szelíd, nyájas arcát és kedves emlékét szívünk mélyében hordozzuk.

¹²⁵ intelligencia (latin): (itt:) az értelmiség.

Utoljára záradékul magamról is megírok még egyet–mást. Nehéz dolog volna ez, ha családom számára nem írnám, mert mások könnyen dicsekvő hiúságnak minősítenék egyben-másban mutatkozó előmenetelem, előléptetésem leírását. Családom igazolásnak tekinti az irántuk tartozó kötelességemnek részben való elhanyagolásáért ama „kitüntetések” felsorolását is, amelyek (családom és gazdálkodásom kárára) oly sok időmet lefoglalták, s lelki-testi erőmet követelő munkásságot igényeltek.

Vezérelveim voltak az életben ezen axiómaszerű kijelentések: „Imádkozzál, dolgozzál: megsegít az Isten.” – „Minden ember annyit ér, amennyit használ.” – „A tanító, mint ilyen, nem annyit ér, amennyit ő maga tud, hanem amennyit tanítványai tudnak.” – „Fő dolog: nem csüggedni.” Ezek szolgáltak buzdításomra, de vigasztalásomra is.

Szüleimtől örökölt vallásos érzületemből kifolyólag iskolámban nagy gondot fordítottam a hitoktatásra, énektanításra, bibliaolvasatásra. Az adventi napok kora reggelén, nagy ünnepeket megelőző hetekben legtöbb időt fordítottam ezen fontos dolgok gyakorlására. Felekezeti elfogultság azonban nem csökkentette a más felekezetűek iránti tiszteletemet. Erre befolyással lehetett azon körülmény, hogy az 5–6 száz lélekből álló Nemesszalókon négy hitfelekezetű gyülekezet volt: református, evangélikus, római katolikus, izraelita, s ezek szertartásain temetések, eskettetések, ünnepélyek alkalmával kölcsönösen részt vettünk, s így egymást jobban-jobban megismertük és becsültük. Keresztzüleim között egy házaspár római katolikus vallású is volt, akiket deákkoromban is sokszor meg-meglátogattam. Utazásaim alkalmával amely községben időztem ünnepnapokon, az azon községbeli hitfelekezetek templomaiba el-elmentem. Voltam Kassán izraelita, Budapesten anabaptista istentiszteleten is. Hazajövetelemkor aztán tapasztalataimról (az izraeliták összhangzatos szép énekléséről, a baptisták istentiszteletbeli ájtatosságukról, stb.) számot adtam tanítványaim előtt. Hazafias ünnepélyeinken is kifejezetten hangsúlyozni szoktam a többnyelvű s több hitfelekezetű lakossággal bíró hazánkban a felekezeti zárkózottság s a fajgyűlölet elkerülését. Talán ennek köszönhetem, hogy utóbb (éppen izraelita vallású lakostársam buzdítására) folyamodtam a lovag Wechselsmann-féle alapítvány¹²⁶ évi 200 koronás segé-

¹²⁶ Lovag Wechselsmann Ignác műépítész 1828-ban született Nikolajban (Porosz-Szilézia). Berlinben és Bécsben tanult, 1856-ban Budapesten telepedett le. Híresebb munkái a vámpalota, a várkerti építkezés és az egyetemi könyvtár megtervezése. 1903. februárban hunyt el Budapesten. Végrendeletében 1 400 000 koronát hagyott egy vak gyermekeket nevelő intézetre, olyan

lyezéseier, amit meg is kaptam. Ezen érületem megjutalmazásául tekinthe-
tem azt is, hogy a csokonyai községi képviselőtestület éppen egy római kato-
likus vallású képviselő indítványára készítette s helyeztette el a község ház
nagytermében olajfestményű arcképet.

Hivatalos teendőimet lelkiismeretesen igyekeztem elvégezni, s ha mégis
nem találkoztam a szülők s a hívek részéről a fizetésnél, szolgálatoknál, stb.
kellő méltánnyal, sőt náluk egyben-másban hálátlanságot is tapasztaltam,
elsősorban önmagamban kerestem az okot, s nemcsak nem gondoltam alka-
lomszerű megtorlásra, hanem a gonoszt jóval iparkodtam legyőzni. Ellensú-
lyozta az itt-ott mutatkozó hálátlanságot egyesek méltánnyó elismerése. Ez
érületből kifolyólag ezektől én 10–50–100 forint hagyományszerű ajándékot
is kaptam, az iskolából kibocsátott növendékeim pedig az úrvacsorával első
ízben részesülésük alkalmával 20–50 koronányi ajándékban is részesítettek.

Nagy igényekkel fellépő, követelő semmiben sem voltam. Társadalmi
érintkezéseimben a polgártársak körében a pajtáskodó szélsőségeket kerültem,
de azért őket érdemük szerint megbecsültem, s így köztük a szükséges tanítói
tekintélyt fenntartottam.

Érezvén szakiskolai kiképeztetésem hiányosságait szaklapok és szakköny-
vek szorgalmas olvasásával és tanulmányozásával iparkodtam a szükséges
tudnivalókat megszerezni (pénzüntézet i tisztviselői továbbképző tanfolyam
Keszthelyen). Olvasás közben az érdekesebb s fontosabb részeket tanulmányi
jegyzetkönyvembe igtattam.

Templomi szolgálataim köréből megemlítem a következőket: a prédikáció-
kat (lehetőleg jól elkészülve) kívülről mondtam el, ha azonban papom helyett
kelltt délelőtt és délután is prédikálnom, délután rendszeren csak Bibliát olvas-
tam. Az orgonálást nem kóta szerint...¹²⁷ A búcsúztatók megírásánál az illető
család és a gyülekezet buzdítására, a tanulságok kidomborítására törekedtem.
Búcsúztatóimat szerették a hívek, amit annak tulajdonítok, hogy a felolvasást
Istentől nyert csengő hangomon jó hangsúlyozással végeztem el. Ez tette meg
a hatást inkább, mint a búcsúztatók abszolút értéke.

kikötéssel, hogy felerészben zsidó, felerészben keresztény gyermekeket vegyenek fel gondozott-
jai közé. Ezen kívül 2 millió koronát hagyott tanítók segélyezésére, szintén felekezeti különbség
nélkül. Az alapítvány kamatai először 1904-ben kerültek kiosztásra: 172 zsidó és 172 keresztény
tanító kapott évi 200 korona segélyt. UJVÁRI 2000. 957. PH 1904. június 25. 5.

¹²⁷ A mondatot ő maga hagyta befejezetlenül.

Papjaimmal jó békeességben iparkodtam élni, s ha valamiben differentia¹²⁸ támadt közöttünk, azt a hívek előtt eltitkolni igyekeztem. Sohasem hallgattam el a mentő körülmények felsorolását, ha papfőnököm szolgálatát s egyben-másban való eljárását elítélő hangon bírálták meg előttem. Jól tudtam, hogy a pap és tanító közötti ellenségeskedésnek hátrányos következményei vannak a gyülekezeti életben is, hogy papom tekintélyének rongálása az én tekintélyem lerontására is szolgálhat. Barakonyi Kristóf papommal¹²⁹ példának okáért követválasztási nézeteltérések miatt egy időszakban feszült viszonyban voltam. Ennek elfedésére éppen akkor adtam (Mariska leányunk első izbeni urvacsorával élésekor) tíz forintot a „Barakonyi-alapítvány” gyarapítására. Ezt aztán a többi gyermekeim iskolából kimaradásakor is folytattam mindaddig, míg az uraság részéről szólei munkaváltság elengedésével ezen címen adott s csak névleg fennálló 70 forint alapítványt 100 forintra kiegészíthettem, s azt önálló külön kezelésbe vetethettem.

Tanítványaim közül idővel többen érdemes egyházi s világi előjárók lettek, Szabó István meg, lám, országos képviselő s rövid ideig miniszter is volt!¹³⁰ Sajnos, hogy némelyeket a szülői háznál s a társadalmi életben tapasztalt rossz példaadás megtántorított, s azok közül 1–2 még fegyházba is került, de lelkiismeretem nem vádol miattuk.

Azon tudatban, hogy a nem iskolaköteles gyermekeket már odahaza ijesztetik a tanítóval, utcán jártamkor s az egyes családoknál megfordulásom alkalmával, amikor például betegeket látogattam meg, vagy egyes gazdákat személyesen hívtam meg a népnevelési vagy más gyűlésekre, bennük bizalmat iparkodtam költeni irántam mint leendő tanítójuk iránt. Köszöntek is

¹²⁸ differentia (latin): különbség, különbözőség, (itt): összekülönbözés, nézeteltérés

¹²⁹ Barakonyi Kristóf lelkész 1813. október 14-én született Kisasszondon (Somogy vm.), apja Barakonyi Sámuel lelkész, anyja Gál Lídia volt. 1822-től 1830-ig Csurgón, majd 1830–1836 között Debrecenben tanult. Kápláni szolgálatot végzett Somogyhatvanban, Belegen és Inkén. 1842-től Ötvöskónyiban, 1852-től Görgetegen, 1859-től pedig Erdősokonyán szolgált. Felesége Dankházi Zsuzsanna, majd Simon Ágnes volt. 1891. április 15-én hunyt el. SZABADI 2013. 1068–1069, 1232–1233.

http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1398&Itemid=83.

¹³⁰ Nagyatádi Szabó István 1863. szeptember 17-én született Erdősokonyán. Az elemi iskolában Szalóky Dániel tanítványa volt. Gazdálkodással foglalkozott. 27 éves korában községi bírónak, 1904-ben a vármegyei törvényhatóság tagjává választották. 1808-tól országgyűlési képviselőként működött, 1918–19-ben a Kiszgazdapárt elnöki tisztét is viselte. Többször volt földművelésügyi miniszter (a Hadik- és Friedrich-kormányban), az 1920-as első felében pedig kiszgazdaügyi tárca nélküli miniszter. Nevét viseli az 1920. évi XXXVI. törvénycikk, amely a földbirtokviszony rendezését tűzte ki célul. 1924. november 1-én hunyt el. DOMBÓVÁRI 1986. 349–354. MARKÓ 2001–2007. VI. 41–42.

nekem, sőt meg is szólítottak akárhányszor. Kedves dolog adta elő magát egyszer utcán jártamkor. Mikor egy sereg ilyen apró játszó gyerek mellett elmentem, távozásom után egyik gyermek azt kérdezi a többitől: „Ki ez az ember?” Erre egy másik – szinte megütődve – így felelt neki: „Te! Nem ember az, hanem a tanító úr!” Ez a kis helyreigazító azt akarta ezzel mondani, hogy én nem „polgárember” vagyok.

Iskolám s a községünkbeli egyesületek körében végzett dolgaimon kívül a járási, megyei s országos tanítói gyűlések munkáiból is kivettem részemet. Az ezen egyesületek körében nevezetesebb felolvasásaim voltak: a vallástanításról, az Eötvös-alap pártfogolásáról,¹³¹ világtárlati tanulmányok Bécsben, gróf Széchenyi Imre nagykövet és gróf Széchényi Pál volt földművelésügyi miniszter életrajzáról, a socialismusról, a csokonyai polgári olvasó kör történetéről (40 éves fennállása jubileumán), teendőimről a millennium alkalmából, a {...}ról¹³² népiskolában, a tanító teendői a korunkban lábra kapott élvhajszás és anyagiasság ellenében, a munka szeretete és a szeretet munkája, stb.

Emellett a magamhoz vett kiskorú lánytestvéreim ügyes-bajos dolga is nagyon elfoglalt. Mári hugom szerencsétlen házasesete, a hűtlen, dologtalan és könnyelmű elhagyatottsága B. I-nál, majd budapesti nyomorgása és kenyérkereseti pályához (óvodához) juttatása, stb. nemcsak sok gondot, de sok költséget is okozott. Lidi hugom már szerencsésebb volt Tatár G. kovácsmester férjével. Hálát adok az Istennek, hogy most már Mári hugom is elég jó helyzetbe juthatott, hűséges gondviselője s ápolója lehet édesanyánknak a neki adni szokott havi 20–20 korona és egyéb segítségünk mellett.

Munkálkodásomat itt és amott szebbnél szebb kitüntetésekkel honorálták. Az államkormánytól megkaptam az évenként kijáró 200 korona személyi pótlékot. A csokonyai iskolaszék és egyháztanács, a népnevelési egylet, a csokonyai Casino, a polgári olvasóköri tiszteletbeli taggá, a Somogy megyei általános tanító egylet, a református tanítók országos egyesülete tiszteletbeli elnökké, a belső-somogyi református tanítóegylet dísztaggá választott meg.

¹³¹ Az Eötvös-alap a néptanítók pénzalapja, amit 1875-ben Péterffy Sándor indítványára hoztak létre. A pénzalap a tanítók által fizetett járulékból, magánemberek adományából, jótékony célú rendezvények bevételeiből jött létre. Célja a tanítók gyermekeinek tanulmányi támogatása, özvegyeik, árváik felkarolása volt. Később támogatta az országos tanítói árvaházat, illetve a Tanítók Házát, ahol a megöregedett, a csekély nyugdíjból magukat ellátni nem tudó, illetve a hosszabb ideig beteg tanítók elhelyezését oldották meg. 1890-ben külön szervezet alakult az alap kezelésére Eötvös-alap Országos Tanítói Egyesület néven. PEIL 1876. 140–144.

¹³² 2–3 olvashatatlan szó

30 évig voltam tagja a vármegyei népnevelési bizottságnak, több évig tagja az országos „Eötvös-alap” segélyosztó bizottságának. Kineveztettem miniszteri iskolalátogatónak a csokonyavidéki iskolákra s miniszteri vizsgáló biztosnak a csurgói járásbeli VI osztályú elemi iskolás fiúk megvizsgálására. Nyugdíjaztatásom után egyházi hatóságomtól megbízatást nyertem az atádi állami elemi és községi polgári iskolákba járó protestáns vallású növendékek hitoktatására.¹³³ Voltam iskolai körfelügyelő, gyámintézeti elnök, egyházmegyei s egyházkerületi tanügyi bizottsági tag és közgyűlési képviselő, segélyegyleti felügyelőbizottsági tag Barcson, takarékpénztári felügyelőbizottsági tag Barcson és Nagyatádon, stb.

A községünkben és egyházunkban szervezett egyesületek fenntartása nagy béketűrést és kitartást igényelt. A tagok száma meg-megcsappant az olvasó körben, a lelkesedés alább-alább hagyott az énekkarban. Ilyenkor is iparkodtam a megmaradt és megjelent egy-két tagra nézve érdekessé és tanulságossá tenni az összejövetelt. Térképet, földgömböt, emberbonctani ábrákat, stb. vettem elő, s azokat magyaráztam nekik, hírlapokból és anekdotás könyvekből, stb. felolvasásokat tartottam előttük, néha meg a mértan és a számtan köréből adtam oktatást (a tér- és köbtartalom, a törtek kiszámítása módjáról, stb.). Így aztán az az egy-két sem mondhatta, hogy hiába jött el a körbe. Nem szabad ilyenkor azt mondani, hogy ennyi taggal nem érdemes vesződni. Ők a megjelenést áldozattételnek tekintik a maguk részéről. Erre mutat egy eset az énekkar egyik összejövetelén. Egy dalárdista későn jött el a gyakorlatokra, s mikor egyik társa dorgálta a késedelmeskedésért, azt felelte neki: „Ez is elég köszönet!” Csak ilyen módon lehetett a polgári olvasókört 40 évig, a dalárdát 30 évig fenntartani.

Ezeket, édes szívfeleim, nem dicsekvésből sorolom fel, hanem egyrészt buzdításul tanító-fiam részére, másrészt igazolásul, mert ezekért annyira-mennyire munkálkodnom kellett, s emiatt az irántatok tartozó kötelességem teljesítése — elismerem — hézagosabb volt, mint kellett volna. Bocsássatok meg érte! Túlsá-

¹³³ Nagyatádon jelentős szerepet játszott a leányegyház önállósodási folyamatában (ugyanis Nagyatád 1939-ig Somogyszob filiája volt), a templomépítésben, a helyettes lelkészi állás megszervezésében. A Dunántúli Protestáns Lap hasábjain így méltatják érdemeit: *Több, mint két évtizeddel ezelőtt kezdte gyülekezetté összetömöríteni itt a lelkigondozás nélkül hagyott reformátusságot Szalóky Dániel nyugalmazott erdőcsokonyai tanító, a puritán, bibliás magyarrá nevelt Nagyatádi Szabó Istvánnak volt egykori elemi iskolai tanítója. Ő gyűjtögette itt össze először hittestvéreit, tanítgatta a zoltárokat nekik, és olvasgatta előttük a Bibliát.* DPL 1939. 149.

gos nagy értéket tulajdonítottam a regulabeli ezen soroknak: „A közjó méltóbb jó a magadénál!” Ezen életrajzom elolvasása talán megóv titeket a másokért való munkálkodás ilyen vétkes szertelenségeitől. De azt a tanulságot is meríthettek belőle, hogy nem kell okvetlenül mindenben protekció.¹³⁴

Nem tudom, mi van rólam megírva a végzet könyvében életpályám tartamára nézve. Már csak az erre való tekintettel is kívánatos a Csokonyába való minél előbbi visszamenetelem.

Arra kérem a Gondviselést, hogy megérhessem Sándor fiam teljes felgyógyulását, Lajos fiunk szerencsés hazajövetelét, országunk nyugalmának s területi integritásának helyreállítását. Végrendöletszerűleg meghagyom, kedves szívfeleim, a következőket:

a) „Szeressétek egymást, amint én szerettelek Titeket!” A soha el nem fogyó apai, anyai szeretetben teljesen egyformán részeltessétek a talán második férjtől vagy feleségtől származó gyermekeiteket is!

b) Édesanyámról és édesanyátokról gondviseljetek, és őket, ha kell, híven ápoljátok!

c) Eltemettetésemtől a legegyszerűbb eljárást kövessétek! Drága ércokorsó, koszorúkkal pompázó gyászokcsi, drága sírkő mellőzve legyenek! Eötvösként „eszméim diadala legyen emlékjelem”. Volt tanítványaim is – ha netán áldozni hajlandók érettem a végtisztességtételnél – erre szánt adományait a jótékony célú alapítványok gyarapítására fordítsák!

d) Egyházunk, iskolánk fennmaradásának s felvirágoztatásának ügye áldozatkész pártolókra találjon bennetek! Ne legyenek se üres templomaink, se üres templomperselyeink! A többi szükséges dolog majd ezekből önként következik.

e) Felekezeti elfogultság vagy fajbéli gyűlölködés ne férkőzzék szíveitekbe, lelkeitekbe!

Ha ezeket megfogadjátok, akkor nem hiába éltem, és nem hiába küzdöttem.

Isten áldása legyen rajtatok, gyülekezeteinken, községeinken és országunkon!

Írtam az amerikai-görzsönyi unokaöcsém (Lajos) ajándékából nyert aranytollal Nagyatádon, 1919. május 10-én.

Szalóky Dániel magam saját kezével
nyugalmazott református tanító

¹³⁴ protekció (latinból): védelem; (itt:) támogatás, segítség, pártfogás

RÖVIDÍTÉSEK

AP	= Acta Papensia
DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
DREKK	= Dunántúli Református Egyházkerület
Könyvtárának Kézirattára, Pápa
DREL	= Dunántúli Református Egyházkerület Le-
véltára, Pápa
jkv.	= jegyzőkönyv
kgv.	= közgyűlés, közgyűlési
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok
PH	= Pápai Hírlap
SML	= Magyar Nemzeti Levéltár Somogy Megyei
Levéltára, Kaposvár
TtREL	= Tiszántúli Református Egyházkerületi és
Kollégiumi Levéltár, Debrecen
vm.	= vármegye

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

A dunántúli református egyházkerület 1843–1949 közötti nyomtatott közgyűlési jegyzőkönyvei digitalizált formában megtalálhatók a következő címen:

<http://apps.arcanum.hu/reformatus>. A jegyzőkönyveket a bevált gyakorlat szerint a levéltári *DREL I. 1. a.* jelzetükkel, kötetszámmra vagy évszámmra, emellett oldalszámmra utalással idézzük.

A dunántúli református egyházkerület, továbbá a barsi, belső-somogyi, drégelypalánki, komáromi, mezőföldi, őrségi, pápai, tatai és veszprémi egyházmegyék kézzel írt közgyűlési, valamint az egyházmegyék szintén kézírásos egyházlátogatási jegyzőkönyveinek, az egyházközségi anyagokéknak és a kéziratári anyagnak a pontos jelzetei a Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményeinek honlapján, a következő címen azonosíthatók:

http://www.papacollege.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=1400&Itemid=87.

Presbiteri jegyzőkönyv. A csokonyai ev. ref. gyülekezet presbyterialis üléseiről vezetett jegyzőkönyve (kezdve az 1859-ik évben). (A jegyzőkönyv valójában az 1876. április 30-án tartott presbiteri gyűlés jegyzőkönyvével kezdődik.) 1876. április 30–1910. március 5.

ADATTÁRAK

Egyházkerületi Névtár. A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Névtára az 1850, 1851, 1854, 1863, 1865, 1866, 1869, 1873, 1874, 1875, 1878, 1879, 1880, 1882, 1884, 1885, 1886, 1887, 1888, 1889, 1890, 1891, 1892, 1893, 1894, 1895, 1896, 1897, 1898, 1899, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904, 1905, 1906, 1907, 1908, 1909, 1910, 1926, 1928. évekre.

Tiszti Címtár. Magyarország tiszti cím- és névtára. Az 1873–1944 közötti korszak állami tisztviselőinek nevét tartalmazza. A sorozat köteteit a Központi Statisztikai Hivatal jelentette meg. Az 1873-as év után 1875-ben, 1879-ben, majd 1884-ben jelent meg, 1886-tól 1918-ig évente. 1927-ben újraindult, és az 1933, 1934. évek kivételével 1944-ig szintén évente adta ki a Statisztikai Hivatal. A sorozat köteteinek digitalizálása 2010-ben megtörtént. Jelenleg offline, térítés ellenében vehető igénybe a www.arcanum.hu címen.

A **Pápai Református Kollégium értesítői** (1860–1948) a <http://www2.arcanum.hu/2011>. címen érhetőek el.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- BAJA–LUKINICH–PILCH–ZILAHY 1930. = Hadifogoly magyarok története. II. Az oroszországi hadifogság és a magyar hadifoglyok hazaszállításának története. Szerk. BAJA Benedek–LUKINICH Imre–PILCH Jenő–ZILAHY Lajos. Bp., 1930.
- BALLA 1999. = BALLA Tibor: Ada-Kaleh szigete osztrák-magyar fennhatóság alatt 1878–1918. = Hadtörténeti Közlemények. 1999. 1. sz. 21–52.
- BALOGH–BÁRDOS 1993. = BALOGH Kata–BÁRDOS István: Komárom–Esztergom megye településtörténeti kalauza. Tatabánya, 1993.
- BECK 1935. = BECK Gergely: A belsősomogyi ref. egyházmegye története. I. Kaposvár, 1935. (Csurgói Könyvtár II.)
- BELICZAY 1955. = BELICZAY Angéla: A hallgatók névsora a születési év, hely és a beiratkozás napja feltüntetésével. In: A Budapesti Református Theológiai Akadémia története 1855–1955. Szerk. Pap László–Bucsay Mihály. Bp., 1955. 203–239.
- BERZA 1993. = Budapest lexikon. Főszerk. BERZA László. I–II. Bp., 1993.
- BÓDI 1943. = BÓDI Ferenc: A Csurgói Református Csokonai Vitéz Mihály Gimnázium másfél-évszázados története. II. Okmánytár. Kaposvár, 1943. (Csurgói Könyvtár XX.)
- BOROVSKY 1905. = Magyarország vármegyéi és városai. Zemplén vármegye és Sátoraljaujhely. Szerk. BOROVSKY Samu. Bp., 1905.
- BORSOS 1906. = BORSOS István: Baráth Ferenc emlékezete (1824–1905). In: A Dunántúli Ev. Ref. Egyházkerület Pápai Főiskolájának értesítője az 1905–1906-ik évről. Szerk. Thury Etele, Faragó János. Pápa, 1906. 17–25.

- BOZZAY-LADÁNYI 2007. = BOZZAY Réka – LADÁNYI Sándor: Magyarországi diákok holland egyetemeken 1595–1918. Bp., 2007. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 15.)
- BŐSZE 1988. = BŐSZE Sándor: A Csokonya vidéki Népművelési Egylet története (1868–1928). In: Somogy megye múltjából. Levéltári évkönyv 19. Szerk. Kanyar József. Kaposvár, 1988. 243–261.
- CSEH-MÉSZÁROS 2006. = CSEH Gizella–MÉSZÁROS Borbála: A Budapest mai területén megjelenő református és közös protestáns időszakai sajtó jegyzéke (1818–2004). In: Reformátusok Budapesten. Szerk. Kósa László. I–II. Bp., 2006. II. 1231–1298.
- DOMBÓVÁRI 1984. = DOMBÓVÁRI László: Szalóky Dániel (1845–1934). In: Pedagógus arcképcsarnok Somogyban I. (Iskola és levéltár. Dokumentumok a szülőföldről. 20. Szerk. Szili Ferenc.) Kaposvár, 1984.
- DOMBÓVÁRI 1986. = DOMBÓVÁRI László: Csokonyavisonta, Rinyaújlak múltja és jelene. Pécs, 1986.
- FABRO-UJLAKI 1905. = FABRO Henrik–UJLAKI József: Sturm-féle Országgyűlési Almanach. 1905–1910. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól. Bp., 1905.
- GERECSEI 2000. = GERECSEI Zsolt: A lábatlani református egyház és templom története. Lábatlan, 2000.
- GERECSEI-KÖBLÖS-KRÁNITZ 2012. = GERECSEI Zsolt – KÖBLÖS József – KRÁNITZ Zsolt: A Tatai Református Egyházmegye lelkészi adattára (1554–2012). = AP 2012. 1–4. sz. 135–546.
- HORTOBÁGYI 1928. = HORTOBÁGYI Ágost: Somogyi Helikon. Kaposvár, 1928.
- HÓDOSSY-HAJDÓ 1981. = HÓDOSSY Ferencné–HAJDÓ Lászlóné: Somogyi életrajzi kislexikon. 2., bővített kiadás. (Iskola és levéltár. Dokumentumok a szülőföldről. 8. Szerk. Szili Ferenc.) Kaposvár, 1981.
- KELLNER 1957. = KELLNER Béla: Somogyi hírlapok és folyóiratok bibliográfiája. Kaposvár, 1957.
- KIS 2000. = KIS Róbert: Kisújfalu története a kezdetektől 1900-ig. Érsekújvár, 2000.
- KOVÁCS 2000. = „Mint tudomány vásárjába...” Kisújfalu élete és iskolájának története. Szerk. Csengerné KOVÁCS Erzsébet. Dunaszerdahely, 2000.
- KÖBLÖS 2006. = A pápai református kollégium diákjai 1585–1861. Szerk. KÖBLÖS József. Pápa, 2006. (A Pá-

- pai Református Gyűjtemények kiadványai. Forrásközlések 9.)
- KRÁNITZ 2012. = KRÁNITZ Zsolt: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek 1.)
- KRÁNITZ 2013. = KRÁNITZ ZSOLT: „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkészi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai. Jubileumi kötetek 2.)
- KÚR 1932. = KÚR Géza: Küzdelmeink. Három ref. egyház története. Komárom, 1932.
- LAKATOS 1932. = LAKATOS Károly: Az emlékezés szárnyain. A pápai főiskola 400 éves jubileumára. Komárom, 1932.
- LISZKAY 1877. = LISZKAY József: Tóth Ferenc hittudor, pápai ref. lelkész s dunántúli superintendens 1768–1844. In: Liszkay József–Szeberényi Gusztáv–György Vilmos–Makkai Domokos–Bartók György: Nagy papok életrajza. Bp., 1877. (Protestáns Theológiai Könyvtár IV/9.) 1–86.
- MARKÓ 2001–2007. = Új magyar életrajzi lexikon. Főszerk. MARKÓ László. I–VII. Bp., 2001–2007.
- MÁTÉ 1937. = MÁTÉ Lajos: Egy falusi lelkipásztor élményei. Barcs, 1937. (Csurgói Könyvtár V.)
- PFEIFFER 1987. = PFEIFFER János: A veszprémi egyházmegye történeti névtára (1630–1950). Püspökei, kánonokjai, papjai. München, 1987. (Dissertationes Hungaricae ex historia ecclesiae VIII.)
- RÁCZ 1987. = RÁCZ Endre: Diáknyelv Pápán a harmincas években. = Magyar Nyelv 1987. 2. sz. 145–156.
- SEBESTYÉN 1928. = Református Almanach az 1928. évre. I. évfolyam. Szerk. SEBESTYÉN Jenő. Bp., 1928.
- STURM 1897. = Országgyűlési Almanach 1897–1901. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól. Szerk. STURM Albert. Bp., 1897.
- SZABADI 2013. = Intézménytörténeti források a Debreceni Református Kollégium Levéltárában I–II. (Kiadványok a Debreceni Református Kollégium fennállásának 475. évfordulója tiszteletére I.) Szerk. SZABADI István. Debrecen, 2013.

- SZABÓ 1929. = Emlékkönyv... Antal Géza dunántúli református püspök úrnak a belsősomogyi egyházmegyében ... tartott egyházlátogatásáról. Szerk. SZABÓ Bálint. Pápa, 1929.
- SZALACSI RÁCZ 1973. = Dr. Korompainé SZALACSI RÁCZ Mária: Hajdú-Bihar megye sajtóbibliográfiája 1843–1970. Debrecen, 1973.
- SZÁSZ 1888. = SZÁSZ János: Betűsoros tárgymutató a Duna-melléki Ev. Ref. Egyházkerület jegyzőkönyveihöz az 1843-dik évtől kezdve. Bp., 1888.
- SZINNYEI 1891–1914. = SZINNYEI József: Magyar írók élete és munkái. I–XIV. Bp., 1891–1914.
- SZÖGI 2000. = SZÖGI László: Magyarországi diákok svájci és hollandiai egyetemeken 1789–1919. Bp., 2000. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 3.)
- SZÖGI 2001. = SZÖGI László: Magyarországi diákok németországi egyetemeken és főiskolákon 1789–1919. Bp., 2001. (Magyarországi diákok egyetemjárása az újkorban 5.)
- TÓTH 1833. = TÓTH Dániel: Egyházi Almanak 1833-dik esztendőre. Pozsony, 1833.
- TÓTH 1927. = TÓTH Endre: A pápai református egyházmegye története. I. Gyülekezetek és lelkészek. Pápa, 1927.
- TUNGLI 1997. = Pápai pedagógus lexikon. Főszerk. TUNGLI Gyula. Pápa, 1997.
- UJVÁRI 2000. = Magyar zsidó lexikon. Szerk. UJVÁRI Péter. Bp., 2000².
- VÁRADY 2002. = VÁRADY József: Dunántúl református templomai. III. A pápai egyházmegye. Diósgyőr. 2002.
- VARGA 1998. = Veszprém megyei életrajzi lexikon. Főszerk. VARGA Béla. Veszprém, 1998.
- ZOVÁNYI 1893–1901. = Theológiai Ismeretek Tára. Szerk. ZOVÁNYI Jenő. I–III. Mezőtúr, 1894–1901.
- ZOVÁNYI 1977. = ZOVÁNYI Jenő: Magyarországi protestáns egyháztörténeti lexikon. Szerk. Ladányi Sándor. Bp., 1977.

❖ *Kisebb közlemények* ❖

A PÁPAI TAKARÉKPÉNZTÁR ALAPSZABÁLYAI 1844-BŐL.

A reformkori egyesületalapítási láz Magyarországon az élet számos területére kiterjedt: a kulturális életet a kaszinók, olvasótársaságok lendítették fel, a szegény lakosság helyzetén a segélyegyletek, jótékony egyletek, temetkezési egyletek segítettek.¹ A társas együttlétet, kulturált szórakozást, újság- és könyvolvasást biztosító egyesületeknek – az olvasótársaságoknak, kaszinóknak – főként a társadalom felső és középső osztályai, rétegei alkották a bázisát. Az elit mintaadása a mezővárosok társadalmában is hatott. Az iparos és kereskedő polgárok, nemesi és nem nemesi származású értelmiségiek önkéntes társulásaként számos gazdasági jellegű szerveződés is létrejött. Ezek közé tartoztak a takarékpénztárak. Veszprémben 1845-ben Mustos János ügyvéd kezdeményezésére 300 darab 100 forintos részvénnyel, 30.000 forint alaptőkével alakult meg a Veszprémi Takarékpénztár, amely a pénzügyi válságokat sikeresen átvészelte és 1911-ben már 1.200.000 korona alaptőkével működött.²

A takarékpénztárak alapítását a Magyar Királyi Helytartótanács 1846-ban szabályozta. Előírta, hogy legalább 100–100 pengőforint értékű részvényekkel, minimum 30.000 pengőforint alaptőkével lehet takarékpénztárat szervezni.³

Woita József polgármester 1885. évi hivatalos jelentésében áttekintette Pápa város 1835–1885 közötti fejlődését, de a jótékony és társadalmi egyletek között csak az 1863. február 22-én 2115. sz. „udvari rendelvénnyel” (királyi engedéllyel) létesített Pápai Takarékpénztárat említette, amely 1885. évi zárszámadásában 2.404.468 forint 95 krajcár forgalmat mutatott ki.⁴

¹ Az „olvasás forradalmáról”, a német olvasókörök (Lesegesellschaften) és kölcsönkönyvtárak (Leihbibliotheken) szerepéről: BARBIER, Frédéric: A könyv története. Bp., 2006. 262–264. A magyar viszonyokról: FÜLÖP Géza: A magyar olvasóközönség a felvilágosodás idején és a reformkorban. Bp., 1978.

² ÓVÁRI Ferenc: Közgazdasági élet. = HORNIG Károly: Veszprém múltja és jelene. Veszprém, 1912. 178.

³ VeML (= A Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára) IV. 1. b. 1540/1846. sz. A helytartótanács 1846. évi 20.818 sz. rendelete.

⁴ [Woita József 1885. évi polgármesteri jelentésének ismertetése.] = Pápai Lapok 13 (1886) 34. sz. (augusztus 22.) 185–186.

Az 1905-ben kiadott pápai városmonográfia kereskedelmi-pénzügyi fejezetét író Koritschner Lipót legkorábbi pénzügyi intézetnek szintén az 1863-ban 300 darab, egyenként 100 osztrák forint értékű részvénnel, vagyis 30.000 forint alaptőkével létrehozott *Pápai Takarékpénztár* tartotta. Ezt követte véleménye szerint a *Pápa Városi és Vidéki Takarékpénztár*, amely 1878-ban 500 darab 100 forintos részvénnel, vagyis 50.000 forint alaptőkével indult.⁵ Ez azért meglepő, mert előzményekről szólva a reformkori védegyeleti mozgalmat csak nagy általánosságban említette.⁶

A Dunántúli Református Egyházkerület könyvtárában, a „Papensia” különgyűjteményben *H II. 1769. sz.* jelzet alatt egy 12,5 cm széles, 20,2 cm hosszú 8 oldalas aprónyomtatvány tanúskodik arról, hogy Pápán már 1844-ben létezhetett egy pénzügyi intézet: a *Pápai Takarékpénztár*.⁷

A kiadvány a takarékpénztár alapszabályait tartalmazza. Ebből kitűnik, hogy a takarékpénztár a „munkás néposztály javára”, a „kisebb tőkepenzesek” takarékoskodásának, anyagi jólétének előmozdítását kívánta szolgálni. Nem egyeleti alapon szerveződött: a városi önkormányzat hozta létre és biztosította működésének feltételeit.

A takarékpénztárat a város önkormányzata (a városi tanács és a választott község együttesen) kívánta felállítani. Helyet e célra a városháza egyik szobájában biztosítottak. Az intézet véglegesnek tekintett szervezeti-működési szabályzatát nyomtatásban is megjelentették, hogy a nyilvánosságot szélesebb körben is tájékoztassák a pénzügyi intézet működéséről.

A takarékpénztár alapszabályaiból kiderül, hogy a városi önkormányzat pénzügyi garanciája mellett létrejövő intézet két választott tisztségviselőt alkalmazott, a *pénztárost* és az *ellenőrt*, akik a pénztárat (a két kulcsra járó pénzesládát) együttesen kezelték, miközben egymást is ellenőrizték. A tisztségviselőknek hármas (anyagi, erkölcsi, szellemi) követelménynek kellett megfelelniük: Pápán tehermentes ingatlannal (házzal) kellett rendelkezniük, jó erkölcsűnek, „jó írást és számvetést tudónak” kellett lenniük.

Az intézet pénzgazdálkodását a város két vezető testülete ellenőrizte, ami egyszerűen megtörténhetett, hiszen a pénztárosnak pontosan előírták, hogy milyen nyilvántartásokat kell vezetnie. További biztosítékot jelentett, hogy minden kölcsönt a városi tanács jegyzőkönyvében is rögzítettek, így a pénz-

⁵ KAPOSSY Lucián (összeáll.): Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905. 339.

⁶ KAPOSSY 1905. 337.

⁷ A' Pápai Takarékpénztár. Veszprém, 1844. Jesztány Totth János' nyomtatása. 8 p.

mozgások a nyilvánosság tudtával történtek. Kölcsönhöz csak vagyonos, ingatlanlakkal bíró városi lakos vagy annak híján megbízható vidéki juthatott, miután az igénylő kezest állított. A városbíró a pénztárossal és ellenőrrel együtt csupán 50 ezüstforintig, a városi tanács 100–400 ezüstforintig adhatott kölcsönt, míg a 400–1000 ezüstforint összeg esetén a városi tanács mellett működő testület, az ún. választott polgárság egyetértését is ki kellett kérnie.⁸

Pénz befektetése ezzel szemben könnyen ment: 1 ezüstforinttól 400 ezüstforintig bármekkora összeget el lehetett helyezni, amely után 5% hozadékra lehetett számítani. Kölcsönt a törvényekben előírt 6%-os kamatra lehetett felvenni. A követelés behajtását megkönnyítette, hogy a kölcsönfelvevő írásban kötelezettséget vállalt arra nézve, hogy esetleges tartozását gyorsított eljárással (szóbeli bíróság útján) behajthatták. A végrehajtást az intézet „szabad választás” alapján megejthette.

Az ügyfelek takarékkönyvecskéjükben követhették nyomon a pénzügyi tranzakciókat, melyeket a városi bíró jelenlétében és hitelesítésével jegyeztek be. Nagyobb tőke felmondása esetén hosszabb idő telt el, amíg az illető a takarékból elhelyezett összeghez és annak kamataihoz jutott. 100–200 pengőforint között egy hónap, afelett negyed év volt a maximális várakozási idő.

A takarékpénztár szabályzata betűhív átírásban:

„A' takarékok pénztárai kisebb tőkepenzesek javára felállított intézetek. Céljük 's irányuk a' munkás takarékoságot ébreszteni, ápolni, 's alkalmat nyújtani arra: miszerint a' takarékos iparkodó egyén megszerzett 's meggazdálkodott, jövedelmének fölöslegét biztos helyre gyümölcsözés végett betehesse, részint hogy értékét nevelhesse, részint pedig hogy a' bekövetkező balesetek, szerencsétlenségek idejére legyen neki mihez nyulni, hogy magát a' véginségtől megmenthesse.

Ezeknek előre bocsátásával Pápa városának tanácsa és választott polgársága, a' takarékok pénztárai hasznos és kiváltképpen a' munkás osztálynak javát 's érdekét leginkább előmozdító jóvoltát belátván, eltökéllette azt kebelében is, és pedig ezen czim alatt: „Pápai Takarékok pénztár” felállítani e' következő rendszabályok alatt:

⁸ A városi önkormányzat testületi és egyedi szerveiről, azok változásairól: HUDI József: Pápa város önkormányzata a későfeudalizmus időszakában (1730–1847). Pápa, 1995. (Fejezetek Pápa város történetéből, 2.)

1. Pápa városának minden tanácsosai, személyenkint úgy választott polgárjai 's ezek által a' közönség is, egyenkint és öszvesen 's egyetemben, minden értékökkel kezeskednek az intézet hiteléről, vagy is az abban berakott pénzekről 's azoknak kamatjairól; ebből következik, hogy a' városi tanács és a' választott polgárság egyetemben választja a' pénzkezelőt (perceptor)⁹ és az ellenőrt, és pedig olly formán, hogy összevéve személyenkint a' tanácsbelieket és [a] választott polgárságot, ha ezek felénél több szavazat esik egyik vagy másik egyénre csak akkor leend a' választás elfogadható; egyébiránt csak pápai elégséges fekvő vagyonnal, vagy is házzal és pedig minden teher nélkülivel kell birnia, 's azon kívül jó erkölcsü, jó írást és számvetést tudó választhatik akár pénzkezelőnek akár ellenőrnek. Továbbá: mivel mind a' belső, mind az úgy nevezett külső tanácsbeli tagok egyenkint a' takarékpénztárt kezelni kötelesek, önkint értendő, hogy mindegyiknek joga is vagy on a' köztanácskozásokban hozzá szólani 's annyiszor a' mennyiszor annak megvizsgálását is követelni; vagy is mindegyiknek joga van arra szoroson felügyelni, és a' tapasztalandó legkisebb hibának orvoslását sürögölni. – Ezek szerint a' nyilvánosság tekintetéből, és a' közönség megnyugtására, a' takarékpénztárnak hogyan állása, mibenléte, ki fog nyomtatni, és a' közönségnek tudtára adatni.

2. A' takarékpénztár Pápa városában leginkább a' munkás néposztály javára álitatván fel, abban 1 ezüst forintnál kevesebb és 400 ezüst forintnál több egyes embertől el nem fogadtatik; fizettetik pedig kinek kinek minden 1 forinttól 5 denár. A' beadott summától kis könyvecskék fognak kiadatni, mellyek a' városi pecséttel lesznek meghitelesítve, 's mellyekről rendes jegyzőkönyvi szám vezetetik, úgy ebben fog a' takarékpénztárba beadott summának mennyisége, megismerés végett a' pénzbeszedő és ellenőr által bejegyeztetni. Ezen kis könyvért 3 kr. fizettetik ezüstben a' pénz betevők által. Meghatároztatott pedig, hogy a' kamatozásra beadandó pénzek, minden héten, az egy vasárnapi napon, reggeli 10 órától kezdve délig tétethetnek le a' város házánál lévő intézet szobájába, az országos vásárok alkalmával azonban kedd és szerdai napokon délutáni 2 órától kezdve egész 4-ig.

⁹ A szó a latin percipere = „bévenni” igéből származik, a perceptor magyarításakor „bévevő” lett a Pápay Sámuel közreműködésével készített Veszprém megyei tisztviselői szótárban. Vö. Észrevételek a' magyar nyelvnek a' polgári igazgatásra, és törvénykezésre való alkalmaztatásáról, az oda tartozó kifejezések' gyűjteményével. Veszprém, 1807. 192. 1844-ben a perceptor kifejezésre a „pénzkezelő” vagy „pénzbeszedő” kifejezést használták Pápán.

3. A' csekélyebb summáknak nehezebb kezelése tekintetéből az intézetbe beadandó pénzeiktől mindenkor a' beadás napjától számítandó fél hónapra fizettetnek a' kamatok.

4. Az intézet minden forinttól 6 pC.¹⁰ kamatra kölcsönöz, és pedig teljes bátorság szerzés mellett, leginkább pedig Pápa városi vagyonos és fekvő értékkel bíró lakosoknak, jótállás vagy is kezesség mellett, és csak ha illyesek nem találkoznának,¹¹ külsőknek, de ott is kezes [mellett] és teljes bátorságra, a' kötelezvényekben pedig világosan kikötve legyen, hogy a' kölcsönvevő magát szorosan a' szóbeli Biróságnak¹² alája vesse, és szabad választást engedjen a' végrehajtás alkalmával az intézetnek. Megjegyeztetik azonban, hogy esztendő eltelte előtt sem a' kisebb sem a' nagyobb summáktól kamat nem fizettetik, hanem csak esztendő végével; jövődre azonban a' kamatok fél évenként fognak fizettetni.

5. Kisebb summák 1-től 25-ig minden órán kifizetendőek lesznek, 25-től 50-ig 8 nap alatt, 50-től 100-ig 14, 100-tól 200-ig 1 hónap; 200-tól pedig 400-ig (mind pengőben értvén) a' felmondás után 3 hónapokra fognak kamatostól kifizettetni; megjegyeztetik itt, hogy egy krajczáron alul törtszámokra menő részecskék a' számadásban fel nem vetetnek, hanem ezek az intézet javára maradnak.

6. Az intézet érdekében áll, hogy a' takarékos pénztárba berakott pénzek kamatozás nélkül neheverjenek,¹³ de ellenben az is érdekében áll, hogy [a] pénz abból bátortalan helyre nekölcsönöztessek; ennek következtében 50 forintig ezüstben a' városi bíró a' pénzszedővel és ellenőrrel is kölcsön adhatnak, 50 forinttól azonban 400 ezüst forintig, a' belső tanács, 400 forinton felül pedig 1000 forintig (értvén ezüstben) a' kölcsönadásra a' választott polgárság többségének megegyezése is megkívántatik; mind az első mind az

¹⁰ 6 pC.= 6 percent (százalék)

¹¹ értsd: találatnának

¹² Az ún. szóbeli perek bírósága gyorsított bírói eljárást jelentett, amelynek során a törvényszék előtt kisebb értékű követeléseket lehetett eredményesen behajtani. A szóbeli perek bíróságáról szóló 1836:XX. tc. a behajtható összeget 60 forintban maximálta, az 1840:XI. tc. azonban 200 forintra emelte az összeghatárt. Olyan esetben azonban, amikor a hitelező és az adós a kölcsönügylet megkötésekor szóbeli bíróság alá rendelte magát, a világos adósságoknak nem volt felső határa. Pápán, mint rendezett tanácsú városban a bíró két tanácsnokkal alkotta a szóbeli bíróságot. A sommás perről a bíróság jegyzőkönyvet vezetett, amelyben rögzítették a felperes követelését, az alperes vallomását, a végrehajtás eredményét. Mivel a törvény megtiltotta az ellenállást, az ítéletet karhatalommal is végre lehetett hajtani. A felek kérésére a perről írásban másolatot is kiadtak. Az idézés, az írás a szegényeknek ingyenes volt.

¹³ Az egybeírás a nyomtatott szövegben tudatos lehetett, nem nyomdahiba.

utolsó esetekben pedig az ebbeli határozatok, nem csak az intézet, hanem a város jegyzőkönyvébe is bevezetessenek.

7. A' pénzesláda kettős zár alatt fog állani, és egyik kulcs a' pénzszedőnél, a' másik pedig az ellenőrnél fog állani, ebből tehát világosan következik, hogy mind a' bevételeknél, mind a' kiadásoknál együtt jelen kell lenniök, és külön külön jegyzőkönyvet vezetniök, mellyben e' következő rovatok lesznek:

a) folyószám; b) esztendő és nap; c) neve a' pénzbeadónak; d) a' beadott pénznek mennyisége; e) a' kamat fizetés; f) a' tőkepénznek visszafizetése; g) a' takarékpénztárba beadott summáról szóló kis könyvnek folyószáma. A' kölcsön pénzekről szóló kiadásos¹⁴ jegyzőkönyvbe pedig e' következő rovatok lesznek:

a) folyószám; b) esztendő, hónap, nap; c) a' kölcsönvevőnek neve, czime, lakhelye; d) a' kezesnek szinte neve, czime, lakhelye; e) a' kölcsönadott summának mennyisége; f) kamatok fizetése évre, hónapra, és napra; g) a' visszafizetett tőke; h) észrevételek.

Hogy pedig minden visszaélés eltávolitassék, a' kis könyvekre a' pecsét a' városi bíró jelenlétében, és a' pénznek letétele után fog reá üttetni, a' miről szinte a' városi jegyzői hivatal is jegyzőkönyvet vezetend."

A takarékpénztár alapszabályaiból nem derül ki, hogy ténylegesen alakult-e az intézet, s ha igen, meddig működött. Fényes 1847-ben kiadott országleírásában városunkról szólva — Veszprémtől eltérően — nem említi a takarékpénztárat.¹⁵ Még érdekesebb, hogy Rosos István, Veszprém vármegye első alispánja 1847. évről kiadott hivatalos jelentésében 5 pápai hitelintézet-ről: a polgári gyámság, nemesi gyámság, a polgári ispotály, a Rozália Franciskáról elnevezett ispotály (női kórház) és az alapítványi pénztár éves pénzforgalmáról közölt adatokat. A takarékpénztárról egyáltalán nem tett említést.¹⁶

A kérdésre a választ Veszprém vármegye köz- és kisgyűlési iratai és a hiányosan fennmaradt városi közgyűlési és tanácsülési jegyzőkönyvek adják meg. A vármegyei gyűlésen először 1843 tavaszán mintegy mellékesen került napirendre a Pápai Takarékpénztár ügye. Az 1843. április 3-án tartott vármegyei kisgyűlésen tárgyalták Fejér vármegye 1841. április 23-án kelt levelét,

¹⁴ nyomdahiba, helyesen: *kiadásos*

¹⁵ FÉNYES Elek: Magyarország leírása. II. Magyarország részletesen. Pest, 1847. 78–79.

¹⁶ HUDI József (szerk.): Források Pápa város 1848/49. évi történetéből. Pápa, 2001. 65–66. A Pápai Református Gyűjtemények Kiadványai, Forrásközlések, 2. (A továbbiakban: HUDI 2001.)

melyben a szomszéd megye a megalakítandó fehérvári takarékpénztár pártolást kérte. Ekkor terjesztették elő, hogy időközben ilyen takarékpénztár Pápán is keletkezett, melynek felállításáról és működéséről Szakonyi Lajos járási főszolgabírótól kértek jelentést.¹⁷ Szakonyi a május 1-jei közgyűlésre be is adta a jelentését, s mellékelte hozzá Könyve Ferenc városi jegyző által lemásolt „rendszabásat”, melyből a pénztár intézete „miképpen lett felállítatása, és mostani mibenléte világossan kitettik.”¹⁸

A közgyűlés az anyagot véleményezésre kiadta Kotsi Horváth Sámuel első alispánnak, aki 1843. december 2-án Veszprémben hívta össze azt az ideiglenes választmányt, amelynek Szalay Imre kanonok, Kovács Imre, Stojánovits János, Szakonyi István táblabíró, Ányos István járási főszolgabíró és Molnár Albert esküdt volt a tagja. A választmányi ülésen az alispán elnökölt.

A jelentés és a kéziratot intézeti alapszabályok tanulmányozását követően a választmány úgy foglalt állást, hogy az intézet nem jelent „erőszakos adóztatást”, a városi költségvetést sem terheli, ugyanakkor a „szegényebb néposztály” számára kedvező kölcsönfelvételt biztosít és a betéteseknek még hasznot is hajt. A takarékpénztárat „czélszerűnek véli, s feláll[í]tása iránt semmi észre vétele nincsen”.¹⁹

Pápa városa a kedvező vármegyei szakvéleményt követően nyomatta ki a veszprémi Jesztány Totth János-féle nyomdában a *Pápai Takarékpénztár* alapszabályait. A nyomda kiválasztása fölveti azt a kérdést, miért nem a pápai Főiskolai Nyomdat bizták meg a munkával. Azért, mert 1843-ban a Főiskolai Nyomda már kinyomta az alapszabályokat, a katolikus cenzor²⁰ azonban lefoglalta a kiadvány példányait.²¹ Az eljárás hátterében valószínűleg az állhatott, hogy a város nem kért hivatalos engedélyt takarékpénztár alapítására.

¹⁷ VeML IV. 1. a. 1049/1843. (április 3.) kisgy. sz.

¹⁸ VeML IV. 1. a. 1274/1843 (május 1.) közgy. sz. A jegyzőkönyben előforduló „rendszabások”, „rendszabályok”, vagyis az alapszabályok megyeznek a később kinyomtatott szöveggel.

¹⁹ VeML IV. 1. b. 471/1844. (február 5.) közgy. sz. Választmányi jelentés a takarékpénztár felállításáról. Veszprém, 1843. december 2.

²⁰ 1848 előtt a cenzori teendőket Pápán a bencés gimnázium mindenkori igazgatója látta el.

²¹ DREL I. 14. A Pápai Református Főiskolai Nyomda iratai. Megrendelések könyve 1841–1861. 12. lap. 1843. június 2-án azt jegyezték fel, hogy a „A” pápai takarékpénztár” c. munkát 500 példányban nyomtatták ki (külön a fél ív terjedelmű szöveget, külön a borítót), a munka összesen 40 váltóforint 30 krajcárba került. A „Megjegyzések” rovatban a következő olvasható: „Ezt a *Censura* meg nem engedvén, elenyészett[t]”. Az alapszabályok 1843-as kiadásából jelenlegi ismereteink szerint egy példány sem maradt fenn.

Miután a vármegyei vizsgálat legalizálta a takarékpénztár működését, a város már nem tartotta fontosnak a helytartótanács engedélyének megkérését. Tudva, hogy ez szabálytalan, a hivatalos jelentésekben sosem tüntették fel, hogy a Pápai Takarékpénztár létezik és működik. Pedig létezett és működött.

A városi tanácsülési jegyzőkönyvekből kitűnik, hogy egyes — közelebről meg nem nevezett — magánszemélyek 1842 tavaszán kezdeményezték egy „tőke nevelő” intézet felállítását. Bischitzky Miksa²² városbíró az 1842. március 17-én tartott tanácsülésen tűzte napirendre a kérdést. A javaslatot a tanács pártolta, de megvalósítását későbbre halasztotta.²³ Az április 30-i tanácsülésen egy választmányt neveztek ki a „városi közönség kezelése alatt létesült takarékpénztár rendes vezetésére szolgáló alapszabályoknak minél előbb leendő kidolgozására”. A 8 tagú választmánynak három tanácsnok (Kárpics József,²⁴ Mayer György,²⁵ Villax Antal²⁶), három választott községbeli (Keresztes Antal²⁷ népszószóló, Voyta József²⁸ és Velsz Károly²⁹ választott szemé-

²² Bischitzky Miksa kereskedő, házbirtokos polgár, tanácsnok, 1838–1843 között városbíró. 1848. május 1-től a Veszprém Vármegyei Állandó Bizottmány tagja. Az 1848. évi júniusi országgyűlési követválasztástás idején 70 éves volt. HUDI 1995. 173., HUDI 2001. 154.

²³ VeML PL V. 2–72. 236/1842. (március 17.) tü. jkv. sz.

²⁴ Kárpics József 1821–1823 között népszószóló volt. 1823. október 30-án az elhunyt Lukits László tanácsnok helyére választották be a városi tanácsba. 1844 végén hunyhatott el, ugyanis 1845. január 4-én már elhunytként említik és mást bízna meg egy általa kezdett csődper végrehajtásával. HUDI 1995. 172. VeML PL V. 2–72. 13/1845. (január 4.) sz.: Fejes Dávid tanácsnok megbízása a Szabó Ignác elleni csődper végrehajtásával.

²⁵ Mayer György királyi szabadalommal bíró posztógyáros, házbirtokos. 1822-től a választott község tagja, majd városi tanácsnok, 1843–1846 között pedig városbíró volt. Az 1848. június 14–16-án tartott tisztújításon tanácsnoknak újraválasztották. 1848-ban 53 éves volt. HUDI 1995. 171–172., HUDI 2001. 32., 155–156.

²⁶ Villax (Willax) Antal tímármester, házbirtokos, városi polgár, városi tanácsnok, 1846-tól 1848 júniusáig városbíró, 1848. június 16-tól 1849. november 17-ig polgármester, 1849–1856 között főbíró, de egy ideig még a polgármesteri címet is viselte. 1848. júniusától a városi nemzetőrség ideiglenes őrnagya. 1838-ban már a Pápai Casinó tagja. 1848 júniusában, az országgyűlési követválasztás idején 55 éves volt. 1857-ben, 36 évi városi szolgálat után nyugdíjazták és évi 400 forint nyugdíjat állapítottak meg számára. 1875. február 7-én, 84 évesen Pápán temették el. HUDI 1995. 171., HUDI 2001. 28., 56., 115., 146., 353. Halálozás. = Pápai Lapok 2 (1875) 7. sz. (télutó 13.) 62. VeML PL V. 2–72. 538/1857. (szeptember 24.) sz.: Villax Antal nyugdíjának megállapítása.

²⁷ Keresztes Antal szűrszabó 1841–1842-ben volt népszószóló (a választott község vezetője). HUDI 1995. 172. Anyósától, özvegy Puha Jánosné Neubert Annától 1847-ben a Felsővárosban örökölt egy házat. VeML PL V. 2–72. 735/1847. (május 8.) sz.: Özvegy Puha Jánosné örökösei osztályos egyezsége.

²⁸ Voyta (saját névhasználatában Woita) József (1807–1896) körmendi születésű építőmester, városi tanácsnok, polgármester. A gimnáziumot Budán, a politechnikumot Bécsben végezte. 1834-ben szerzett Pápán polgárjogot. 1835-ben a választott község tagja lett. 1848. június 16-tól 1849. november 17-ig árvagyámata, 1849. november 17-én újraválasztották. 1853-ban nem

lyek), és két városi tisztségviselő: Könczöl János³⁰ ügyész és Fóris Mihály³¹ gyámátya lett a tagja. Ők a pesti takarékpénztár alapszabályait tekintették mintának, s alkalmazták a pápai viszonyokra. Ugyanakkor a tanács azt is elhatározta, hogy a mindenszentek napja táján esedékes tisztújításon a takarékpénztárost is megválasztják.³² Az 1842. november 1-jén megtartott tisztújításon a tanácsnokok közül szótöbbséggel Czéhmaszter Ferencet³³ választották meg a takarékpénztár első kezelőnek, a választott személyek közül pedig Veber Antalt³⁴ a második kezelőnek.³⁵ Ezt megelőzőleg a takarékpénztárba

viseli e hivatalát, de 1856. december 6-án ismét megválasztják. 1865–1886 között Pápa polgármestere volt. 1848. júniusától a pápai nemzetőrség alhadnagya. Már 1838-ban a Pápai Casinó tagja, 1871–1872-ben a Pápai Önkéntes Tűzoltó Egylet elnöke volt. Sírja a pápai Kálvária temetőben található. HUDI József: Pápa város önkormányzata 1848/49-ben. = Tanulmányok Pápa város történetéből. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 323–350., Woitáról: 330. (A továbbiakban: HUDI 1994.) HUDI 1995. 172., 179., HUDI 2001. 28., 115., 349., 353. Voyta Adolf visszaemlékezései. Szerk.: HUDI József. Pápa, 2012. (A továbbiakban: VOYTA 2012.)

²⁹ Velsz (Welsz) Károly bábsütőmester, városi polgár, tanácsnok. 1842–1845 között városi perceptor. 1848-ban 36 éves, a pápai nemzetőrség tagja. 1849. november 17-től tiszteletbeli tanácsnok. Idős korában a várostól kegydíjat kapott. 1895-ben hunyt el. HUDI 1995. 171., HUDI 2001. 155., 353. VOYTA 2012. 52.

³⁰ Nemes Könczöl János ügyvéd, 1827–1938 között városi bíró, 1840–1848 között városi ügyész. 1848. június 14–16-án ifjú Osvald Dánielt választották a helyére. 1849. június 2-től 1851. december 20-ig városi kapitány volt. 1853. február 5-én tanácsnökká neveztek ki, de 1856-ban már nem tagja a tanácsnak. 1848 júniusában 59 éves, házbirtokos. HUDI 1994. 329–330., SOMFAI 1994. 352–356., HUDI 1995. 171., HUDI 2001. 142.

³¹ Fóris Mihály csizmadiamester, városi polgár, gyámátya, 1848. június 14–16-án tanácsnökká választották, 1849. november 17-től szintén tanácsnok. 1853. február 5-én tanácsnoknak újraválasztották, 1856 után nem viselt hivatalát. 1848-ban 59 éves volt. SOMFAI Balázs: Pápa mezőváros igazgatása 1848/49 után. = Tanulmányok Pápa város történetéből. Főszerk.: Kubinyi András. Pápa, 1994. 351–368., hivatkozás: 352., 354., 355. (a továbbiakban: SOMFAI 1994.), HUDI 2001. 353.

³² VeML PL V. 2–72. 390/1842. (április 30.) tü. jkv. sz.

³³ Czéhmaszter Ferenc 1840–1842 között városi perceptor, 1842-től városi tanácsnok, 1848–1849-ben is tanácsnok, 1848. június 16-tól árvagyámátya, 1849. november 17-én újraválasztották, 1853 után nem viselt tanácsbeli hivatalát. 1848. júniusától a pápai nemzetőrség főhadnagya. 1838-ban már a Pápai Casinó tagja. HUDI 1994. 330., SOMFAI 1994. 352., 354., HUDI 1995. 171., HUDI 2001. 27., 115., 156., 353. VeML PL V. 2–72. 932/1842. (október 20.) sz.: Czéhmaszter Ferenc tanácsnok megválasztása Körmendi Péter helyére.

³⁴ Veber (Véber) Antal molnármester. 1835-től a választott község tagja, később tanácsnok. 1849 után nem került be a tanácsba. 1848-ban 53 éves, házbirtokos. SOMFAI 1994. 352–356., HUDI 1995. 172., HUDI 2001. 140.

³⁵ VeML PL V. 2–72. 983/1842. (november 1.) közgy. jkv. sz. Első kezelőnek 4 tanácsbelit: Czéhmaszter Ferencet, Keresztes Antalt, Kelcz Ferencet és Szebauer Jánost jelöltek, akik közül 46 szótöbbséggel Czéhmaszter győzött. Második kezelőnek 4 választott személyt jelöltek: Veber Antalt, Szokoly Károlyt, Hecc Antalt és Sándor Józsefet; közülük Veber és Szokoly 28–28 szavazatot kapott, ezért a végszavazást a tanács hozta meg, amely szótöbbséggel Veber hozta ki győztesnek.

betett összegekről Könyve Ferenc városi jegyző adott nyugtát („kötelezőt”) az ügyfeleknek.³⁶ Mivel az 1843., 1844., 1846. és 1848. évi városi jegyzőkönyvek a második világháború alatt elpusztultak, a takarékpénztár létrejöttének részleteit nem ismerjük, de azt tudjuk, hogy folyamatosan működött. Magánszemélyek, testületek tömegesen helyeztek el benne kisebb-nagyobb összegeket, a rászoruló pedig viszonylag könnyen, kedvező feltételek mellett jutottak hitelhez. A városi közpénztárak is gyakran vettek fel átmeneti hitelt a takarékpénztártól.³⁷

A pénzügyintézet iránti egyre növekvő bizalmat mutatja, hogy 1848 végén már több százezer váltóforint kezelését végezte a két kezelő, akiket 1842-től az évente tartott tisztújításon választottak. Az 1847. évi őszi tisztújításon Vinkler Sámuel³⁸ megerősítették első kezelői tisztségében, második kezelőnek viszont nem az első helyen jelölt eddigi tisztségviselőt, Veber Antalt, hanem egy másik jelöltet, Pakrótz Ferencet³⁹ választották meg.⁴⁰

1849 elején, a megye császári csapatok általi megszállása idején úgy határoztak, hogy a kockázatokat minimalizálják: január 27-én megtiltották további betétek elhelyezését, ezután csak a kamatok beszedésével és kölcsönök kihelyezésével foglalkoztak. Villax Antal polgármester azt javasolta, hogy a takarékpénztári betétek kezelését vegye át a városi gyámhivatal. A gyámhatóság azonban az ily módon elviselhetetlenné váló adminisztrációs terhekre hivatkozva nem vállalták a kettős feladatot, így a pénzügyintézet elkerülte a megszüntetést. Kezelését egy évre Vinkler Sámuel eddigi első kezelőre bízták.⁴¹ A

³⁶ VeML PL V. 2–72. 903/1842. (október 15.) sz.: A pápai kőműves és cserepes legények 100 ezüstartot helyeznek el a városi takarékpénztárba gyümölcsözés végett. Az erről kiadott hiteles „kötelező” szövegét bemásolják a tanácsulési jegyzőkönyvbe. (A hitelesítés a városi pecséttel és a jegyző aláírásával történt.)

³⁷ 1847-ben pl. a városi tüzipénztárból fedezték az alsóvárosi Hosszú utca kikövezésekor a takarékpénztárból felvett 2500 váltóforint esedékes kamatait.

³⁸ Vinkler Sámuel soproni születésű szappanos mester, 1834-től pápai polgár. 1848-ban 46 éves házbirtokos volt. 1848. június 14–16-án tanácsnoknak választották, 1849 őszén és az 1850-es években nem választották meg (nevezték ki) tanácsbelinek. SOMFAI 1994. 352–356., HUDI 1995. 179., HUDI 2001. 155.

³⁹ Pakrótz (Pakrócz) Ferenc nezsideri (Moson vm.) születésű kefekötőmester, 1822-től városi polgár, 1844–1846 között népszószóló, majd tanácsnok. 1848. júniusától a pápai nemzetőrség kapitánya. Az 1848. június 14–16-án tartott tisztújításon, majd 1849–1856 között is tanácsnoknak választották. 1848. júliusától 1849. május 21-ig városi kapitányi tisztséget viselte. 1848. júniusban 49 éves volt. SOMFAI 1994. 352–356., HUDI 1995. 178., HUDI 2001. 115., 148., 353.

⁴⁰ VeML PL V. 2–72. 1508/1847. (október 30.) közgy. jkv. sz.

⁴¹ VeML PL V. 2–72. 82/1849. (február 3.) tü. jkv. sz.

rendkívüli helyzetben számos ügyfél kivette betétjét és az érte járó kamatokat. Az utolsó kivéteket 1849. december 29-én hagyta jóvá a városi tanács.⁴²

A Pápai Takarékpénztár csak nevében volt pápai, hiszen a városból és tágabb környékéről (pl. Ajkáról, Nóráról, Keréztelekből stb.) egyaránt akadtak ügyfelek.

Összefoglalóan tehát elmondhatjuk: a város 1842-ben sikeres kísérletet tett a regionális pénzügyi szolgáltatást végző *Pápai Takarékpénztár* létrehozására. A pénzügyi intézet felállítását a vármegye helyeselte, alapszabályát Veszprémben ki is nyomtatták.⁴³ A takarékpénztár az 1850-es években is eredményesen működött, bár betétállománya jóval szerényebb volt, mint az előző évtizedben. A városi bizottmányi jegyzőkönyvek tanúsága szerint alapszabályait 1858-ben módosították, de az új alapszabályokat a felsőbb hatóságok még 1859-ben sem hagyták jóvá.⁴⁴ Mivel az 1860–1865. évi jegyzőkönyvek nem maradtak fenn, az alapszabályok hivatali útját nem tudjuk pontosan végig követni.

A fentiek alapján megállapítható, hogy az 1844-ben kinyomtatott alapszabályok az 1842-ben létrehozott és az 1850-es években is folyamatosan működő első Pápai Takarékpénztár alapszabályai voltak. Az 1863-ban újjászervezett takarékpénztár tehát már a város második takarékpénztárának tekinthető.

HUDI JÓZSEF

⁴² VeML PL V. 2–72. 1115/1849. (december 29.) tü. jkv. sz. Ekkor Bach Róbert, Czimmerman János lakatos, Hercz Rudolf, valamint Németh Erzsébet és Szántóházy Anna tőkénének és kamatainak kifizetését hagyták jóvá.

⁴³ Annak a vármegyei levéltárban nincs nyoma, hogy a helytartótanáctól a kinyomtatásra engedélyt kértek volna. Pedig az engedélyezési eljárással tisztában voltak. A Pápai Hangászkola (zeneiskola) alapítására létrehozott részvénytársaság ügyében a helytartótanács 1843. szeptember 5-én azt a határozatot hozta, hogy az alapszabályai megerősítéséhez az összes iratot be kell mutatni, „legfelsőbb engedély nélkül pedig az alapszabályokat ki sem szabad nyomtatni.” Vö. Megbíraltalk és bírálók. A cenzúrahivatal aktáiból (1780–1867). Válogatta, sajtó alá rendezte, fordította, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta MÁLYUSZNÉ CSÁSZÁR Edit. Bp. 1985. 375.

⁴⁴ VeML PL V. 2–72. 457/1859. (augusztus 6.) bizottmányi jkv. sz..

Győry Elemér arcképe püspöksége idejéből

GYÖRY ELEMÉR

Üzen a múlt¹

Az 1934. ÁPRILIS 29-ÉN, vasárnap délelőtt negyed 11-kor megtartott istentiszteletet követően a Pápai Református Kollégium Adásztevelről való visszatérésének 150. évfordulója tiszteletére emléktáblát avattak az adászteveli elemi népiskola falán. Ezt követően az első világháborús hősi emlékműnél tartottak megemlékezést és koszorúzást.² Az ünnepségen részt vett a pápai diákság, a pápai presbitérium, nagyszámú gyülekezeti tag, sok homokbödögei és tapolcafői lakos. Pápa városát Hamuth János polgármester, a pápai evangélikus egyházat Schöck Gyula lelkész, Mihály Sándor felügyelő és Nánik Pál presbiter, a Pápai Református Egyházmegyét dr. Jókay-Ihász Miklós gondnok képviselte. Dr. Antal Géza püspök az adászteveli presbitériumhoz írt köszöntő levelet.³ Az emléktábla avatásakor az ünnepi beszédet Györy Elemér győri lelkész, pápai öregdiák tartotta, melyben az esemény történeti jelentőségét méltatta. Jól felépített beszédében nem a pápai reformátusok vallásgyakorlata 1752. évi megszüntetésének, a kollégium Adásztevelre áttelepülésének, ottani

¹ Györy Elemér: Üzen a múlt. = DPL 45 (1934) 21. sz. (május 27.) 87–88., 22. sz. (július 3.) 91–92., 23. sz. (június 10.) 95. A cím utáni megjegyzés: „Írta és a pápai főiskolának a száműzetésből való visszatérése 150-ik évfordulója alkalmából Adásztevelen rendezett emlékünnepeken elmondotta Györy Elemér győri lelkész, egyházkerületi tanácsbíró.” Az ünnepség nem előzmény nélküli: a pápai kollégiumi diákság, a nőnevelő intézet növendékei és a pápai polgárok 1933. október 15-én, vasárnap délután „emlékballagással” emlékeztek a református kollégium visszatérésének 150. évfordulójára. Az adászteveli templomban dr. Tóth Endre mondott emlékbeszédet, amely nyomtatásban is megjelent. (TÓTH 1933.) Erre az alkalomra Tóth Sándor linometszete nyomán készült emlék levelezőlapot is kiadtak. Ekkor a főiskolai tanári kar elhatározta, hogy a következő tavasszal a teveli templom falán márvány emléktáblát fog elhelyezni. – T. D.: Teveli ballagásunk. = DPL 44 (1933) 43. sz. (október 22.) 172.

² Az ünnepség részletes programját közli: A pápai református egyház és a pápai református főiskola... = DPL 45 (1934) április 29. 71–72. A régi iskola falán ma is látható emléktábla 5 soros szövege: „E HELYEN TALÁLT MENEDÉKET / A SZÁMŰZÖTT PÁPAI FŐISKOLA / 1753–1783 / A VISSZATÉRÉS 150-IK ÉVFORDULÓJÁN / A PÁPAI FŐISKOLA IFJUSÁGA.” Heidfogel (Hargita) Pál falutörténeti munkájában helyesen állapította meg, hogy a „főiskola” szót idézőjelbe kell tenni, mert Adásztevelen nem főiskola, hanem algimnázium működött. PÁTKAI 2010. 26–27. A kötet az emléktábla fotóját is közli a 6. oldal utáni, fél ív terjedelmű fotómellékletben. Az adászteveli népiskola mellett működő pápai csonka, majd teljes (syntaxista osztállyal kiegészített) kisgimnázium történetét előzőleg feldolgozta: KÖBLÖS 2004. – Az adászteveli korszakra Kis Ernő alkalmazta elsőként a romantikus szemléletet tükröző „száműzetés kora” elnevezést, amely a közfelfogásba is kitérőhöz képest beivódott. KIS 1896. 63., KAPOSSY 1905. 206., TÓTH 1933.

³ A pápai ref. egyház és a főiskola... = DPL 45 (1934) 18. sz. (május 6.) 76. A közlemény azt is tudatta, hogy dr. Tóth Endre „főiskolai igazgató részletes leírást helyez el az összes elhangzott beszédekkel együtt a főiskolai könyvtárban a jövő nemzedékek számára.” Az igazgató az adászteveli időszakot nyomtatásban megjelent dolgozatában előzőleg már feldolgozta: TÓTH 1933. Megállapításait újabban Köblös József kutatásai pontosították.

működésének körülményeit taglalta, hanem az eseménysor erkölcsi üzenetére, a vallási szolidaritásra, mint erkölcsi törvényre helyezte a hangsúlyt. Az emlékezést a vallási öntudat és a pápai református diákidentitás megerősítésére használta fel. Az emléktábla felavatásán részt vevő pápai diákok számára bizonyára emlékezetessé vált ez a nap.

Az egyházkerület orgánuma, a dr. Pongrácz József felelős szerkesztő által szerkesztett Dunántúli Protestáns Lap nemcsak a jeles eseményről számolt be, hanem Győry Elemér beszédét is teljes egészében közzétette. A három részben megjelentetett szöveg jelentőségét mutatja, hogy kiemelt helyen, a címoldalon, vezércikk gyanánt tették közzé.

Győry Elemér 1891. június 30-án Takácsiban született Győry Károly kisbirtokos és Győrffy Eszter házasságából. Az elemi népiskolát helyben, a gimnázium Pápán végezte, 1911-ben érettségizett. Ezután a teológia akadémia első és negyedik tanévet Pápán, a második és harmadik tanévet 1912–1914 között Genfben végezte. Az I. lelkészképesítő vizsgát 1915 szeptemberében, a másodikat 1917-ben tette le jeles eredménnyel. 1915 áprilisától 1917. március 1-ig főiskolai senior és pápai segédlelkész volt, közben az 1915/16. tanévben helyettes tanárként matematikát tanított a főgimnáziumban. 1917. március 1-től segéd-, majd helyettes lelkész Nagyigmádon, 1917. szeptember 15-től 1920. március 13-ig Németh István mellett püspöki titkár Komáromban, ezután Hetényben lelképásztor. Hetényi lelkészként 1922. április 8-án kötött házasságot Sebestyén Dávid kocsis lelkész lányával, Sebestyén Idával, akitől két gyermeke született: Tibor (1923) és Boriska (1926). 1923. május 2-án állampolgárság hiányában a csehszlovák kormány távozásra kényszerítette (kiutasította), így a magyarországi Komáromba települt át, ahol megszervezte az egyházközséget és helyettes lelkészként dolgozott 1924. december 1-ig. 1924. december 1-től 1926-ig dr. Antal Géza mellett püspöki titkár volt Komáromban. 1926. május 18-án teológiai akadémiai magántanári képesítést szerzett, majd az év szeptemberétől a Pápai Református Teológiai Akadémián a gyakorlati teológia tanára lett. 1928–1943 között Győrben, 1943–1961 között Pápán lett lelkész. 1926-tól egyházkerületi missziói előadó, 1929-től zsinati pótképviselő, 1930-tól főiskolai igazgatótanács tag, 1932-től egyházkerületi tanácsbíró, 1935-től a dunántúli egyházkerület főjegyzője, 1936-tól konveti tag, 1937-től zsinati képviselő. 1942. december 11-én a Dunántúli Református Egyházkerület püspökévé választották, hivatalába 1943. március 24-én iktatták be. E tisztséget 1961. októberben bekövetkezett nyugdíjazásáig töltötte be. A négy egyházkerület püspöke közül ő volt az egyetlen, akit a Rákosi-rendszerben nem mozdítottak el a helyéről. 1959-ben a Konvent lelkészi elnöke lett, 1960-ban a zsinat alelnöki tisztségét viselte. Püspöksége kezdeti szakaszában, 1945-ig a visszacsatolt Felvidékkel megnagyobbodott egyházkerületet irányította. 1944-ben felemelte szavát a zsidóság üldözése, gettóba zárása és elhurcolása ellen. Ólé Sándor pápai

lelkésszel együtt megkísérelte a zsidó származású dr. Kőrös Endre kollégiumi tanár, nőnevelőintézeti igazgató és felesége felmentését a gettóba vonulás kötelezettsége alól. (1956 után ugyanígy közbenjárt a mosonmagyaróvári sors-tűz egyik bűnbakjának megtett Gulyás Lajos újrónafői lelkész szabadulásáért, mindhiába.) A szovjet megszállás idején államosították az egyházi földeket és intézményeket, köztük a népiskolákat (1948), a pápai református gimnáziumot (1952), és megszüntették a pápai teológiát (1951). Csak a könyvtár maradt a helyén és a levéltár működését sikerült biztosítani. Ezek átszervezésével hozta létre a tudományos gyűjteményeket (1958).⁴ 1978. november 24-én Budapesten hunyt el. Kocson, a Sebestyén család sírboltjába temették.⁵ Irathagyatékát a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára őrzi. Életrajza széles körben alig ismert, bár ma is sokan élnek azok közül, akik ismerték és tisztelték.⁶ Tudományos, gyakorlati teológiai és ismeretterjesztő írásai a vidéki és fővárosi egyházi lapokban, folyóiratokban, évkönyvekben jelentek meg. Fő művei: Jókai hagyatéka (Pápa, 1925), Evangelizálás a református egyházban (Pápa, 1926); Bizonyoságtéves (Pápa, 1928); A francia protestantizmus evangelizáló munkája (Bp., 1929); A kettős tüzes nyelvek fényében (Győr, 1931); Útmutatás a socialis munkák végzéséhez (Bp., 1931); Isten dicsőségének szolgálataiban (Bp., 1934); A vasárnap megünneplésének akadályai (Pápa, 1935); Kovács Pál, a református presbyter és gondnok (Pápa, 1937); Krisztus király fehér serege (Bp., 1939). 1926-ban megindította és hat éven át szerkesztette az Örömuzenet c. lapot, a Dunántúli Protestáns Lap mellékletét, amely fontos szerepet játszott a szórványgondozásban.

Az alábbiakban az „Üzen a múlt” c. írását a mai helyesírás szerint, lábjegyzetekkel ellátva tesszük ismételten közzé. A közlemény egyes részeit egymástól zárójeles sorszámokkal különítettük el. A kiegészítéseket szögletes zárójelbe tettük.

(– H. J.)

⁴ A református gyűjtemény létrejöttéről: KÖVY 1987. 7.

⁵ Győry Elemér. [Nekrológja, dr. Bakos Lajos és dr. Fejes Sándor búcsúbeszéde.] = Református Egyház 31 (1979) 1. sz. (január 1.) 8–9., KÖVY Zsolt: Győry Elemér élete és kora. = Református Egyház 44 (1992) 6. sz. (június) 132–136.

⁶ A legidősebb szemtanú az idén 100 éves Nádasdy Lajos (szül. 1913), aki 1942-től segédlelkészként négy évig szolgált előbb Medgyaszay Vince, majd Győry Elemér püspök mellett. Vö. KRÁNITZ 2012. 294., 1943-as önéletrajza: KRÁNITZ 2013. 617–618. Győry Elemér rövid életrajza megtalálható: VARGA 1998. 196. Kenyeres Ágnes (főszerk.): Magyar életrajzi lexikon 1000–1990. Javított, átdolgozott kiadás. HTML változat, MEK: <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/>

IGEN GYAKRAN TAPASZTALHATJUK, hogy sokszor [a] kicsinek látszó dolgok életünk kialakulásának, fejlődésének meghatározóivá válnak. Néhány alázatos lélek együttes imádkozásából ép[p]ügy, mint államférfiak tanácskozásából hatalmas események fejlődhetnek ki. Ki gondolta volna, hogy abból a kis kerti lakból, amelybe a kaiserwärthi lelkész⁷ egy a börtönből kiszabadult leányt befogadott, a diakonissza intézmény fog kifejlődni, vagy hogy egy kis posztókereskedő inasnak egy barátjával folytatott naponkénti imádkozásából és bibliaolvasásából a világ egyik leghatalmasabb mozgalma: a keresztyén ifjúsági egyesület alakul ki.⁸ Az egyéni életek is lépten-nyomon megragadó bizonyosságokat szolgáltatnak a kicsinyeket megnövelő isteni kegyelem és az abból fakadó szeretet alkotó ereje mellett.

Talán nem esem túlzásba, ha azt mondom, hogy ennek a mai napnak és az itt végbemenő kegyeletes aktusnak történeti jelentősége van. Bár méreteiben és külsőségeiben ez az ünnepély messze mögötte marad a nagy jubileumi ünnepeknek,⁹ de az ünnep tartalmát tekintve ez oly értéket képvisel, mely csak a jövőben fog megmutatkozni. Már az sem mindennapi dolog, hogy felkerekedik 400–500 pápai diák és tanáraik vezetése alatt eljönnek az adászteveli nemes és szent gyülekezet Angyalának azt a szeretetet, amellyel az alma matert a nagy vihar idején, mikor a szétszóródás és a megsemmisítés veszélyének volt kitéve a pápai gyülekezet sok más dunántúli gyülekezettel együtt, befogadta és meleg szeretettel keblére ölelte. Úgy jött létre a diák-zarándokcsapat, mint ahogy hazulról elszakadt gyermekek visszajárnak az ősi házhoz, ahol áldott anyai szív tanított meg imádkozni és roskadásig virrasztott ágyunk mellett, amikor betegek voltunk. Elhoztuk a szeretetünk nárdus-olaját és hálánk fűszeres jóillatát, hogy felajánljuk a gyülekezet Angyalának; mert a gyülekezet, mint ideális egység a maga Angyalában kapja a kegyelem ajándékát, mely képessé teszi a gyülekezet tagjait arra, hogy a munka, a küzdelem és felelősség terhére hordoz-

⁷ Theodor Fliedner (Epstein, 1800. január 21. – Kaiserwerth, 1864. október 4.) evangélikus lelkész 1836. október 13-án nyitotta meg az első protestáns diakonissza-intézetet a Rajna melletti Kaiserwerthben. Ezután hasonló intézeteket alapított Angliában, Amerikában és Ázsiában.

⁸ Az első magyarországi Keresztyén Ifjúsági Egyesületet 1883 októberében alakították meg a budapesti református teológiai akadémián Charles Fermaudnak (1855–1937), a keresztyén ifjúsági egyletek genfi központi bizottsága titkárának javaslatára. Az egyesület elnökévé Szilassy Aladár ügyvédet, ifjúsági elnökévé Kenessey Béla seniort, titkárrá Plichta Aladár III. éves orvostanhallgatót, másodtitkárrá Szabó Aladár IV. éves teológushallgatót választották. Bizottsági tagok lettek: Simon Ferenc végzett teológus, Szóts Gerő IV. éves teológus, Reinhard István III. éves orvostanhallgató lett. SZÓTS Gerő: A budapesti ref. teológiai ifjúság beléleletéből. = PEIL 26 (1883) 44. sz. (november 4.) 1438–1429.

⁹ Ilyen volt 1931. szeptember 5–7. között a Pápai Református Kollégium fennállásának 400. évfordulója, melynek főrendezvényén (7-én) Horthy Miklós kormányzó is jelen volt. – Kollégiumunk négyszázéves jubileuma Horthy Miklós kormányzó részvételével. = DPL 42 (1931) 37. sz. (szeptember 13.) 167–181.

zák egyéenként és összesen. De ennek az ünnepnek igazi jelentősége mégis abban van, hogy a pápai kollégium tanári kara és ifjúsága bizonytságot tesz a legnagyobb magyar¹⁰ látomása mellett: „csak a múltunk megbecsülésén épülhet fel a jövő”. Megvallom, boldognak érzem magamat, hogy én is pápai diák lehettem és beletartozom ebbe a bizonytságtévő zárandokcsapatba. Az pedig nagy kitüntetés számomra, hogy én lehetek ennek a bizonytságtévésnek szószólója.

Igen kedvező alkalom lenne ez számomra, hogy érdekes részleteket mondjak el a kollégium múltjából, beléletéből és kifelő gyakorolt hatásából; vagy hogy felvonultassam díszes sorban azokat a kiváló férfiakat, akiket négy évszázad alatt az ősi kollégium nevelt az anyaszentegyháznak és a hazának. Beszélhetnék a református iskolák fontosságáról egyházi és nemzeti életünk szempontjából, szólhatnék a magyar nép általános műveltségének minél magasabb színvonalra emeléséről, de abban a meggyőződésben élek, hogy ezzel felesleges munkát végeznék, mert kitűnően elvégezték ezt már előttem mások és sok tekintetben a ma hallottak ismétlésébe kellene bocsátkoznom, mivel a pápai egyház történetétől elválaszthatatlan a kollégium története a száműzetés korszakában, de elválaszthatatlan mindaddig, míg az egyházkerület jóval a száműzetésből való visszatérés után (1797) átvette azt a pápai egyháztól.¹¹ De másrészt meggyőződéseim az, hogy mai helyzetünk és jövőnk érdekében kihatásaiban sokkal áldásosabb és maradandóbb munkát végzek, ha elsősorban a kedves tanulóifjúság, általában a mélyen tisztelt gyülekezet öntudatának felébresztésére és negerősítése végett, ennek az emléktáblának és mostani kegyeletes ünnepélyünknek eszmei jelentőségéről szólok néhány szót.

Két irányban szeretném ezt a jelentőséget felmutatni. Először abban, hogy milyen pozitív tartalmat foglal magában a múlt üzeneteként, másodsorban az irányban, amit, mint közvéleményt, a jelen számára és a jövő szempontjából felmutat.

Ami az elsőt illeti, ez az emléktábla nem azt a száraz történeti ténytet fogja hirdetni, hogy a pápai kollégium valamikor három évtizeden keresztül összezsugorodva itt fejtette ki áldásos működését; ennyi, időtet meghatározó jelentése a sírhalmok fejfáinak is van. Aki ezt az emléktáblát nézegeti, olvasgatja és több szava, gondolata, érzése és látomása nem lesz, csak ennyi: még itt is volt a pá-

¹⁰ Gróf Széchenyi István (1791–1860) reformpolitikus, államférfi.

¹¹ A Dunántúli Református Egyházkerület 1797-ben vette át a kollégium fenntartását a pápai egyházközségtől, melynek befolyása az iskola irányítására továbbra is jelentős maradt mindaddig, amíg 1841–1844 között a főiskola vagyonát el nem különítették a pápai egyháztól. LAMPÉRTH 1931. 84–85., HUDI-KÖBLÖS 2006. 62–64.

pai kollégium, az sohasem fedezi fel a mi erőforrásainkat, nem fogja megérteni a kálvinizmus nagy küzdelmeit, hősiességét és annak lelkét nem kapja el a mi küldetésünk ellenállhatatlan sodra. Ez az emléktábla sokkal többet jelent. Örök időkre hirdetni fogja, hogy a mi múltunk nem bizonyos eseményeknek anyag-halmaza és a mi szemünkben a történet nem háborúk, győzelmek és csatavesztések, elnyomatások és békekötések szakadatlan láncolata, hanem az időben és az eseményekben jelentkező erkölcsi világrendnek és benne Isten gondviselésének, hatalmának, igazságosságának és bölcsességének, egyszóval Isten *nevelő* munkásságának a kinyilatkoztatása. Ez a vonás akkor áll határozottan körvonalakban előttünk, ha elgondoljuk, hogy sem a nemzetnek, sem az anyaszentegyháznak, vagy intézménynek az élete nem egyszerre állott elő abban a formában, amint jelenleg szemünk előtt van, hanem kialakulásán évszázadok, vagy talán évezredek dolgoztak. Hogy azzá lett, ami, annak története van. És hogy éppen *ez* fejlődött, azt múltja és a múltjában rejlő jelentés felismerése szabja meg. Még az egyes emberi életek erkölcsi birtokállományát, hasznavehetőségét, vagy haszontalanságát is a múltjuk határozza meg. Ha nemzeteknek, egyházaknak és intézményeknek az életéből kikapcsolnánk a történetüket, nemcsak az a sok erkölcsi érték menne veszendőbe, amit a múlt jelent számunkra, de a talaj is kisiklana lábaink alól és kétessé tennénk jövőnket. Nem lehetne más életcél, mint együnk, igyunk, mert úgymint meghalunk, és pokollá változna az élet. Le kellene törölni a pápai kollégium homlokáról küldetésének mottóját: „Istennek, hazának, tudománynak”,¹² a magyar nemzetnek fel kellene adni az édes reményt: „Magyarország nem volt, hanem lesz”,¹³ a keresztyénségnek le kellene mondani Krisztus adta világmissziójáról: „Tegyetek tanítványotokká minden népeket”,¹⁴ a magyar kálvinizmusnak is át kellene értékelni célkitűzéseit és revízió alá kellene venni nélkülözhetlenségének öntudatát a nemzet életében, akkor kis gyermekeinket nem a Szentháromság nevében és örök üdvösségre kellene megkeresztelnünk, hanem minden intézmény és emberbaráti intézet homlokzatára, minden egyház és minden új élet margójára ezt kellene feljegyezni: „Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel”.¹⁵

¹² A mottó az 1896. szeptember 15-én átadott főgimnázium homlokzatát díszíti. KIS 1896. 316. „Az egyházkerület istennek, hazának, tudománynak” csupa nagybetűs feliratot 1895. június utolsó hetében helyezték el az épület homlokzatán. Főirat a főgymnáziumon. = PL 22 (1895) 27. sz. (június 30.) 5.

¹³ Szállóigévé vált gróf Széchenyi István Hittel (1830) c. könyvének utolsó sora, amely eredetileg így hangzott: „Sokan azt gondolják: Magyarország – volt; én azt szeretem hinni: – lesz!”

¹⁴ „Elmenvén, azért tegyetek tanítványotokká minden népeket!” (Máté 28,19)

¹⁵ Dante Alighieri (1265–1321) olasz költő Isteni színjáték (Divina Commedia) c. művének vonatkozó versszaka: Inferno (Pokol), III. 1–9. A versszak utolsó három sora Babits Mihály fordításában: *Én nem*

2.

Nem titkolom el abbéli meggyőződésemet sem, hogy az időbeli korlátok felett álló közösségek szempontjából nemcsak az a fontos, hogy mi történt a múltban, vagy nem annyira ez a fontos, mint inkább az, hogy az akkori nemzedékben milyen erkölcsi erőket váltott ki és későbbi korok számára milyen erőforrássá lesz a történet. Máskülönben a történeti érték viszonylagos lenne, akárcsak a vallásos élmény és menten anakronizmussá válna, mihelyt a kortörténeti vonás elveszítené varázsát. Azért itt minden lélek lássa meg, hogy a szenvedés és akárminémű megpróbáltatás fegyelmező és nevelő eszköz az Isten kezében. Azért visz át nagy viharain az életnek, hogy megtisztítson és amikor elveszíteni látunk mindent, annál erőteljesebb lélekkel kapcsolódjunk Őhöz, a mi életünk egyedül biztos, elpusztíthatatlan értékéhez.

Lapozgassunk a pápai kollégium történetében. Miután megszűnt végvár lenni, nemsokára a református vallás szabad gyakorlata felfüggesztetett, mire az iskolának is el kellett költözni a városból.¹⁶ De a száműzetés az akkori pápai gyülekezetben elcsüggedés és lemondás helyett csodás erőket váltott ki. Nem fáradtak el a kérelmezésben, a deputációzásban,¹⁷ sem a Tevelre járásban. Bár lassan haladt az ügyük és a külső körülmények azt mutatták, hogy „hiába való ez a sok huza-vona”, és minden arra irányult, hogy „végre belefáradva a küzdelmekbe, ügyük jobbrafordulásának minden reménységével felhagyjanak”.¹⁸ De ők másként gondolkodtak. Iskolájuk kiegészítésén fáradoztak és nem adták fel a reményt, hogy visszaköltözködhettek még az ősi falak közé. Fáradozásukat siker kronázta, mert 31 évi száműzetés után a főiskola visszatérhetett otthonába.¹⁹ A későbbi korszakokban pedig a főiskola kifejlő-

vagyok egykoru semmi lénnyel, / csupán örökkel; s én örökkön állok. / Ki itt belépsz, hagyj fel minden reménnyel! Az olasz eredetiben: *Dinanze a me, non fur cose create / se non eterne, ed io eterna duro: / lasciate ogni speranza, voi ch'entrate.*

¹⁶ A pápai evangélikusok szabad vallásgyakorlatát 1714-ben, a reformátusokét 1752-ben szüntették be. A reformátusok először az Alsóvárosban szerettek volna templomot és iskolát építeni, de ezt nem engedélyezték. GYURÁTZ 2003. 296., TÓTH 2004. 22., KIS 1896. 64–67.

¹⁷ Deputatio (latin) = bizottság, küldöttség; deputációzás: bizottságok kiküldése a kormányhatóságokhoz a beadandó kérvényekkel a kedvező döntések kicsikarása érdekében.

¹⁸ Az idézetek forrása: KIS 1896. 71.

¹⁹ A pápai reformátusok az 1783. március 29-én kiadott és a május 5-én tartott megyegyűlésen kihirdetett királyi (helytartótanácsi) rendelettel nyerték vissza szabad vallásgyakorlatukat, a teveli kisgimnáziumot ezután helyezték vissza Pápará és fokozatosan főiskolává szervezték át. A rendelet szövegét és fordítását közli: KIS 1896. 76–77. (Az evangélikusok vallásgyakorlatát helytartótanács csak 1785-ben állította vissza. Vö. GYURÁTZ 2003. 305.)

dése, kultúrtörténeti és nemzeti missziója ennek a megdönthetetlen és diadalmos hitnek az érceiből ötvöződött. Azért ez az *emléktábla nem annyira a múlt szenvedéseire, mint inkább a szenvedések között Isten gondviselő szeretetére, megtartó kegyelmére és őseinknek a nyomorgatásban való kitartására és rendületlen hitére emlékeztet*. Olyan lesz ez az emléktábla itt az adászteveli református eleni népiskola homlokzatán, mint egy az utcán elhelyezett nyitott Biblia, melyből minden idők lemondva szenvedő, vagy bizakodva küzdő emberéhez égi üzenet szól: „Erősítsétek meg szíveteket... például vegyétek, atyámfiai, a szenvedésben és béketúrásban a mi eleinket.” (Jakab 5:8–10.), „a reménységben örvendezők, a háborúságban tűrők, a könyörgésben állhatatosak, a szentek szükségeire adakozók legyetek” (Róm. 12:12–13); „mert a mi pillanatnyi szenvedésünk igen igen nagy örökséget szerez nekünk” (II. Kor. 4:17).

A mondottakon kívül annak a történeti ténynek, miket a tábla megörökít, egyháztársadalmi, azaz egyházi szociális jelentése is van. Nem érezzük-e, hogy milyen ünnepélyes zsolozsmaként csendül ki az adászteveli gyülekezetnek a testvéries szeretetéből, mellyel befogadta a száműzött kollégiumot, egymás megsegítésének himnusza, az úgynevezett szolidaritástudat.

Jézus Krisztus főpapi imájában övéi számára nem azt kérte Istentől, hogy vegye ki őket a világból, vagy kímélje meg a szenvedéstől, hanem hogy *egyek legyenek, tökéletes egyek* legyenek. És végrendeletét tartalmazó búcsúbeszédében tanítványainak és minden idők keresztyéneinek erősen szívére kötötte: „amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást”.²⁰ Mert ez az egység és ez a szeretet a közösségek fundamentális és konzerváló ereje, ami azt jelenti, hogy ez az alap, melyre rá lehet építeni a jövőt és ez az a hatalom, amely azt ezer veszély között is biztosíthatja.

Komoly figyelmeztetést jelent ez az emléktábla a magyar református egyháznak. Egy gyülekezet sem állhat meg magára hagyatva; még az anyagilag erős gyülekezetek is hamarosan elsorvadnak egymagukban. Nagy erő rejlik a közösségi elvben is, tehát abban a tudatban, hogy mások ép[p]ügy imádják, és tisztelik az Istent, mint mi tesszük, de még ennél is több áldás származik abból, hogy az egyik gyülekezet részt vehet egy másik gyülekezet terheinek hordozásában. Ez a segítő szeretet nemcsak hogy nem von el erőket a gyülekezettől, hanem inkább oly erőforrásokat nyit meg benne, melyek magában a

²⁰ Jn 13,34.

segítő gyülekezetben érzetik elsősorban üdvös hatásukat. Nézzétek csak azoknak a gyülekezeteknek az életét, melyekben mindent ezzel utasítanak vissza: elég nekünk a magunk terhe, mi nem tudunk áldozni ínséges gyülekezetek megsegítésére, Szeretetszövetségre, külmiszióra stb., ezek a gyülekezetek, bár még most nagy anyagi erők állanak a hátuk megett, de már ma is tengődnek, holnap már sorvadnak, és jöhet idő, amikor csak egy Névtár²¹ megsárgult lapja őrzi, hogy voltak. Míg azok a gyülekezetek, melyekben öntudatosult a szolidaritás és így szívesen fogadják testvéri szeretetükbe más gyülekezetek, intézmények terheit, fejlődő gyülekezetek és a jövő reményei.

3.

Úgy szeretném megüzenni innen Dunántúl református gyülekezeteinek és kálvinista népének, hogy Isten kegyelme mellett fennmaradásunknak, intézményeink jövője biztosításának csak egyetlen feltétele van: a testvéri összefogás, minél szorosabb kapcsolat létesítése az egyes gyülekezetek között, a szolidaritás tudatának kifejlesztése. Ne gondolja senki, se egyéni, se gyülekezeti, se szociális vonatkozásban, hogy a terhektől megszabadulhatunk. Nekünk [a] terheket hordoznunk kell. Azért, ha azt akarjuk, hogy a békeséges öröm valami csekély morzsája osztályrészünk lehessen, ez nem úgy történik, hogy igyekezünk terheinket másokra áthárítani, hanem úgy, hogy másokon segítünk. Ez a tapasztalat paradoxona: a mód, mellyel elviseljük a magunk terhét, az, hogy növeljük azt valaki más terhének a vállalásával. Más szavakkal ez azt jelenti, hogy az erkölcsi világban is van archimédészi törvény,²² amit a történelem bizonyossága és gyülekezeti tapasztalásaink is alátámasztanak. Ezt a törvényt így lehetne megformulálni: minden egyéni teher annyit veszít súlyából, mint amennyit a másokéból hozzáveszünk. A magába vonuló, elmerendő bánat mind nehezebbé válik, minél többet foglalkozunk vele, viszont annál többet vonunk le a magunkéból, minél többet adunk hozzá a mások bajából.

Ma olyan időket élünk, amikor mindenkinek óriási terheket kell hordozni. Itt is, ott is azt mondják, hogy ezt már fokozni nem lehet az összeroppanás

²¹ A Dunántúli Református Egyházkerület 1820-tól kezdve adott ki kisebb-nagyobb rendszerességgel névtárakat, melyek az egyház állapotát tükrözték. TÓTH 1820.

²² Archimédész törvénye szerint minden folyadékba vagy gázba merülő testre felhajtóerő hat, amelynek nagysága egyenlő a test által kiszorított folyadék vagy gáz súlyával.

veszélye nélkül. De van egy mód, amellyel lehet segíteni és ez az egyéni vágyakról és igényekről való lemondás. Mondj le valamiről, egy szenvedélyről, egy öltöny új ruháról, vagy legalább egy pár selyemharisnyáról, vagy naponként egy kockacukorról, mondj le akármilyen kicsiségről, azért, hogy azáltal segíthess másokon. Íme, ez a szociális jelentés ennek az emléktáblának a legfelségesebb, aktuális üzenete a ma élő nemzedék számára.

Mélyen tisztelt közönség! A pápai főiskolának a száműzetésből való visszatérése óta 150 év telt el. Ez a 150 esztendő is azt mutatja, hogy az egyházkerület gyülekezeti és magánosok mindig tudtak áldozni a főiskola fennmaradásáért. Sőt, nemegyszer történt meg, hogy városok keltek versenyre azért, hogy melyik foglalhassa azt gyűrűjébe ragyogó gyémántként.²³ Amikor pedig néhány esztendővel ezelőtt a legilletékesebb ajakról hangzott el a felhívás: veszélyben a pápai főiskola, mentsétek meg az elsorvadástól, Dunántúl gyülekezetei szívesen hozták meg áldozataikat, hogy zavartalanul folytathassa és tölthesse be nemes hivatását. Most is üzen a múlt. Halljátok meg az emléktábla beszédét; tartsátok fenn a főiskolát! Áldozatok intézményeinkért és nemzeti szent eszményeinkért! Ne nézzétek azt, hogy én voltam az a gyarló ajak, mely hódolhatott a gyülekezet Angyala előtt és meg meri mondani e nemes község²⁴ ma élő fiainak és leányainak: atyámfiak, ha büszkék vagytok nemes őseitek nemes cselekedeteire és e ti nemes-leveletekre, ne feledjétek el, hogy a nemesség kötelez.²⁵ És ha én csak bizonytalan zengésű harsonája lehettem az Istennek, mellyel bele akarta zengeni az üldözött, kifosztott, megalázott magyarság életébe, hogy ha még a föld is megrendülne lábaink alatt, és a pokol minden ördöge ellenünk támadni is, mi akkor sem veszünk el, ha megbecsüljük egymást, pártoskodó magyarok, ti legyetek a múlt üzenetének ékes szavú aranytrombitái.

²³ A pápai főiskola áthelyezéséért 1848-ig két alkalommal küzdöttek egyes városok. 1804–1809 között Révkomárom és Pápa, 1839–1847 között Győr, Pápa, Révkomárom, Székesfehérvár, Veszprém küzdött egymással, de Pápa jobb feltételekkel győzött. Harmadszor 1892–1893-ban Pápa és Komárom közt folyt a székhelyharc, amely szintén Pápa győzelmével végződött. 1872–1875 között a pápai jogakadémia Révkomáromba, illetve Székesfehérvárra való áthelyezését kezdeményezték, sikertelenül. Vö. KIS 1896. 124–139., 225–245., 286–289., 313–316.

²⁴ A pápai járásban, Pápától 6 km-re keletre fekvő Adásztevel 1848-ig egytelkes (kuriális) nemesek lakta község volt. A birtokosok egy része 1723-ban III. Károlytól nyert új adománylevéllel (nova donatio) biztosította kiváltságait. PÁTKAI 2010. 16–19.

²⁵ „Noblesse oblige” – „a nemesség kötelez”: francia mondás, mely de Lévis herceg udvari nevelőjétől származik és azt a lovagi eszményt tükröző morális követelményt fejezi ki, mely szerint a nemest rangja érényes cselekedetekre, az eseletek, rászorulók önzetlen szolgálatára kötelezi. A XVIII. században született mondás a XIX. században terjedt el Európa-szerte.

Kedves tanuló ifjúság! Beszédem elején azt mondtam, hogy boldog vagyok, mert beletartozom a ti zarándokcsapatotokba, de igazán boldog akkor leszek, és akkor lesz boldog minden öreg pápai diák, ha azt látja, hogy mindig hívőbb és mindig áldozatkészebb ifjúság növekedik az öreg kollégium falai között. Vessétek kitörölhetetlenül szívetekben ez emléktábla alatt, hogy a szeretet adósságot és pedig becsületbeli adósságot jelent, amit előbb-utóbb meg kell fizetni. Aki nem fizeti meg, erkölcsi halottá válik. Ha pedig úgy éreznétek, hogy a szeretet-tartozás az egyetlen adósság, melyet sohasem tudtok letörleszteni sem szüleitek, sem az ősi főiskola, sem az Isten iránt, még ha matuzsálemi kor jutna is nektek osztályrészül, arra kérek benneteket, hogy legalább a kamatokat rendezzék, azaz háláljátok meg a szeretetet azzal, hogy szorgalmasan tanultok és derekasan felkészültök [az] áldozatos élet élésére.

Ünneplő közönség! Ifjú és öreg pápai diákok! Ha innen eltávoztok, akkor se feledjétek el, mit üzen a múlt!

RÖVIDÍTÉSEK

DPL	= Dunántúli Protestáns Lap
PEIL	= Protestáns Egyházi és Iskolai Lap
PL	= Pápai Lapok

IRODALOM

- GYURÁTZ 2003 = GYURÁTZ Ferenc: A pápai evangélikus gyülekezet eltöröltetése s újra megalapítása a múlt században. = AP 3 (2003) 3-4. sz. 295-305.
- HUDI-KÖBLÖS 2006 = HUI József-KÖBLÖS József: A pápai református kollégium szervezte és működése a XVI-XIX. században. = KÖBLÖS József (szerk.): A pápai református kollégium diákjai 1585-1861. Pápa, 2006. 7-142. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 9.)
- KAPOSSY 1905 = KAPOSSY Lucian (összeáll.): Pápa város egyetemes leírása. Pápa, 1905.
- KIS 1896 = KIS Ernő: A dunántúli ev. ref. egyházkerület pápai főiskolájának története 1531-1895. Pápa, 1896.
- KÖBLÖS 2004 = KÖBLÖS József: Még egyszer az Adásztevelen működő „Pápai Árva Oskoláról”. = AP IV (2004) 3-4. sz. 107-132.
- KÖVY 1987 = KÖVY Zsolt (szerk.): A pápai református gyűjtemény. Pápa, 1987.

- KRÁNITZ 2012 = KRÁNITZ Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi anyakönyvei 1823–1952. Pápa, 2012. (A Pápai Református Gyűjtemények kiadványai, Jubileumi kötetek 1.)
- KRÁNITZ 2013 = KRÁNITZ Zsolt (szerk.): „A késő idők emlékezetében éljenek...” A Dunántúli Református Egyházkerület lelkeszi önéletrajzai (1943). Pápa, 2013. (A Pápai református Gyűjtemények kiadványai, Forrásközlések 13., Jubileumi kötetek 2.)
- LAMPÉRTH 1931 = LAMPÉRTH Géza: A pápai református főiskola története 1531–1931. Pápa, 1931.
- PÁTKAI 2010 = MAYERNÉ PÁTKAI Tünde (szerk.): Adásztevel. Adásztevel, 2010.
- TÓTH 1820 = TÓTH Dániel (készítette): Egyházi almanak: a' helvétziai vallástételt-tartó tul a' dunai főtiszteletü superintendencia az 1820-dik esztendőre. Pest, 1820.
- TÓTH 1933 = TÓTH Endre: Az Adásztevelre számúzott pápai főiskola 1753–1783. Pápa, 1933.
- TÓTH 1941 = TÓTH Endre: A pápai református egyház története. Pápa, 1941.
- TÓTH 2004 = TÓTH Béla: „...Emlékezzél meg az egész útról...” [A pápai evangélikus gyülekezet, az evangélikus iskola és a Veszprémi Evangélikus Egyházmegye története.] Pápa, 2004.
- TRÓCSÁNYI 1981 = TRÓCSÁNYI Dezső (szerk.): A pápai kollégium története. Bp., 1981.
- VARGA 1998 = VARGA Béla (főszerk.): Veszprém megyei életrajzi lexikon. Az 1848/49. évi magyar forradalom és szabadságharc 150. évfordulója tiszteletére kiadta a Veszprém Megyei Önkormányzat Közgyűlése. Veszprém, 1998.

Szemle

DR. GERZSENYI László – DR. MÉSZÁROS Kálmán: *A magyarországi baptista teológiai oktatás története 1906–2006*. Budapest, Magyarországi Baptista Egyház, 2011. 134 p.

Az egyes magyarországi történeti kiségyházakkal való összevetés során két olyan pont mutatkozik a hazai baptizmus történetében, amelyre a baptisták különösen büszkéek lehetnek. A két momentum, fejlemény azon túl, hogy jogos büszkeségre adhat okot, egyúttal bizonyos fokú – a többi közösség által csak óhajtott – történeti előnyöket is biztosított számukra a felekezeti nehézségektől, konfliktusoktól éppenséggel nem mentes XX. század során, s annak is különösen első felében. E két megkülönböztető jegy az 1905-ös törvényi elismerés, valamint a Baptista Teológiai Szeminárium 1906. évi létrehozása.

Az 1905-ös elismerés olyan vívmánya és állomása volt a baptista múltnak, amely magát a közösséget is évtizedekig megosztottságba taszította. E közjogi státusról persze érdemes megjegyezni, hogy a törvény szava sok esetben csupán holt betű maradt, mivel a gyülekezet közjogi helyzetének pozitív elbírálása sem óvta meg feltétlenül a tagokat az évtizedek óta létező s a törvényi korrekció ellenére is fennmaradó negatív diszkriminációtól, drasztikusabb esetekben üldözésektől. Azaz – mondhatnánk – a baptista továbbra is csak egy elnyomott felekezet maradt a sok más kiségyház közül, utóbbiak társadalmi elfogadottságától alig-alig különbözve. Mindazonáltal a századfordulós elismertetési küzdelem 1939-ben végképp meghozta a gyümölcsét, miután a baptista közösség nem jutott a honvédelmi szempontok s veszélyek miatt betiltott rokon felekezetek sorsára, sőt nem egy esetben éppen a baptisták terjesztették ki följük védőszárnyaikat.

A baptista teológia megálmodása, majd megnyitása missziológiai, utóbb pedig a közösség belső strukturálódása és vezető rétegének (képzett lelkészek) professzionizálódása szempontjából volt döntő jelentőségű esemény. A mindenkori hazai felsőfokú oktatás színvonalát egyre inkább megközelítő, majd el is érő intézmény felelt a közösség lelkesi karának képzéséért és folyamatos újratermeléséért, ezáltal az eredményes missziós munka elsőszámú letéteményeseként számolhatunk vele az „emberanyag” biztosítása okán. A képzetlen parasztpostolok, naiv prédikátorok korában (XX. század első fele) és társadalmi közegében jelentős előnyöket, növekvő társadalmi presztízst jelentett ez a fajta iskolázottság a baptista prédikátoroknak. Továbbá megoldást kínált az

országosan jelentkező lelkészhiányra is, ami megintcsak a gyülekezetek fennmaradásának záloga volt. Hasonló eredményt, tehát önálló felekezeti akadémiát csak a rendszerváltás után tudott felmutatni a többi kiségyház (adventista, metodista, pünkösdi). Noha ők sem maradtak teljesen hazai felsőfokú teológiai képzés nélkül a múlt évszázadban, ugyanis 1966-tól egészen 1990-ig a Magyarországi Szabadegyházak Tanácsa Lelkészképző Intézete kínált áthidaló megoldást számukra. Az 1966-os dátumból azonban világosan látszik, hogy jókora késéssel tudtak csak nekifogni hátrányuk lefaragásának, s akkor is csupán figyelmen kívül nem hagyható egyházpolitikai keretek között. Amikor tehát értékelni kívánjuk a kötet alaptémáját, akkor érdemes szem előtt tartani e két szempontot, hogy valós értékének megfelelően kezelhessük.

A két szerző a baptista felsőfokú oktatás múltjának kiváló elméleti és gyakorlati ismerői közé tartozik. Köszönhetően többek közt annak, hogy mindketten az intézmény tanári gárdáját erősítették (Gerzsényi), ill. erősítik a mai napig (Mészáros). Mészáros Kálmán egyházelnök számára különösen kedves a téma, hiszen a 2006-os centenáriumi év során a baptisták vezérlapjában (Békehírnök) már röviden érintette a szeminárium jelentőségét.

Az intézménytörténet száz évét két 50 éves blokkra felosztva tárgyalják a szerzők. Egyeztetett nézőpontjaik világosan kitapinthatók a két fejezetben: a kronologikus ívet a kevésbé izgalmas évnnyitó és évváró eseményekről írtak, ill. a tanári kar, valamint a folyamatosan szaporodó diákság név szerinti említése teszi teljesebbé. Ezekon túlmenően a lokalizáció kérdése vonul még végig a két egységen hasonló intenzitással, ami érthető is, ugyanis döntő élménye volt az intézménynek a szakadatlan költözködés, ami csak 1992-ben zárult le.

Az alapítás után közvetlenül még budapesti gyülekezetek biztosítottak helyet az oktatásnak, utóbb egy Kiscelli utcai vásárolt telken remélték felépíteni a közösség büszkeségét. Az első világháború azonban keresztülhúzta az optimista várakozásokat. A háborús éveket követően újra hányatott periódusába lépett a szeminárium: számtalan bérleményben vágta neki az aktuális tanévnek a szervezők. Mind közül a mai Dózsa György úti volt a leghosszabb ideig kihasználva. Az állandóságot szem előtt tartva már az épület megvételeéről folytak tárgyalások, amikor az amerikai Déli Baptisták Szövetsége egy patinás épületet vásárolt a hazai hitrokonoknak az egykori Margit-rakparton (1925). A drámai köztörténeti események első alkalommal 1944-ben okoztak jóvátehetetlen anyagi károkat a baptista felsőoktatásnak. Ekkor ugyanis bombatalálat érte az épületet, amit a polgári áldozatok száma csak súlyosbított. A jelenleg is használt Benczúr utcai (VI. kerületi) ingatlanhoz 1949-ben jutott hozzá a közösség, ám egy évvel később az egész épületet lefoglalták állami célra: az észak-koreai nagykövetséget helyezték el benne. A politikai fordulat az elhelyezés tekintetében tehát aligha hozott előrelépést. 1963-ig a felekezet Arad utcai központjában húzta meg magát az intézmény, majd egy rózsá-

dombi bérlemény adott otthont a képzésnek. A rendszerváltozást követő ingatlanrendezések folyamánként 1992-ben visszakapta a közösség az elrekvirált VI. kerületi épületet, így végül egy minden igényt kielégítő környezetben folyhat az oktatás.

Érdekes szegmense a baptista felsőfokú oktatásnak a kezdetek problematikája, ugyanis 1906 az intézményi nyitást mutatja csupán.¹ Viszont a képzett lelképásztorok iránti igény jelentkezése korábbra datálódik. Mint az kiderül, már a XIX. század végén foglalkoztatta a felelős vezetőket az utánpótlás megoldatlansága. Éppen ezért az elérhető legközelebbi (hamburgi) európai baptista szeminárium felé igyekeztek orientálni a legtehetségesebb fiatalokat. Az alig egy tucat hazai reprezentáns azonban aligha jelentett volna megoldást a lelkészhiányra, sokkal inkább két magyar hallgató vágyálma, amit visszaérkezésük után meg is valósítottak. Udvarnoki András – a szeminárium igazgatója 1938-ig – és Balogh Lajos azzal a határozott céllal tért vissza Németországból, hogy magyar földön is megvessék az alapjait egy hasonló intézménynek. Erőfeszítéseiket 1906-ban koronázta siker. A Hamburg felé való orientálódás egy másik lényegi kérdést is felvet. 1906-ig idehaza a baptizmus képét erőteljes germán jelleg hatotta át (liturgikus nyelv, vezetők, tagok nemzetiségi hovatartozása stb.), azaz a földrajzi közelségen kívül a szellemi rokonság is Hamburgot nyilvánította ideális célállomássá. A szeminárium kezdeti éveiben a működési szisztéma ugyancsak német hatásokról árulkodott. Azonban a húszas-harmincas évekre ez fokozatosan angolszász irányba tolódott el (amerikai és angol pénzügyi támogatások, tanárok, angol nyelvoktatás). A váltás nyilvánvaló módon nyomot hagyott a későbbiekre nézve a baptizmus egész hazai képén is (pl. Billy Graham vagy id. Martin Luther King fogadása Amerikából, szoros kapcsolatok ápolása a tengerentúli baptista közösségekkel).

A nemzetközi jelleg hangsúlyozása, a határon túli területekkel való kapcsolattartás fokozása mindvégig az intézmény meghatározó céljai közé tartozott. Az elcsatolt magyar területekről az eltelt egy évszázad során nem egy diák érkezett Budapestre azzal a céllal, hogy itt részesüljön teológiai képzésben, majd visszatérjen anyagyülekezetébe. Testvérintézmények (Prága, Rüşchlikon) tárták ki kapukat a hazai diákok előtt továbbképzés céljából, sőt a XX. század harmadik harmadától a tengerentúli iskolák váltak az oktatók legkedveltebb célpontjaivá a teológiai doktorátus megszerzéséhez.

A szeminárium kezdeti képe és rendszere összehasonlíthatatlan a maival. Akkoriban tanfolyam jellegű, néhány hetes, utóbb hónapos bentlakásos képzésben oktatták az alig néhány tucat hallgatót, akiket csak minden 2. vagy 3. évben egészítettek ki újoncokkal. Feltéve, ha a hadi és pénzügyi helyzet nem gátolta meg a jelentkezők Pestre jutását. Az első évtized nehézségeit legyűrve

¹ Éppenséggel ez sem lebecsülendő, hiszen Hamburg, Stockholm és Róma után a budapesti volt az európai kontinens negyedik, Közép-Európa első baptista szeminárium.

négyéves képzési rendszerre állt be a szeminárium. A vidéki gyülekezetek (pénzbeli és materiális) adományaira a leghatározottabb mértékben rászorult az intézmény. Esetenként munkába kellett állni a diákoknak is, hogy kitermeljék képzésük költségeit. Manapság a Magyarországi Baptista Egyház az elsőszámú fenntartó.

A hallgatók társadalmi összetétele és előképzettségének színvonala ugyan csak jelentős eltérést mutat az eltelt egy évszázad tükrében. A kezdeti időkben nem túl magasan kvalifikált baptista közösségek szinte nem is tudtak az elemi iskola hat osztályánál többet felmutatni tudó diákot küldeni az intézménybe. A képzettségbeli szórás persze nem kis fejfájást okozott az oktatóknak, de válogatásra aligha volt mód. A harmincas évektől aztán – a színvonal emelkedést szem előtt tartva – mind határozottabb igényként merült fel az érettségi megszerzése, amit számtalan esetben a teológiai képzéssel párhuzamosan tudtak csak abszolválni a szerencsésebbek. 1967-től öt tanéves időbeosztással akadémiai képzésre tért át a szeminárium. 1972-ben a Debreceni Református Teológiai Akadémiával, 1980-ban a Budapesti Evangélikus Teológiai Akadémiával kötött megállapodást az intézmény, melyek eredményeként a végzetek akadémiai oklevelet, az oktatók pedig doktori címeket szerezhettek. A képzés tudományos szintre emelését a rendszerváltozás utáni sikeres akkreditációs lépések tették be.

Az oktatás tartalmát mindvégig a teológiai és pasztorációs preferenciák határozták meg, de a nyelvoktatás, ill. a zeneoktatás folyamatosan hangsúlyos és magas szinten űzött eleme volt a tantervnek. Esetenként, főleg a második világháborút megelőzően – gondolva az érettségiért küzdőkre – filozófiai, retorikai, sőt biológiai és fizikai kurzusok egészítették ki a programot!

Ha kicsit utána számol az olvasó, láthatja, hogy éppen 1956 az évszázados múlt félévszázados fordulópontja. A szerzők is itt határozták meg az egységek határát. Meg kell állapítani azonban, hogy nem a tragikus forradalmi események indokolták a kronológiai határok kijelölését. Egyszerűen a praktikum. Ugyanakkor 1956 kapcsán egy olyan szegmense kerül előtérbe a baptista múltnak, melyet a mai napig kevés figyelemmel kísértek az egyház belső történései is, nemhogy a kiségyház-kutatók. E kötet néhány oldala szerint (disszidálni kényszerülő tanárok és diák, baptista humanitárius tevékenység a forradalmi utcákon) érdemes volna alaposabb kutatásnak alávetni e témát, annak mintájára, ahogyan a nagyobb protestáns egyházak is feldolgozták saját 1956-os tevékenységüket. Világos, hogy az '56-os tematika itt sem öncélként szerepel a lapokon, hanem a szeminárium személyi állományának kicserélődése szolgáltatja az indokot. Ettől függetlenül kiindulási alap lehetne az itt elejtett néhány mondat 1956-nak a baptista historiográfiában betöltött szerepének tisztázásához.

A könyv nyilvánvalóan ismeretterjesztő cézzal született,² ezért az intézménytörténet ritkán egészül ki más, például társadalomtörténeti nézőponttal, noha e kitérők nem volnának tanulság nélküliek. A közvetített ismeretek mélysége is a könnyed értelmezés céljaira lett kalibrálva. Ezt az ismeretterjesztő funkciót tulajdonképpen tökéletesen be is tölti a kötet. Mindazonáltal a kiségyházi múlt iránt mélyebben érdeklődők talán örömmel olvastak volna, vagy olvasnának eztán olyan „életszagú” részletkérdésekről, mint például milyen visszhangja volt vagy lehetett a szemináriumnak a korabeli protestáns teológiák vezetői körében. Milyen lehetett a baptista „kontárok” szakmai megítélése? Hogy a század második felében megindult az együttműködés, azt olvashattuk, de korábban voltak-e becsmérő, lekicsinylő megjegyzések a baptisták próbálkozásaira. Azért volna izgalmas e kérdés tisztázása, miután tudott dolog, hogy az elemi oktatás primer, különösen felekezeti szférájában persona non grata volt tulajdonképpen minden baptista háttérű diák. S ahol a maguk útját (baptista elemi iskola létrehozása vagy semleges községi iskola erőteljes követelése) kívánták járni a diszkriminált baptisták — előbbire példa lehet Ócsa, utóbbira Csetény —, ott komoly ellenállásba ütköztek. Oktatástörténeti szempontból kívánatos volna kissé alaposabban tisztázni azt is, hogy miként festett a szeminárium állami elfogadottsága, besorolása, netán akkreditációja a század első felében.

Nagy erénye a könyvnek a sok száz fotó, melyek nem csupán illusztratív szándékkal elhelyeztek el a lapokon, hanem jól ki is egészítik a leírtakat. Például tucatnyi tabló az egyes évfolyamokról, személyekről (felekezeti karriert befutó oktatók és diákok), valamint fotók a korai évekből, melyek alapján fogalmat alkothatunk a teológia tárgyi környezetéről (térképek, földgömb, katedra, stb.).

Levéltári kutatásokra nem terjed ki a kötet hatósugara: az eddigi szakirodalmi és sajtó (Békehírnök) feldolgozásokból építkeztek a szerzők. A felvetett kérdések tisztázása már vélhetően elengedhetetlenné tenné a levéltári mélyfúrás alkalmazását.

A küllemében is mutatós, igényes kötet jó érzékkel szerkesztett szintézise a baptista teológiai oktatás alapvető történetének, mely bizonyára a felekezet berkein belül lel fokozottabb népszerűsége. Főként, hogy tankönyvi alkalmazása sem elképzelhetetlen. Szakmai körökben jobbára a tematikus tájékozódás megkönnyítésére, eset- és résztanulmányok előkészítő munkálataihoz vehető igénybe, de — mint a példa is mutatja — gondolatébresztő hatása is van, ha érdeklődő, nyitott alapállással közelít hozzá az olvasó.

SIMON ERVIN

² Erre utal, hogy szövegekői hivatkozásokkal sem találkozik az olvasó.

LUKACS, John: *A történetírás jövője*. Fordította M. Nagy Miklós. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2012. 148 p.

A magyar olvasók mindössze egy év késéssel vehették kézbe John Lukacs magyar származású amerikai történésznek a londoni New Haden és a Yale University Press közös kiadásában 2011-ben megjelent *The Future of History* című a kötetének magyar fordítását, amely azért érdemel különös figyelmet, mert benne sok évtizedes történetírói munkásságának tapasztalatait, a történetírásról vallott felfogását foglalta össze.

A szerző a rejtett apológiának is felfogható utószóban szarkasztikus humorral vall önmagáról: „*Pályám több tekintetben is rendhagyó volt, és kettősségei fontosak e könyv szempontjából. Egy kis főiskolán voltam tanár, történészprofesszor, és csak alkalmanként tanítottam nagy egyetemeken, majdnem ötven éven át. Ugyanakkor történetíró is voltam, körülbelül húsz könyvet írtam, amíg tanítottam, és még néhányat utána. Különböző témákról szólnak könyveim, s e témák szakértői gyakran nemigen vettek tudomást róluk, helytelenül, hiszen kutatásaim színvonala és történelmi narratíváim minősége legalábbis megfelelő volt.*” (143.) Hatásának, elismerésének korlátozott voltát azzal magyarázza, hogy többnyire kereskedelmi kiadók jelentették meg műveit, melyeket nem a hivatásos történészeknek, hanem a szélesebb nagyközönségnek szánt és ezért közérthetően igyekezett írni. E kettősség írói munkásságában is megfigyelhető, hiszen történészként „különleges színvonalú történelmi leírások” megalkotására törekedett, eközben azonban folyamatosan gondolkodott a történelmi tudás mibenlétéről. Történelemfilozófiai kérdésekkel saját bevallása szerint 1955-től foglalkozott behatóan; e tárgykörben több könyve, számos tanulmánya, esszéje, cikke jelent meg, bár a történetírás mibenlétével foglalkozó amerikai szakirodalom kevés tudomást vett róla.

A szerző magyarországi megismertetését elsősorban az Európa Könyvkiadó vállalta magára. 1991 óta sorra adja ki könyveit, melyek fő kutatási területét, a második világháború történetét – annak egészét vagy egy-egy fontos epizódját – mutatják be, de elkalauzolnak bennünket a XX. századi Amerika történetébe, a kettős monarchia Budapestjére, és beavatnak a szerző életébe, gondolkodásmódjába is.

John Lukacs az európai civilizáció gyermeke, aki konzervatív felfogással tekint a modern világ történetére. Szemléletmódja neveltetésében gyökerezik: 1924. január 31-én Budapesten Lukács János Albert néven született, édesapja katolikus orvos, édesanyja izraelita vallású volt, de katolikus szellemben nevelkedett. A budapesti egyetem történelem szakára járt, majd 1946-ban elhagyta az országot és az Egyesült Államokban telepedett le. 1947–1994 között a pennsylvania-i *Chestnut Hill College*-ben történelmet tanított, 1947–1974 között a történelem tanszék vezetését is ellátta. 1953-tól napjainkig több tucat könyve jelent meg angolul, németül és csehül, a magyar olvasók azonban közelebről csak 1988-ban ismerhették meg, amikor a Gondolat Kiadó megjelentette *Az Egyesült Államok XX. századi története* c. monográfiáját, amelynek angol kiadása 1984-ben látott napvilágot Garden City-ben.

Az Európa Kiadó *Budapest, 1900* c. monográfiájával kezdte műveinek kiadását; jelen kötet már a 19. a sorban. Műfaját nehéz lenne meghatározni. Látásra tudományos kismonográfiának tűnik, ezt erősíti, hogy lábjegyzetekkel is ellátta, de ha közelebről megnézzük, a lábjegyzetek egy jó része értelmező jellegű, több lábjegyzet pedig a fordító magyarázata. Valójában inkább történelemfilozófiai vagy historiográfiai esszé; elmélkedés a történetírás történetéről, természetéről, lehetséges jövőjéről.

Az idézett utószót leszámítva a mű hét fejezetből áll: az első a történész szakma kialakulásáról, a második a szakma problémáiról, a harmadik az olvasókról, a „történelem iránti étvágyról”, a negyedik a történelemről mint irodalomról, az ötödik a történetírás és regény kapcsolatáról, a hatodik és hetedik a szakma jövőjéről szól. A szerző kedvenc olvasmányáiból, a történelmi regényekből vehette az ötletet, hogy minden fejezet elején közli annak tartalmi kivonatát.

A történetírás történetét kevésbé ismerők számára talán meglepő azon állítása, hogy a történetírás fiatal tudomány: a XVII. században alakult ki a történelmi közgondolkodás, melyet ő „történelmi tudat”-nak nevezett (e problémakörnek 1968-ban külön könyvet is szentelt); a XVIII. században a történelem az irodalom egyik formája volt, tudományos rangra csak a XIX. században emelkedett, társadalomtudománnyá pedig a XX. században vált. A történelem egyetemi oktatása (a történész-képzés) a göttingeni egyetemen kezdődött az 1770-es években; ezután a német modell lett a minta a művelt európai nemzetek számára. Az egyetemi hallgatónak a XIX. században tanítómesterétől a szemináriumi foglalkozásokon kellett elsajátítani a tudományos módszereket, s miután jártasságáról és képességeiről a doktori disszertációban tanúbizonyságot tett, felvették a „hivatalos történészek céhébe”. Akkoriban még szentül meg voltak győződve arról, hogy a történelmi módszer lehetővé teszi az igazság megismerését és egy-egy kérdés végleges eldöntését, miként arról is, hogy a történelem a progresszió szolgálatába állítható. A

modern társadalom válságával párhuzamosan 1960 után a történetírás is válságba jutott; kiderült, hogy a hagyományos történetírás témái és módszerei nem kielégítőek. A történelmi kutatás kiszélesítése és elmélyítésére új megközelítések (gender-tanulmányok, kvantifikáció, társadalomtörténet, stb.) azonban a szerző szerint nem hozták meg a várt sikert. A szakma bürokratikusává vált, melyben a közepszerűség jutott uralomra; a történész a specializálódás miatt többnyire elmagányosodott; még az azonos szakterülettel foglalkozók sem olvassák egymás írásait. A recenziók sem orientálóak; a legjobb ismertetések nem szakmai folyóiratokban jelennek meg. A hivatásos történészek nehezen veszik fel a versenyt a közönség igényeit kiszolgáló, akár történelemhamisításra is kész amatőr történészekkel.

A második fejezetből fény derül arra, hogy a történetírás sokat változott a XVII. század óta: „kevesek” (az elit) történetéből „sokak” (az egész társadalom) történetévé vált. A demokratizálódás megváltoztatta a közvéleményt, a politika és kormányzás szerkezetét, az államok kereteit. Az Egyesült Államokban az 1920-as évektől létrehozták és irányították a nyilvánosságot, amelynek gyakran az a feladata, hogy „szimulálja egy többség létezését”. (33) A sok forrás, az információs forradalom, illetve a bürokratikus kormányzás megnehezíti az események okait, a döntések hátterét vizsgáló történész dolgát. A történelmi kutatás kiszélesítése véleménye szerint olyan megközelítéseket („hóbortokat”) eredményezett, amelyek nyelvromláshoz vezettek. 1970 után az átlagember számára olvashatatlanává váltak a sajátos nyelvezetet használó tudományos közlemények. Az egytényezős történelemmagyarázatok helyett saját munkáiban komplex megközelítésre törekedett: számos, egymással összefüggő, és hierarchikus szerkezetbe rendeződő történelmi tényezőt igyekezett bemutatni.

A kommunikációs forradalom technikai vívmányainak egyszerre villantja fel fény- és árnyoldalait: a vizuális kultúra háttérbe szorítja a könyvet és az olvasást, csökkenti a koncentrálóképeséget, a történelemoktatás hatékonyságát, ugyanakkor megkönnyíti a kutatást, a kapcsolattartást, megnehezíti viszont a plágium és a dokumentumhamisítás leleplezését. Egyszerre lehetünk tanúi az utóbbi évtizedekben a történelem iránti érdeklődés növekedésének (aminek jele a biográfiák népszerűsége), ugyanakkor a történelem ismerete felszínesebbé vált, ami az Egyesült Államokban részben a történelemoktatás háttérbe szorulásával magyarázható.

A szerző fanyalogva beszél azokról a kísérletekről, amelyek tudományosabbá akarták tenni a történelmet. A csapatmunka nem vált be, a legkiválóbb műveket egy személy – sok esetben jól felkészült amatőr történész – írta. Álláspontja szerint a történelem „*inkább* irodalom, mint tudomány”: a történészeknek tanulmányoznia kell a vizsgált kor irodalmát, kivált a szociografikus regényt, amelyből nagyobb valóságismeretre tehet szert. Munkája közben

tisztában kell lennie korlátaival, a korlátok felismerése ugyanis „gazdagítja elménk működését és minőségét”. (83.) A történész célja a múlt minél elmélyültebb megismerése, a „hamisságok csökkentése”.

A történetírás és regény műfaját és kapcsolatát azért érdemes tanulmányozni, mert mindkettő a XVIII. század terméke, ettől kezdve párhuzamos pályán haladtak. A modern regény 1750 táján az irodalom polgári műfajaként született, a hivatásos történetírás 1777 után alakult ki; mindkettő virágkora a XIX. század, hanyatlásuk (válságuk) a XX. század második felében következett be. A történelmi gondolkodás mélyen beivódott a regénybe, olyannyira, hogy 1850 után a komoly regények történelmi szociográfiákká váltak. A polgári társadalom válságával, az osztályok felbomlásával eltűnt a tárgyilagos nézőpont, ahonnan a regényíró a társadalom egészére rátekinthetett. Ettől kezdve az író az egyén önmagával való kapcsolatát ábrázolja. A regény két irányba mozdult el: a költészet és a történetírás felé. A tehetséges prózaírók történelmi, dokumentatív művek írásába kezdtek, melyekben valós történelmi személyeket ábrázolnak, de az elbeszélésben valós tényeket és fikciót szabadon ötvöznek – a történészek nagy bosszúságára. Lukacs maga is próbálkozott a műfaji határok feszegetésével: az *Évek...* c. munkája (1998) novellák és párbeszédgyűjteménye, melyben egy-egy évszámhoz kötött fejezet első része egy elképzelt, de valószerű történetet tartalmaz, a hozzá tartozó párbeszédben viszont a történész beszélget saját magával, s bemutatja, hogy a történetben mi nem hiteles és pontos, mi nem elég valószerű.

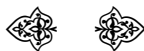
A történetírás jövőjéről szól a hatodik fejezet, amelyben számot vet azzal, hogy a vizuális kultúra („újfajta barbárság”) korában a könyv, olvasás visszaszorul, a hivatásos és amatőr történész közti válaszfal elmosódik, a történelem szerepe azonban nem változik: a múlt személyeinek és eseményeinek, sőt a felhasznált források és bizonyítékok folyamatos felülvizsgálatára, és az igazság felderítésére törekszik. A történész számára nemcsak az a fontos, hogy mit gondolnak, miben hisznek az emberek, hanem az is, hogy mikor, miért és hogyan teszik azt.

Az utolsó fejezetben a mai átmeneti korban, a polgári kor (újkor) végén, a „gépi kor” kezdetén latolgatja a történetírás jövőjét, melyet kiszámíthatatlannak tart. Ebben a korban az emberek többsége vélhetőleg gépezetnek gondolja magát, s kisebbségben lesznek azok, akik úgy tekintenek magukra, mint Isten teremtményeire. A gépek a mechanikus okság elvén működnek, az emberi természet azonban nincs összhangban a fizika törvényeivel és sokféle oksággal magyarázható. A történészek nem csupán egy hagyományos tudásforma specialistái: „*A civilizáció szerény, de szilárd őrzőinek kell tekinteniük magukat – óvniuk, gyakorolniuk, művelniük és ápolniuk kell annak verbális és írott hagyományát ebben a most kialakuló képi, primitív és egyre inkább*

absztrakciókra épülő korban: az írott szó pártfogóiként, nem a jövő, hanem az egyre növekvő múlt prófétáiként.” (139–140.)

John Lukacs könyve nem elméleti-módszertani kézikönyv, amely a történelmi szakma mesterfogásait oktatja, hanem szemléletformáló történelemfilozófiai esszéfüzér, amely a történelem természetét, a történész és történetírás változó szerepkörét tekinti át az arisztokratikus kor végétől a polgári demokráciák alkonyáig. Tanulságos és diskurzusra ösztönző olvasmány nemcsak a történész szakma művelőinek, hanem a történelemtanároknak és a történelem iránt érdeklődő olvasóknak is.

HUDI JÓZSEF

SZERZŐINK

GYÓRY ELEMÉR (1891–1978) a Dunántúli Református Egyházkerület püspöke
HUDI JÓZSEF történész, főlevéltáros (DREL, Pápa)
KÖBLÖS JÓZSEF történész, levéltáros (DREL, Pápa)
KÖNTÖS LÁSZLÓ református lelkész, gyűjteményi igazgató (DRETGy, Pápa)
NÉMETH BALÁZS ny. református lelképásztor (Bécs)
S. LACKOVITS EMŐKE néprajzkutató (Veszprém)
SIMON ERVIN PhD-hallgató (Budapest)

DREL = Dunántúli Református Egyházkerület Levéltára
DRETGy = Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei
Rezümék: Horváth Károly (angol), Németh Balázs (német)

* * *

Borító és tipográfia

MEZEI ZSOLT

Nyomdai munkák

OOK-Press Kft Nyomdaüzeme, Veszprém

Felelős vezető SZATHMÁRY ATTILA

2013

SZERZŐINK FIGYELMÉBE

1. A kéziratokat lehetőleg számítógépen elkészítve, lemezen vagy e-mailhez csatolt fájlként *.doc, *.docx vagy *.rtf formátumban, valamint egy nyomtatott példányban postán a szerkesztőség címére kérjük eljuttatni. A szöveget balra zárva, formázás és tipografizálás nélkül írják, lábjegyzeteléshez használhatják a szövegszerkesztő program (Word) automatikus hivatkozás-szerkesztőjét. A beküldött fájl (lemez) vírusmentességét kérjük ellenőrizni!
2. A leadott lemez lehetőleg ne tartalmazzon más fájlokat, csak a közleményt, illetve, ha a közlemény több fájlból áll össze, akkor a fájlok a közlés sorrendjében következzenek a lemezen is.
3. Fotókat csak korlátozott számban tudunk közölni. A rajzok tónusosak, jól láthatóak legyenek. Az illusztrációkat kérjük beszámolni és egy külön lapon képjegyzéket csatolni a közleményhez.
4. A szövegben az évszázadokat — idézetek, címek kivételével — római számmal tüntessék fel.
5. Külön bibliográfiát ne készítsenek, a forrásanyagra és a szakirodalomra történő hivatkozásokat folyamatosan, a lábjegyzetekben helyezték el. A hivatkozásokban a szerző vezetéknevét kérjük csupa NAGYBETŰVEL szedni.
6. A hivatkozások formai szabályai:
 - *Egy szerző esetén:* **SZERZŐ: Cím. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: BEDY Vince: A győri székeskáptalan története. Győr, 1938. (Győregyházmegye múltjából, 3.) 407.
 - *Több szerző esetén:* **A mű címe. Szerkesztő neve. (Kiadás). Kötetjelzés. A megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám.** Példa: Tanulmányok Pápa város történetéből a kezdetektől 1970-ig. Főszerk. Kubinyi András. I. Pápa, 1994. 399.
 - *Tanulmány esetén:* **SZERZŐ(K): Cím = A tanulmánykötet címe. Szerkesztője. (Kiadás.) Kötetjelzés. Megjelenés helye, éve. (Sorozatszám, sorozati szám.) Oldalszám(ok).** Példa: BODOLAY Géza: Petőfi Pápán = „A kényes úrfi s a rongyos baka” Tanulmányok két halhatatlan pápai diákról. Szerk. Mezei Zsolt. Pápa, 2001. 108–145.
 - *Folyóiratcikk esetén:* **A folyóiratcikk SZERZŐJE: Címe = A folyóirat címe évfolyama (éve), száma. Oldalszám tól-ig.** Példa: SZABÓ György: A Dunántúli Református Egyházkerület pápai Nagykönyvtárának története = Magyar Könyvszemle 102 (1986), 149–172.
 - *A jegyzetekben használható rövidítések:* Bp., köt., röv., jav., átdolg., kiad., s. a. r. (=sajtó alá rendezte), vö., uő., uo., i. m., jegyz., ld. (=lásd). Az Acta Papensiára az „AP” rövidítéssel hivatkozzanak.
7. A kézirathoz mellékeljenek max. egy oldal terjedelmű rezümét angol, német vagy magyar nyelven. Magyar nyelvű rezümé esetén a legfontosabb szakkifejezések idegen nyelvű megfelelőit kérjük megadni.
8. Szerzőink számára öt darab tiszteletpéldányt biztosítunk.

A szerkesztők.

ACTA PAPENSIA (AP)

A PÁPAI REFORMÁTUS GYŰJTEMÉNYEK KÖZLEMÉNYEI
PUBLICATIONS BY THE CALVINIST COLLECTIONS OF PÁPA

ISSN 1587-6292

Főszerkesztő
Dr. Hudi József

Szerkesztő
Mezei Zsolt

Munkatársak
Dr. Köblös József, Kránitz Zsolt

Felelős kiadó
Köntös László gyűjteményi igazgató
Dunántúli Református Egyházkerület
Tudományos Gyűjteményei

Szerkesztőség
8500 Pápa, Március 15. tér 9.
Postafiók: 48. Tel/fax: (89) 324-240
e-mail: ref.lib@papacollege.hu

Megjelenik évente négy szám.
Egy szám ára: 500.- Ft
Megrendelhető és előfizethető a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj: 2000.- Ft / év

nka

E számunk kiadását a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

TARTALOM

SZALAYNÉ GUBRICZA EMESE KÖSZÖNTÉSE (Köntös László)..... 305-307

MŰHELY

NÉMETH Balázs: *A mentalitásváltozás tükröződése Beythe István ágendájában (1582)* 309-318

S. LACKOVITS Emőke: *„Isten ditsőségére való buzgóságból ajándékozta...” (Adományok és adományozók a dunántúli református közösségekben a XVII-XIX. században)* 319-346

HUDI József: *Takácsi nemes község alfabetizációja a későrendi korszakban (1698-1847)* 347-368

FORRÁSKÖZLÉS

KÖBLÖS József: *Lelkesi bizonyáglevelék a Dunántúli Református Egyházkerület Levéltárában*..... 369-397

SZALAYNÉ GUBRICZA Emese: *Egy somogyi „lámpás” az ezredfordulón (Szalóky Dániel csokonyai néptanító 1919-ben készült önéletírása)* 399-462

KISEBB KÖZLEMÉNYEK

HUDI József: *A pápai takarékpénztár alapszabályai 1844-ből* 463-473

ÚJRAOLVASÓ

GYÖRY Elemér: *Üzen a múlt* 475-486

SZEMLE

GERZSENYI László-MÉSZÁROS Kálmán: *A magyarországi baptista teológiai oktatás története (1906-2006)* (Simon Ervin) 487-491

LUKACS, John: *A történetírás jövője* (Hudi József) 492-496

Szerzőink